Lehmann

CAII CRISPI
SALLUSTII

OPERA

NOVISSIME RECOGNITA

VARIETATE LECTIONUM NOTULISQUE SELECTIS
AUCTA

STUDIIS SOCIETATIS BIPONTINAE

EDITIO ACCURATA

BIPONTI
Ex Typographia Ducali
CIƆIƆCCLXXIX

Lachmann

CAII CRISPI
SALLUSTII

OPERA

NOVISSIME RECOGNITA

VARIETATE LECTIONUM NOTULISQUE SELECTIS
AUCTA

STUDIIS SOCIETATIS BIPONTINAE

EDITIO ACCURATA

BIPONTI

EX TYPOGRAPHIA DUCALI

CIↃIↃCCLXXIX

CAII CRISPI
SALLUSTII
OPERA.

CAII CRISPI
SALLUSTII
OPERA.

CAII CRISPI

SALLUSTII

OPERA.

SERENISSIMO PRINCIPI

CAROLO AUGUSTO

CHRISTIANO

PRINCIPI PALATINO RHENI

ET BOIORUM

AD MAGNA NATO

SACRUM.

C. CRISPI SALLUSTII VITA

AUCTORE IOANNE CLERICO.

*C. CRISPUS SALLUSTIUS natus [1] Amiterni, in Sabinis, apud quos extant etiamnum antiquae ſeveritatis reliquiae, anno ab Urbe condita [2] IↃCLXIX. *L. Cornelio Cinna* III & *Cn. Papirio Carbone Coſſ.* Hi Sullae infenſi bellum civile concitarunt, quod non deſiit, niſi poſtquam Sulla, triennio poſt, rerum potitus eſt. His annis, omnis generis flagitia in Italia commiſſa, plebeiaeque & nobiles familiae graviſſimas calamitates paſſae ſunt; unde intelligere licet miſerrimo & flagitioſiſſimo aevo natum eſſe *Salluſtium*, & quo multo plura, quae vitaret, quam quae ſequeretur, videbat. Parentes tamen eius inculpatae vitae fuiſſe credibile fit, quod priſ-

(*) *Omiſimus exordium in modum chriolae ſcriptum, neque Clerico dignum, quo is Salluſtium gravius reprehendit, quod ipſe virtutis defenſor vitiis omnibus contaminatus fuerit. Siquidem vera ſunt, quae de eius moribus fert communis aut vulgaris opinio, facilius hodie ferimus Salluſtium bonarum artium patronum, quam eum tulere ob pravitatem morum ſuae aetatis homines. Sed et ſunt, qui Salluſtium a iactis in ipſum probris defendant: quam operam ſibi ſumſit doctiſſimus interpres Salluſtii Gallicus,* Thyvonius, *in notis vitae a Clerico ſcriptae ſubditis.*

1 Vide Euſeb. *in Chr. ad An.* CIↃIↃCCCCXXXI.

2 A. C. LXXXV.

cus Declamator, qui nomine *Ciceronis* in *Sallustium* invectus est, omniaque conquisivit, quae in eum dici possent, nihil in fama, rumoribusque subsequentis aetatis invenerit, quod iis exprobaret. Patrem certe *Sallustii* se *praeterire* ait; *qui si*, inquit, *numquam in vita sua peccasset, tamen maiorem iniuriam Reipublicae facere non potuisset, quam quod eum talem filium genuerat.* Subiicit, se *non exsequi si qua in pueritia peccasset Sallustius, ne parentem eius accusare videretur, qui eo tempore summam eius potestatem habuit.* Quae verba satis ostendunt, probra nulla in Historici nostri parentes tunc temporis iacta; neque enim iis vehemens declamator pepercisset, ut *Sallustii* nequitiam credibiliorem redderet.

Plebeiam eius familiam, non patriciam, ut nonnulli volunt, fuisse liquet, ex eo quod tribunus plebis fuerit; ac sane ubique in nobiles invehitur, praesertim in Historia Belli Iugurthini, & posteriore Epistola ad C. Caesarem *de Republica ordinanda.*

A teneris annis excultam eloquentiam, & operam diligentem litteris a *Sallustio* datam, satis ostendunt eius scripta; neque enim ita scribunt, qui serius sese ad litterarum studia contulerunt. Ideo fidem ei minime detraxerim dicenti Epist. II ad Caesarem, *postquam sibi aetas, ingeniumque adolevisset, se haud ferme armis atque equis corpus exercuisse, sed animum in litteris agitasse; &, quod natura firmius erat, ingenium in laboribus habuisse.* Sed & hoc diserte testatur *Suetonius* [1]: Praeceptorem enim eius fuisse docet Atteium praetextatum, nobilem Gramma-

[1] *In lib. de Illustribus Grammaticis cap.* 10.

ticum Latinum, qui se *Philologum* vocavit, & qui *Sallustium* familiarissime coluit. Vix tamen videtur, more aliorum, causas actitasse, ut gratiam ac famam sibi actionibus forensibus compararet. Nulla certe memoria eius rei, apud veteres; nec *Cicero*, qui tot aequalium suorum, qui operam suam venditarunt in foro, meminit, *C. Crispi Sallustii* mentionem ullam usquam fecit. Si quis silentii causam fuisse inimicitiam, quae inter eos fuit, suspicetur, doceat cur *Cicero* eius saltem obiter non meminerit, ut vituperaret. Ac sane genus eloquentiae Sallustianae minus aptum foro fuit; aptissimum Historiae, quae ab otiosis legitur. Quare [1] *Quintilianus*, vitari oportere iudicat in caussis agendis illam Sallustianam (quamquam in ipso virtutis locum obtinet) brevitatem, & abruptum sermonis genus, quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transvolat.

Declamator, [2] quem dixi, turpissimam adolescentiam *Sallustio* exprobrat, nefandarumque voluptatum amorem obiicit; quae criminationes, ut falsae esse possunt, non omnino incredibiles ob sequuta flagitia videntur. *Domum paternam*, si accusatori credimus, *vivo patre, turpissime venalem habuit, ac vendidit?* morique coëgit ex moerore patrem, quo nondum mortuo, iam pro herede omnia gerebat. Nec aetatis tirocinio lapsus, postea se correxit, sed abiit in sodalitium sacrilegi nescio cuius Nigidiani; bis accusatus est apud iudices, bis absolutus; verum ita ut non innocens esse, sed iudices peierasse viderentur.

1 Lib. IV. c. 2. 2 Cap. 5.

Cum ad capessendos Reipublicae honores contenderet, [1] Quaesturam est consequutus, quam si petiit legitimo anno, hoc est, vigesimo quinto, quaestor fuit A. U. C. [2] IↃCXCIV Quinto Caecilio Metello Celere & L. Afranio Coss. Aliosne honores ambiverit, an difficultatibus deterritus ad privatam vitam, iis missis, concesserit, non satis liquet. Ab hoc certe tempore nullos honores, ad Tribunatum usque Plebis, gessit. In ipso adolescentiae ardore, videtur ea admisisse, quae aeternam nomini eius infamiam inusserunt. [3] *M. Varro* scriptor gravissimus, in libro quem inscripserat *Pius*, aut *de Pace*, *C. Sallustium* in adulterio deprehensum cum Fausta, Sullae filia, a Milone eius viro loris bene caesum, &, cum pecuniam dedisset, dimissum fuisse prodidit.

Attamen A. U. C. IↃCCII [4] Tribunatum plebis adeptus est, tempore quo usque adeo turbata erat Respublica, ut eo deventum sit, ut Cn. Pompeius Magnus Consul, sine collega, crearetur. Cum autem paullo ante T. Annius Milo P. Clodium occidisset, Pompeiusque legem de vi tulisset, qua instituebatur quaestio de ea caede; ulciscendi occasionem nactus *Sallustius*, sibi non defuit. Cum duobus aliis Tribunis plebis inimicissimas conciones, ut scribit *Asconius Pedianus* in *Ciceronis* Milonianam, de Milone habuit, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem summo studio defenderet; erat-

1 Cap. 5.
2 A. C. LX.
3 *Ap. Aul. Gell.* Lib. XVII. c. 18. *Vid. & veterem* *Scholiasten* Horatii *ad Sat.* II. lib. I.
4 A. C. N. LII.

que maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni. Postea tamen cum de accusandi studio multum remisisset *Sallustius*, in suspicione fuit in gratiam rediisse cum Milone & Cicerone.

Crediderim, hisce temporibus, scriptam fuisse Historiam Catilinariae coniurationis; cum *Sallustius*, exacto Tribunatus tempore, privatus ageret, nec Ciceroni esset infensus; rem enim ita narrat, ut ea lecta Historia, nemo non acta Ciceronis sit probaturus. Forte & bellum Iugurthinum, & civilia, quae id insequuta sunt, aliaque cum iis connexa, eodem illo tempore conscripsit, aut aliquanto posterius. Certe non sunt ea scripta hominis adolescentis, testaturque ipse, initio coniurationis Catilinariae, se tum demum Historiam aggressum scribere, [1] *ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, & sibi reliquam aetatem a Republica procul habendam decrevit;* quod vix ante Tribunatum, quem anno aetatis XLI gessit, fieri potuit. Tum vero statuit *res gestas Populi Romani carptim* (sic ipse loquitur) *ut quaeque memoria digna viderentur perscribere; eo magis quod ei a spe, metu, partibus Reipublicae animus liber erat.* Haec sunt verba hominis honores nullos amplius sperantis, aut certe ambitionem egregie dissimulantis. At nec ante dissimularat honorum cupiditatem; nec postea, rerum potiente Caesare, eorum contemtum prae se tulit.

Itaque ante omnia Catilinariam coniurationem, quae contigerat anno eius vitae xxx, ac proinde

1 Cap. 3.

cuius testis fuerat, scribere undecim circiter post annis aggressus est, si calculos recte ponimus. Tum Iugurthinum bellum, quod diu ante quam nasceretur, & civile, quod eo puero gestum est, conscripsit. Periit postremum opus, si fragmenta quaedam excipias, quae tamen sat ampla ad nos pervenerunt, ut ex iis intelligere possimus, non minus accurate ac cetera perscriptum fuisse [1]. Sed mihi videor ex loco *Ausonii* posse colligere tempora, quorum Historiam scripserat *Sallustius*, in iis libris qui perierunt. *Ausonius* in Idyllio XXXII, ad Nepotem, docet puerum, quos libros legere eum oporteat, & quos ipse, in gratiam eius, in manum iterum sumere sit paratus. Itaque memorato *Terentio*, sic loquitur de *Sallustii* libris:

> *Iam facinus*, Catilina, *tuum*, Lepidique tumultum,
> *Ab* Lepido, *&* Catulo; *iam res & tempora Romae*
> *Orsus, bis senos seriem connexo per annos.*
> *Iam lege civili missum Mavorte duellum*,
> *Movit quod socio* Sertorius *exsul Ibero.*

Haec sunt omnia opera *Sallustii*, excepto bello Iugurthino, quod cur omiserit *Ausonius*, non intelligo. Forte aliquot versus vetustate interciderunt. I. Occurrit bellum Catilinarium, de quo nihil necesse est dicere. II. Historia tumultus excitati a *Marco Aemilio Lepido*, anno urbis conditae IↃCLXXXVII. postquam anno superiori Consul fuisset: is tumultus a Pompeio & Catulo oppressus est, eodem anno. III. Inde *Sallustius* scripserat Historiam rerum in Republica Romana

1 *Sueton. de Ill. Gramm.* Cap. 10.

per duodecim annos gestarum, ante Lepidi tumultum; quorum duodecim annorum initium fecerim citciter ab anno U. C. IↃCLXIII, quo bellum Marsicum inchoatum; ab eo enim tempore, usque ad extremam Dictaturam Sullae, duodecim circiter anni fluxerunt. Multa autem inveniuntur fragmenta *Sallustii*, ex quibus liquet eum res a Sulla gestas scripsisse; quae ea temporis intercapedine continentur. IV. Bellum scripserat Sertorianum, quod coeperat sub finem vitae Sullae, proximeque duodecim annos memoratos consequebatur: Metellus enim in Hispaniam contra Sertorium missus est anno U. C. IↃCLXXIV, qui duodecim illorum annorum ultimus fuit. Si ea Historia ad receptas usque Hispanias pertexta est, quod credibile videtur, pertinuit ad annum IↃCLXXXI. nam eo demum anno, occisis Sertorio & Perperna, pacatae sunt Hispaniae.

Hinc videmus quamvis *Sallustius* carptim scripsisset Historiam Romanam, nec continua temporum serie lucubrationes suas edidisset, ex tribus postremo memoratis operibus potuisse contexi circiter octodecim annorum Historiam; quae utinam sane exstaret! Fragmenta enim eius sitim nostram excitant, non restinguunt. Hi autem libri, quamvis ab auctore eo ordine, quem memorat *Ausonius*, editi, videntur postea a Grammaticis in ordinem quemdam redacti, ut ex tribus operibus una conflaretur Historia, Librique eius perpetuo ordine a primo ad ultimum decurrerent, commodiusque ad testimonium citarentur. *Asinius Pollio*, in libro quo Sallustii scripta reprehenderat, ut nimia priscorum verborum adfectatione oblita, tradebat, *In eam rem adiutorium ei fecisse maxime quemdam Atteium Praetextatum*,

nobilem Grammaticum Latinum, declamantium deinde adiutorem atque praeceptorem. Ab hoc aiebat *Sallustium scribere aggressum, breviario rerum omnium Romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instructum fuisse, antiquaque ei verba & figuras solitum eum esse colligere.* Videtur Grammaticus non ignobilis ea in re ingenio ac voluntati *Sallustii* gratificatus esse, potius quam suum ipsius iudicium sequutus, nam in praeceptis Rhetoricis ad Asinium Pollionem, ei *nihil aliud suadebat*, ut prodidit Suetonius, *quam ut noto, civilique & proprio sermone uteretur, vitaretque maxime obscuritatem & audaciam in translationibus.* Credibile est *Sallustium* ea re gravitatem styli captasse, & priscorum illorum Romanorum sermonem imitatum, quorum moribus erat dissimillimus, ut flagitiosae vitae maculas elueret, persuaderetque iis, quibus satis notus non erat, falsa esse omnia, quae de illo minus honesta iactabantur.

Verum hae artes belle homini non cesserunt, nam anno [1] U. C. IↃCCIV. Coss. L. Aemilio Paulo et C. Claudio Marcello, Appius Claudius Pulcher Censor, non repugnante Collega L. Calpurnio Pisone, omnes libertinos, ut docet *Dio* lib. XL. multos etiam nobilium, atque inter eos *Crispum Sallustium*, qui Historiam conscripsit, Senatu eiecit. Quod factum, si veteribus [2] Grammaticis credimus, propter adulteria; dicitur enim ab iis *Sallustius tanto ardore insanivisse in libertinas, quanto moechus in matronas, quod cum illi in Senatu a Censoribus ob-*

1 A. *Chr. N. L.*
2. *Schol. in* Sat. II *Lib.* I. Hor.

iectum esset, *respondit se non matronarum*, *sed libertinarum sectatorem esse. Quare ex Senatu*, inquiunt, *eiectus est*. Hoc quoque ei exprobrat personatus ille [1] *Cicero*, qui Declamatione in eius mores invectus est. Idem nos docet, postquam Censores Senatum, more maiorum legissent, nusquam conspectum esse *Sallustium* Romae, suspicaturque tum se *coniecisse in ea castra*, *quo omnis sentina Reipublicae confluxerat*; hoc est, in Galliam ad Caesarem se contulisse. Non minoribus [2] conviciis eum exagitavit *Lenaeus*, Pompeii Magni libertus, ex amore erga patroni memoriam, quem *Sallustius* scripserat *oris probi*, *animo inverecundo fuisse*. Ideo Lenaeus postea Historicum nostrum *acerbissima Satira*, ut docet Suetonius, *laceravit*, lastaurum et lurconem et nebulonem popinonemque *appellans*, *et* vita scriptisque monstrosum, *praeterea* priscorum, Catonisque verborum ineruditissimum furem. Qua ex occasione sic de Pompeio scripsisset *Sallustius*, post interitum eius Historiae, coniicere non possumus; at constat Caesarianis partibus e Senatu expulsum favisse.

Certe posteaquam Respublica armis oppressa est, anno sequente, [3] U. C. IↃCCV. C. Claudio Marcello et L. Cornelio Lentulo Coss. a Caesare [4] est in Senatum reductus; Quaestura iterum accepta, ut honestius in amplissimum ordinem reciperetur. Eum autem *honorem*, si adversae famae credimus, *ita gessit*, *ut nihil*

1 *Cap.* 5 & 6.
2 Suetonius *de illustr. Gramm.* c. 15.
3 *A. C. N.* XLIX. *Idem* c. 7.
4 *Cic. in Sall.* c. 6.

in eo non venale habuerit, cuius aliquis emtor fuit. Nihil non aequum ac verum duxit, quod ipsi facere collibuisset. Propter iteratam Quaesturam, priscus Declamator, cuius verba protulimus, *bis Senatorem, bis Quaestorem factum* ait. At *Dio*. Lib. XLII vult, ut recuperaret dignitatem Senatoriam, Praetorem creatum. Malim, Quaestura in eum collata, factum hoc esse; eo enim Magistratu capto, Romana iuventus ingrediebatur Senatum.

Hoc tempore, viris doctis videtur scripsisse ad Caesarem duas illas Litteras, quae perperam Orationes inscribuntur, *de Republica ordinanda*. Sed posteriores quidem, hoc tempore, scripsisse potuit; at priores non nisi propemodum confecto bello scripsit. Malim ergo hasce differre in annum IↃCCVII, aut certe ad finem anni antecedentis, cum victus esset Cn. Pompeius.

Igitur sub finem anni IↃCCVI. cum in Asia esset Caesar, ab iis[1] qui Roma ad eum venerant cognovit, litterisque urbanis animadvertit, multa Romae male et inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicae satis commode geri; quod et contentionibus tribunitiis perniciosae seditiones orirentur, et ambitione atque indulgentia Tribunorum Militum, et qui legionibus praeerant, multa contra morem, consuetudinemque militarem fierent, quae dissolvendae disciplinae, severitatisque essent. Hanc crediderim occasionem fuisse, scribendi iterum ad Caesarem de ordinanda Republica; qua de re cogitare serio non potuit, nisi post victum Pompeium. Antea quidem *Sallustius*, Caesare

1 Hirt. *de bello Alex.* c. 65.

nondum in Macedoniam profecto, vigenteque bello, multa monuerat, ea de re, in Epistola, quae II Oratio perperam dicitur, ubi de *M. Bibulo*, et *L. Domitio*, quasi viventibus loquitur, cum Bibulus mortuus fit ante pugnam Pharsalicam, et Domitius ex ea fugiens interfectus. Sed in altera Epistola, in qua de bello, quasi confecto, loquitur, rem eamdem iterum aggreditur. Itaque, quae prior est, eam oporteret esse posteriorem, quod etiam ipsum eius, quae posterior est, prooemium satis ostendit.

Antequam autem Caesar contra Scipionem, Pompeii socerum, in Africam iret, anno U. C. ıↃCC. VII, quo Caesar iterum Dictator fuit, M. Antonius Magister Equitum, Praetor factus est *Sallustius*; qui honor videtur non tam monitorum de Republica ordinanda, quam turpium adulationum iis admissarum praemium fuisse. At *Sallustio* propemodum fatalis fuit; [1] cum enim esset in Campania, apud Caesarianos milites, mox in Africam transmittendos, motaque ab iis esset seditio, quam frustra compescere tentavit, ab iis ferme est interfectus. Quin etiam cum Romam ad Caesarem contenderet, ut hac de re certiorem faceret, insequuti eum complures militum, obvios quosque occiderunt; ipsum, si adipisci potuissent, e medio sublaturi.

Caesar vero, placatis militibus, sub brumam in Africam, cum parte exercitus, traiecit, secumque *Sallustium* duxit, quem, paucis diebus postquam adpulisset, cum penuria annonae premeretur, [2] ad Cercinam insulam: quam adversarii tenebant, cum parte navium, ire iussit,

1. *Ex Dione Lib.* XLII. 2. Hirt. *de bello Afr.* c. 8.

quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. [1] Eius adventu C. Decimius Quaestorius, qui ibi cum grandi familiae suae praesidio praeerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugae commendavit. *Sallustius* interim a Cercinatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complevit, atque in castra ad Caesarem misit. Quid aliud in eo bello gesserit *Sallustius*, nemo prodidit, sed fidelem ac strenuam operam Caesari navasse, ex praemio intelligere est. [2] Anno enim U. C. IↃCCVII, confecto Africano bello, [3] Caesar eum in Numidia recepta, verbo quidem administrandae provinciae causa, re ipsa autem expilandae, pro Praetore, reliquit. Itaque dona multa *Sallustius* accepit, multa rapuit, Romamque deinde reversus, cum a Numidis accusaretur, maximam infamiam retulit; quod cum libros scripsisset, in quibus copiosa et acerba oratione invectus erat in eos, qui ex provinciis quaestum fecissent, rebus ipsis quod scripserat non expressisset. Ne [4] tamen caussam diceret, [5] sestertio duodecies cum Caesare pactus est, si credimus personato *Ciceroni*. Gravissimus certe Historicus *Dio*, prodidit eum, licet a Caesare dimissum, suis ipsius scriptis perennem infamiam sibi creasse, quod vita ab iis porsus dissentiret.

Ea praeda, [6] qui modo ne paternam quidem domum redimere poterat, repente tamquam som-

1 *Ibid.* c. 34.
2 A. C. N. XLVI.
3 *Dion.* Lib. XLIII.
4 *Cicer. in Sall.* c. 8.
5 *Nonagesties mille ss. eoque amplius.*
6 Id. *ibid.*

nio beatus, hortos pretiosissimos, qui [1] *Sallustiani* ab eius nomine, dicti sunt, villam Tiburtinam, & alias possessiones sibi comparavit.

Qua ratione vitam postea traduxerit *Sallustius*, Veteribus tacentibus, nobis non liquet. Credibile est ornandae domui, exstruendis villis, deliciisque undequaque sibi parandis occupatum fuisse; ita ut saluberrimis praeceptis, quae in Historiis tradiderat, exemplo suo, vim pondusque detrahere pergeret. De eius oratione in *Ciceronem*, & *Ciceronis* in *Sallustium*, nihil addam; quia, licet antiquae sint, nec infra aevum Tiberianum, animi causa, a Rhetore quopiam confictas nemo amplius dubitat.

Septuagesimo aetatis anno, fato functus est; quadriennio [2] ante bellum Actiacum, hoc est, anno [3] U. C. IↃCCXIX S. Pompeio & S. Cornificio Coss. Vir sane fuit memorabilis, si Historias eius spectes; quae, si nimium antiquioris styli studium excipias, nullis aliis postponendae sunt, principemque locum inter Romanos Historicos, etiam iudicio Veterum, ei pepererunt. Nec brevitatem ac efficaciam singularem dictionis dumtaxat laudant, sed etiam veritatis studium; quod ita intelligendum, ut de aliis loquenti fides habeatur, de se ipsi nihil credatur, nisi quod re ipsa comprobatum est. Facile credo, cum se Reipublicae longum valedixisse putaret, [4] *Consilium ei non fuisse*, ut ipse dicit, *socordia atque desidia bonum otium conterere, neque vero, agrum*

1 *De iis vide* Fam. Nardinum *Vet. Romae* Lib. IV. c. 7.

2 *Vide Euseb. in Chron.*

3 A. C. N. XXXV.

4 *Coniur. Catil.* c. 4.

colendo ac venando, servilibus officiis intentum, aetatem egisse, sed honestioribus studiis & scriptionibus operam dedisse. At nec oblitum deliciarum ac voluptatum opinor; quibus & puer & adolescens & senex quasi Sirenibus quibusdam adhaesit; nec, ut puto, dum Historias, florente aetate scriptitaret, nuncium remisit.

Idem fecit, quod [1] plerique Philosophorum, *disertorum in convicium suum, quos si audias in avaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium professos putes, adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa!* Interea eius Historia, ut ceteris omnibus, utamur oportet, quippe quae non minus gravia ac utilia praecepta, exemplaque continet, quam si scriptor sanctitate morum priscos omnes Romanos superasset.

1 *Senec. ap. Lactant.* L. III. c. 15.

NOTITIA LITTERARIA
DE
C. CRISPO SALLUSTIO

Ex Io. Alb. Fabricii Bibliotheca latina a Io. Aug. Ernesti auctius edita.

Tom. I. Lib. I. c. 9.

C. Crispus Sallustius [1] natus Kal. Octobr. A. U. C. 668. secundum fastos Idat. Amiterni, oppido Sabinorum, ab Appio Censore A. C. 704. senatu eiectus [2] a Caesare Dictatore Senatoriae dignitati restitutus [3] evectusque ad praeturam, & praefectus (sive potius, [4] expilator) Numidiae, Iuba victo [5] & occiso. vitae ipse profligatae [6], quantumvis in

1 Alius Crispus Sallustius nostri sororis filius inventor aeris, quod ab eo Sallustianum est appellatum. Plin. XXXIV, 2. Ad hunc Hor. lib. II. Oda 2. Vide & Lips. ad I Taciti Annal. num. 35. Fuit praeterea Crispus quidam Sallustius, qui Apuleii Milesiarum libros & Apologeticum recensuit, ut notatum est in antiquo cod. Florent. De aliis Sallustiis vide si placet Suidam & Onomastic. Glandorpii. A Sallustio ludimagistro additam litteram K legas in Vincentii Bellovacens. speculo Doctrinali lib. 2. c. 8. Inter rec. Medicos clarus est *Salustius Salvianus*, cuius libri III. varr. lect. de re medica prodierunt Romae a. 1588. 8. ut alia eius scripta praeteream.

2 Dio lib. XL. p. 150.

3 Adi Hanck. V. C. de Rom. rer. scriptoribus lib. I. c. 6. quod est de Sall. vita, & Io. Nic. Funccium de aetate virili linguae lat. parte 2. p. 181. sq. Sall. effigiem e numo Reginae Christinae habes in T. III. thes. antiquitt. Graecar. Gronoviani, litera *ddd*.

4 Dio Cassius lib. XLIII. p. 217.

5 Appian. 2. Civilium bellorum. p. 490.

6 Scholiast. vetus Horatii ad verba lib. I. Sat. 2. X. 41. ille flagellis. *Hoc de C. Cris-*

ſcriptis veritatis ſtudioſus & alienorum vitiorum, Catonis ac Thucydidis [1] exemplo, acerbiſſimus inſectator, obiit quadriennio ante pugnam Actiacam, quae commiſſa eſt anno urbis 723. ante Ch. 31. Numum ornatum Salluſtii capite imberbi edidit primum Fulvius Urſinus cum inſcriptione *Salluſtius Autor.* Annotat porro Io. Faber, numum illum fuiſſe contorniatum, *autoris* vero vocabulum aliter accipi quam ab ipſo Salluſtio, qui c. 3. Catil. auctorem rerum a ſcriptore diſtinguit. Inſcriptiones etiam antiquiores & aetati Salluſtii vicinae apud eundem Urſinum p. 90. ſicut & Quintiliani & Marciani Capellae codices, & Horatii nomen illud non cum ſimplici, [2] ſed geminata litera LL efferunt: unde concludit Faber, illum numum diu poſt Salluſtii aetatem cuſum fuiſſe, & fortaſſe tum, quum aliorum quoque ill. virorum numi eadem forma ſunt percuſi. Conſtat autem eiuscemodi numos, quibus memoria veterum clarorum virorum conſervaretur, coepiſſe cudi poſt Conſtantinum M. & maxime ſub Honorio. Dolebat Gisbertus Cuperus, non proditam ab Urſino partem numi averſam, niſi nudam fortaſſe reperit. Etiam Car. Patinus edidit numum, in quo circa caput viri, ſed quod male barbatum pro nudo exhibet, legitur *Saluſtius Autor.* Illum vero neutiquam referendum putat ad ſcriptorem belli Iugurth. ſed pertinere ad Salluſtium, qui cum Leontio Conſul fuit A. U. C. 1096. Ch. 344. imperantibus Conſtantino iuniore, Conſtantio & Conſtante, qui conſul certe a Zaba-

po Sall. dicitur, qui deprehenſus ab Ann. Milone in adulterio cum uxore Fauſta Sullae filia, flagellis caeſus eſſe dicitur, ut refert Aſconius in eius (Milonis) *vita.* adde Gellium XVII. 18. Suetonium de Grammatic. c. 15. & Lactant. II, 12.

1 Thucydidis aemulum vocat Velleius II. 36.

2 In Plut. Dion. Stephani Byz. Suidae & alior. Graecor. libris Σαλλυστιος.

rolla Sallustius Autor cognominatur. In aversa parte tres viri togati, e quibus medius manu tenet aedificium, sive, ut Sigebert. Havercampius (qui eundem numum offert in libro de numis contorniatis p. 149.) hydraulicum organon, ad oram adscriptis verbis: *Petroni placeas.* Quam Ursinus quoque adiunxit numi faciem tres figurae decorant sed fœminarum, & verba *Mone . . . . . . geas.* Apud Paulum vero Pedrusium T. V. p. 36. in aversa parte conspicitur figura hominis sedentis, viri non fœminae: unde nec Numidiam, nec cum Pedrusio p. 39. Historiam ab illa denotari crediderim. Similis plane figura in numo Alexandri Severi, id. p. 286. ubi iterum Historiam Pedrusius vult intelligi parum verisimiliter. Fuit & Crispus Sallustius iunior Rhetor, de quo intelligendum, quod in priscis Taciti & Apuleii codicibus Florentinis aiunt reperiri: *Ego Crispus Sallustius legi & emendavi Romae fœlix, Olybrio & Probino Coss. in foro Martis controvorsias declamans Oratori Endelechio.* Non plane intelligo, quid haec verba sibi velint, nec quo tempore Olybrius cum Probino consulatum gesserit: licet Olybrium consulem fuisse constet a. C. 526. ante Mavortium, quem in emendando Horatio Felix [1] orator urbis Romae adiuvit. Alii Q. Sallustius Hermes & Q. Sallustius Felix in vet. epitaphio ap. Montfauc. Antiquitatis explicatae T. 5. supplementi p. 65. tab. XXVIII & XXIX. De Sall. vet. Historico conferre licebit Dan. Guil. Molleri dissertationem editam Altdorfii 1684. & orat. Christoph. Coleri, Norimb. 1598. 8. Vitam scriptam a Io. Clerico & in Wassii edit. obviam servavit in Sall. suo Caietan. Vulpius; etiam Thyvonus translatam Gallicae suae adiunxit versioni, sed additis animadversionibus Sallustii famam defen-

1 Vide Pet. Relandi fastos Consulares p. 696.

dentibus. Citatur Sall. a Graeco scriptore Io. Antiocheno in excerptis Peirescianis p. 793. Και, Σαλλυστιος ο Ρωμαιος συγγραφευς εφη καλως αυτον (τον Συλλαν) εγχειρημασι κάκιστον επιτετευχεναι το τελος. Codicem MS. Sall. repertum in coenobio Benedictinorum Martisburgensi Io. Rivius utendum se accepisse testatus est a G. Fabricio. MSti sui cod. qui Reinesii olim fuit, meminit Conr. Sam. Schurzfleisch. praefat. ad Orthogr. lat. Quatuor codd. MSS. Sall. Tegnagelius in Bibl. Caesarea: duodecim Mediceos laudat Norisius in Cenotaphiis Pisanis pag. 463. ternos etiam nuper habebat Bibl. Rostgaardiana p. 464. Habeo & ipse binos Sall. codd. non contemnendos, scriptos in membrana, atque in his unum antiquissimum. Ambo nactus sum e Bibl. V. C. Marquardi Gudii. Ex eadem ad me pervenerunt quoque [1] lectiones duorum codd. membranaceorum Cathedralis Eccls. Remensis, quas enotavit idem vir doctissimus, testatus priorem forma oblongiore, ut quartam paulo excederet scriptum a. CIƆCLXVIII, indictione prima. Librarius nomen suum prodidit his verbis: *Omnes qui lecturi estis, orate pro Matthaeum scriptorem, ut DEum semper habeat propitiatorem.* Alter membranaceus in quarto, annorum amplius septingentorum. Omnino nullius alius scriptoris veteris tot codd. scripti extant, quam Sallustii & auctoris librorum ad Herennium: unde patet, eos libros a multis lectos esse, ut opinor, propter brevitatem & acumen orationis & παθος: sed ea frequentia exemplarium peperit multitudinem mendarum, glossarum, interpolationum, quae & in edd. primis reperiuntur. Laudat Quintil. X. I. p. 886. *Sallustianam brevitatem*, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas

1 Tres hosce codd. a. 1722. libenter misi ad V. C. Gottl. Cortium; qui illis usus ad praeclaram suam edit. Sall. adornandam.

possit esse perfectius : & p. 914. *immortalem Sallustii velocitatem*, quam diversis virtutibus Livius sit assecutus : tamen Conciones a Crispo frequentiores longioresque, atque, ut ipsi quidem videtur, insipidiores Historiae insperſas moleste fert V. C. Nic. Hieron. Gundlingius praefat. ad Nic. Burgundi Hist. Belgicam. Fuit hoc ab aliis etiam reprehensum, sicut notum illud Senecae Patris praef. lib. 3. controvers. *Ciceronem eloquentia sua in carminibus suis destituit : Orationes Sallustii, in honorem historiarum, leguntur.* Sed notum itidem est, quid excusando illi mori eloquentiam in historia ostentandi, lectoremque delectandi vel morandi ab aliis responsum fuerit. Sane licebit properanti tetrico & fastidioso lectori illas orationes veluti scopulos praeternavigare ; dum interim alii, quibus lectu dignae & insignium documentorum plenae videntur, ex iisdem voluptatem capere & fructum permiserint.

Exstant Thucydidea gravitate & acuta brevitate stili, Catonianaeque [1] colore orationis ab *nobilissimo* hoc *historico* [2] descripta.

1. *Bellum Iugurthinum*, contra Iugurtham Numidiae regem anno urbis 643. sq. gestum, de quo consulendi sunt viri docti ad Flor. III, 1. ubi in editione Graeviana Iug. quoque imaginem in nummo Sullae contemplari poteris. Ex libris Punicis *Hiempsalis* nonnulla de situ Africae tradit Sallustius belli Iug. 17 sq. Orationem ex cap. 10. qua Micipsa filios ad pacem & concordiam hortatur, Severus Imp. morti vicinus commendavit Bassiano filio suo natu maiori, ap. Spartianum c. XXI.

2. *Bellum Catilinarium* sive *de coniuratione Catilinae*

1 Vet. epigramma ap. Quintil. VIII, 3. *Et verba antiqui multum furate Catonis Crispe Iugurthinae conditor historiae.*

2 Augustin. Ep. V. ad Marcellin. c. 16. edit. novae. T. 2. Ep. 138.

liber, quae incidit in an. U. 691. quo Cic. consul fuit. Hunc librum, quem separatim cum Comment. suo edidit *Theodorus* I. F. *Graswinkelius* Lugd. Bat. 1642. 12. prius scripsisse Sallustius videtur, sed Iugurthinum, quia prius gestum est, praemittere placuit.

3. E *sex libris Historiarum* 1 Populi Romani, a morte Sullae, quae contigit M. Lepido & Q. Catulo Coss. Anno U. 676. usque ad Catilinae coniurationem, *Fragmenta* collecta a *Lud. Carrione* in sua Sall. edit. & ab *Ant. Riccobono* ad calcem libri de Historia, Venet. 1568. 8. & Basil. 1579. 8. p. 163 - 216. & ab Ald. Manutio, Pauli F. Sed Carrionis praestat industria, quam fere editores Operum Sall. sequuntur. Isaac. Vossius Epist. ad Nic. Heinsium data a. 1651. Holm. d. 12 Iul. *Hoc ipso die, quo haec scribo, incidi in duo folia stupendae antiquitatis, quae postquam diligentius adspexi, statim conieci esse fragmenta deperditarum Sall. Historiar. Continent illa bellum servile Crixi & Spartaci.* Ob hoc potissimum opus, Lucullo inscriptum, Sall. Martiali XIV. 191. audit *Romana primus in Historia*. Reperiuntur fragmenta & in ed. Cortii.

4. *Duae orationes* (sive *Epistolae* potius) *de Rep. ordinanda* ad Caesarem missae, cum in Hisp. proficisceretur contra Petreium & Afranium, victo Cn. Pompeio. Has Sallustii esse Lipsius lib. 1. var. lect. c. 8. dubitavit, citra magnam caussam negavit Carrio; ceterum tam de Sall. meritus haud male, quam non bene Iul. Pompon. Laetus. Quicquid enim ferme adversus Codd. fidem in Sall. immutatum est, id Pomponio huic tribui debere notat Vossius de Hist. latinis lib. III. p. 615. Duas hasce Oratt. separatim notis illustravit *Christoph. Colerus*, Ambergae. 1599. 8. *Io. Loccenius* Lips. 1673. 8. & cum

1 Male alii libros XI. vel. IX computant.

orat. in *Cicer.* Ciceronisque responsoria gallice vertit Petr. Saliat, Paris. 1537. 8. ap. Sim. Colineum. Hanc in Cic. quam cum declamatione in Catil. Porcio Latroni vel Vibio Crispo alii tribuunt (conf. Pet. Victorium xv. 3. var. lect. & Io. Sichardum in Quint. V. 13. p. 474.) ad Sall. auct. ex Quintil. IV. 1. Institut. Orator. refert Paulus Colomesius. Eidem sine controversia tribuunt Sanctius & ad eius Minervam p. 387. Perizonius.

5. *Declamatio in Catil.* & alia *in Cic.* Porcii Latronis potius, aut Vibii Crispi, vel alterius non insulsi Rhetoris antiqui, quam Sall. esse creditur a viris doctis. Vide Lips. Orat. VII. Voss. lib. III. de vitiis sermonis c. VI. In cod. MS. Ulm. Ill. Raymundi de Kraft. exstat hoc titulo : *Sallustii in Ciceronem controversia & huius in illum.* Minime tam despicabilis, quam Carrioni videtur, qui ineptissimum Sophistam vocat, etsi tam antiquus non est, quam videri cupit iudice Barthio XXXIV. 16. adversar. Veterem interpretem in Sall. Catilinariam ex membranis Paul. Steph. laudat Goldastus notis ad Eginhard. p. 175.

Sall. Historias e vett. Gramm. illustraverant *Asper* et *Statilius Maximus*, laudati a Charisio. Historiar. pariter libros & bellor. Iug. & Catil. [ita enim intelligo vocab. βελλῶν] *Graece* interpretatus est Zenobius, Suida teste. Sed haec omnia hodie desiderantur, perinde ut Asinii Pollionis liber, quo Sallustii scripta, ut nimis priscorum verborum affectatione oblita, reprehendit, teste Suet. in Gramm. c. 20. *Iunium Maximum* Sall. Historias in *compendium* misisse, innuit Statius IV. 4. Silvar. Graeca Sall. versione usus est Steph. Byz. in ἀξιλας 4.

1 His adde : *Turcii Rufi* Aproniani notas ex antiq. lib. scripto insertas notis in Sall. *Angeli Mariae Peverati* separatim edit. Ferrar. 1731. 4.

INDEX EDITIONUM SALLUSTII
Auctior Fabriciano &, secundum Aetates digestus. [1]

Aetas I Natalis.

1 EDITIO princeps *Veneta* I. per Vindelinum Spiram, fol. 1470. absolvitur 400 pl. (Iano Grutero, Wassio & Cortio consueta, sed principibus aliorum auctt. editionibus longe inferior.)
2 *Parisina* Udalr. Gering. recognit. a Phil. Beroaldo 4. s. anni nota [1470.]
3 *Mediolanensis* I. 1472.
4 *Veneta* II ap. Io. de Colonia & Io. de Menthen. fol. (1474.)
5 *Valentiae* 4. 1475 occ. Romae in Bibl. Barberina.
6 *Vicentina* 1475, quam tractavit Gruterus.
7 *Mediolanensis* II ductu & impensa Phil. Lavagnii.
8 *Veneta* III impensa Phil. Petri (sic Fabr. & Ern. sed credimus Pincii) s. l. n. fol. 1478. qua Wassius usus est.
9 *Veneta* IIII per Bapt. de Tortis fol. 1481 (Fabric.)
10 *Mediolanensis* III per Leonh. Pachel & Udalr. Scinzenzeller fol. 1482.
11 *Veneta* V fol. 1490, quam Wassius tractavit.
12 *Lipsiensis* s. a. fol.

AETAS II nomen habeat a Pomponio Laeto, qui & Sall. recognovit & ex cod. Vatic. fragmenta aliaque eidem adiudicata protulit. Th. Reines. ep. 50 ad Rup. p. 457. Quidquid in Sall. contra

1 Crucibus insignitas Cortius inspexit: quae vero stellulis notatae sunt, earum nobis copia fuit.

vett. codd. fidem immutatum est, id Laeti importunae diligentiae tribuunt docti. At Io. Cuspinianus in praef. Flori testatur typographos Sall. opuscula a Pomp. Laeto correcta ementitos. Quae autem illius prima habeatur, nemo dixit. Coniicimus Romanam, ex secutae mox Brixiensis titulo; de quo videant alii, quibus vett. edd. copia est. Hac vero aetate quoque illustres interpretes accedunt Laur. Valla, Badius, cet.

13 *Romana* I, c. comm. Laur. Vallae per Magistrum Eucharium Silber, alias Franck, 4. 1490. fuit Neapoli in Bibl. Io. Valletae.

14 *Brixiensis* s. a. hoc tit. Bellum Catil. cum comm. Laur. Valensis aliaque Romae per. Pomponium emendata Brixiaeque per Ioannem Britannicum diligentissime revisa, fol. Editionem hanc perraram quondam habuit vir doctus harumque rerum curiosus Nemeitz, eamque venalem fecit cum plurimis aliis incunabulis typ. Argentorati circa an. 1740.

15 *Veneta* VI ex recogn. Pomponii Laeti c. comm. Laur. Vallae in Catil. & Io. Chrys. Soldi in Iug. per Phil. de Pinciis fol. 1491.

16 *Veneta* VII c. Vallae & Soldi comm. per Theod. de Ragazonibus, fol. 1492.

17 *Veneta* VIII ex rec. Laeti c. iisdem comm. per Phil. de Pinciis fol. 1492.

18 *Veneta* IX prioribus similis per eund. fol. 1496.

19 *Parisina* II, opera Andr. Bocard, imp. Io. Alexandri & Io. Parvi fol. 1496.

20 *Lugdunensis* I per Ioann. de Wingle 4. 1496. literis Gothicis exscripta.

21 *Veneta* X. c. Comm. Vallae in Catil. & Omniboni Leoniceni & I. C. Soldi in Iug. per Ioan. de Cereto. fol. 1500.

22 *Parisina* III s. Badii I. c. familiari interpr. s. notis Iod. Badii Ascensii. fol. 1504.

23 *Lugdunensis* II [Badianae repetitio] fol. parvo 1506

24 *Parisina* IV s. Badii altera (III ap. Petit.) 4. 1508 typis Gothicis.
25 Bellum Catil. s. l. & a. 4. quam Fabr. habuit, *Lipsiensem* credimus & comparem sq.
26 Bellum Iug. 4. quam Cortius sibi e Bibl. Wittenberg. transmissam putat *Lipsiae* excusam a Martino Herbipolensi, circa an. 1508.
27 *Lugdunensis* III [Badii IV] Imp. Sim. Vincentii fol. 1509.
28 † *Lipsiensis*. Bellum Iug. per Martin. Herbipol. 1510.
29 *Lugdun. Bat.* 4. 1513.
30 *Florentina* s. *Iuntina* c. n. Badii. 8 1513.
31 *Parisina* V. s. Badii III (V) 4. 1514.

AETAS III Aldina, quam inchoavit Aldus Pius Manutius, firmavit Franc. Asulanus, alterius Aldinae curator. Ille quidem ex duobus MSS. antiquissimis e Gallia a Io. Lascaris & Io. Iocundo allatis Venetias, excudit Sall. Catil. & Iug. in melius iam emendatos: hic denuo summa cura recognit. omnique prorsus, ut profitetur in praefat. qua plurima marcescebat repurgat. labe ac suo demum restitut. candori dedit optimis & vetustissimis MSS. usus.

32 *Aldina* I. Venetiis in aed. Aldi & Andr. Asulani, Soceri 8. 1509.
33* *Aldina* II. Habemus eam ex Bibl. Bipont. Ducali. En titulum:

C. Cr. Sall. de coni. Catil. Eiusd. de bello Iugurth. Oratt. quaedam ex libris Histor. &c. Eiusd. Orat. contra Cic. M. T. C. or. contra C. C. Sall. Eiusd. Oratt. 4 contra L. Catil. Porcii Lat. decl. cont. L. Cat. Quae omnia solerti nuper cura repurgata sunt ac suo quaeque ordine optime digesta in calce: Venetiis in aedibus Aldi & And. Soceri, mense Ianuario 1521 8. Editio egregia.

34 *Veneta* per Bern. Viani Vercellensem 1521.

35 *Seleſtadii* [in Alſatia] in aed. Lazari Schureri 4. 1521. Engelii Bibl. Sel.

36 *Antwerp.* 4. 1522.

37 Opera Sall. c. n. varr. 4. 1523.

38 *Argentorat.* 4. 1524.

39 *Baſil.* ex off. Cratandri 8. 1529. Bibl. Uffenbach.

40 *Pariſ.* ap. Sim. Colinaeum 8. 1530. Bibl. Harſchet.

41 † *Lugdun.* ap. Seb. Gryphium 8. 1533 Cortio tractata ut filia Aldinae.

42 *Colon.* Agr. c. Melancht. & Iac. Bonon. annott. typis Io. Gymnici 8. 1536. ex qua & redditae ſunt ſqq.

43 *Pariſ.* ap. Sim. Colinaeum c. fragm. & addit. 8. 1536.

44 *Ibid.* 8. 1538.

45 C. Cr. Sall. de L. Serg. Catil. coni. & bello Iug. Lugdun. ap. Seb. Gryphium 8. 1539.

46-51 *Ibid.* 8. 1540. 8. 1542. 12. 1544. 8. 1549. 12. 1551. 12. 1556.

52 *Antwerp.* 8. 1543.

AETAS IIII, cui originem dedit deligentia Ioan. Rivii Germani, in emendando textu ex cod. quem ſecuti ſunt ſqq. Eodem fere tempore Henr. Loritius Glareanus emendd. ex cod. MS. & annott. ſcripſit, ſuo codici autem nimium tribuens iniquius invaſit in lectionem Aldinam, melioribus forſan codd. nixam. Praeter eos P. Manutius hac aetate bene de Sall. promeritus eſt colligendis fragmentis. Agmen claudit Cypr. a Popma.

53 *Glareani* in Sall. annott. prodiere Baſil. 8. 1538.

54 † ex Io. *Rivii* caſtigg. *Lipſ.* 8. 1539.

55 Eadem repetita ibid. 8. 1542.

56 Edit. Ald. Man. Rom. 1543. 8.

57 *Antwerp.* 8. 1543 [haec Aldinam II reddit]

58 *Veneta* 4. 1547.

59 *Colon.* c. n. Melancht. & Iac. Bon. 8. 1549.
60 *Romana* fol. 1550.
61 *Antv.* 8. 1553.
62 c. varr. lectt. edente *Rob. Stephano.* Parif. 8. 1554.
63 *Veneta* c. comm. Barth. Zanchii in Catil. 8. 1554.
64 *Gandavi* 8. 1556.
65 *Aldina* III. c. n. Aldi Manutii [nepotis] additis fragm. ab eod. collectis 8. 1557.
66 *Veneta* c. explan. Afcenfii & varr. notis fol. 1559.
67 *Bafil.* c. n. varr. & additt. fol. 1561.
68* *Bafil.* c. n. Glar. & Iac. Bon. Flofculis Huldr. Hutteni & Indd. per Henr. Petri 8. 1563.
69 *Romana* Aldinam III. repetit. 1563.
70 *Antwerpienfis* repetita ex Aldina III. 8. 1564.
71 † *Bafilienfis* c. n. integris Vallae, Badii, Soldi, Iac. Bon. Omniboni, Zanchii, Caftilion. Rivii & Glar. per Henr. Petri fol. 1564. huic ed. acc. Conftantii Felicii Durantini liber de Coniur. Catil. ad Leon. X. Omiffae vero funt praef. interpretum omnes, quarum Zanchianam maxime defiderat Th. Crenius animadv. P. III, p. 12. fq.
72 *Veneta* c. n. Vallae, Soldi, Marliani, Rivii, Glar. Sylvii, Crucii & Badii per Io. Mar. Benellum fol. 1565.
73 *Aldina* IIII. Venet. 8. 1567.
74* *Colonienfis* ex rec. Rivii & alior. c. annott. Melancht. acc. Glar. & Iac. Bon. annott. 8. 1567.
75 *Sall.* fragmenta collecta ab *Ant. Riccobono* c. n. Venet. 8. 1568. Ead. libro Riccob. de Hift. iubiuncta Baf. 8. 1579.
76 Antv. 8. 1570.
77* † *Bafil.* cum notis Glar. & Coel. Sec. Cur. Iac. Bon. cet. 1571.
78 c. n. Cypr. a Popma, *Lovan.* 12. 1572.

79 c. n. *Vallae*, *Badii*, *Soldi*, *Marliani*, *Rivii* & *Glar.* fol. 1590.

AETAS V auctorem habet Ludovicum Carrionem, Lipsii amicum & aemulum, qui fragmenta e libris VI Histor. diligenter collegit, & Sallustii scripta, quae supersunt, multis millibus, ut ipse profitetur, locis meliora edidit illustravitque notis. Praeter eum P. Victorius, F. Ursinus, Chrph. Colerus, Ciacconius, Putschius & Muretus hac aetate profuere Sallustio.

80 *Carrionis* I. c. n. eiusd. Antverp. ex off. Plantin. 8. 1573.

81 Sall. Historr. L. VI a L. Carr. restit. Antv. 1573.

82 Sall. Opera a Lud. Carrione coll. & restituta una c. adnott. & Schol. ap. Pet. Sant. Andreanum 8. 1574.

83 Eadem rep. *Parisiis*, 8. 1574.

84 Iuntina II. e rec. *P. Victorii* ex MS. Medic. Florent. 8. 1576.

85 *Lugd.* ap. Ant. Gryph. 12. 1576.

86 *Carrionis* II. c. Schol. Rivii, Manutii, Popmae & Carrion. Antverp. 8. 1579. ap. Christ. Plantinum, qui praeterea addidit etiam notas Iani Dousae, cum luculenta fragmentorum accessione hactenus non editorum. 8. 1580. Editio nitida & adcurata.

87 c. fragmentis. *Antwerp.* Plantin. 24. 1587.

88 *Aldina* V. cum fragm. Venet. 8. 1588.

89 *Basiliensis*. c. n. Glar. Carr. & Iac. Bon. & Ulr. Hutteni flosc. 8. 1590.

90 c. *P. Ciacconii* novis notis. *Lugd. Bat.* ap. Raphel. 8. 1594.

91 *F. Ursini* notae in Sall. [in hist. vet. fragm. coll. ab Ant. Augustino & ab Ursino emendatis] Antv. Moret. 8. 1595.

92 *Carrionis* III. Ant. ex off. Chrph. Plantin. 8. 1597. Uffenbach.

93 † e rec. & c. n. Chriph. *Coleri*. Norimb. 8. 1599.

94 c. n. Manutii, Popmae & Carrionis. *Lugd.* ap. Iac. Stoer. 12. 1601.

95 c. n. *El. Putschii* & *Ciacconii.* Lugd. Bat. ap. Plant. 8. 1602. Praefatus est Putschius. editio illi 1579. adiungenda.

96 *A. M. Mureti* notae in Sall. aliosque auct. prodiere Ingolst. 8. 1604.

97 *Basil.* edit. 1590 repetita. 8. 1606.

AETAS VI a Iano Grutero maxime progrediens per centum annos ad Wassium usque. Gruterum vero principem lectionis Sallustianae ex quam pluribus Mss. et edd. vett. corrigendae et firmandae secuti sunt & alii illius curatores, e quibus Io. Phil. Pareus prae reliquis laudandus, et Aus. Popma.

98 *Gruteriana* c. n. Rivii, Glareani, Manutii, Popmae, Carrionis, Palmerii, Ciacconii, Ursini, Putschii, Dousae et Gruteri. Francof. 8. 1607. Coleri notae etiam promissae fuere, sed omissae. Omissae etiam praefatt. superiorum edd. unde Plantiniana 1579 illi adiungi debet ob praef. Carrionis &c.

99 *Lugdun. Bat.* 4. 1612.

100 * † *Coloniensis* 12. 1615.

101 I. Phil. *Parei* prima ex eius rec. 12. Francof. 1617.

102 Sall. opera et L. Corn. Sisennae hist. fragm. ex rec. & c. schol. *Aus. Popmae.* Francof. 8. 1619.

103 *Amstelod. Iansson.* [ex museo Isaaci *Pontani*] 24. 1621.

104 *Parei* II. Francof. 8. 1622. c. notis.

105 *Veneta.* c. comm. Pauli Benii Eugubini. 4. 1624.

106 * *Amstel. Iansson.* s. *Pontani* II, 24. 1627.

107 Fragm. Sall. addita Livio *Frcf. ad M.* fol. 1628.

108. *Lugd. Bat.* Elzevir c. Cic. oratt. Catilin. et

vett. hist. fragm. &c. ab Aus. Popmae coll. &c. 12. 1634.

109 *Amst. Ianſſon.* ſ. *Pontani* III. 24. 1639.

110 *Amst.* 12. 1641.

111 Catilina c. comm. Theod. Grasſwinckelii, *Lugd. Bat.* 12. 1642.

112 *Lug. Bat.* Elzevir. 12. 1645.

113 *Amst.* Ianſſon. ſ. Pontani IV. 24. 1649.

114 *Eadem* V repetita 24. 1649.

115 * † *Parei* III c. n. *Dan. Parei.* Frcf. 1649.

116 *Veneta* ap. Iuntas et Babam. 12. 1649.

117 *Ant. Thyſii* prima c. n. varr. Lugd. B. 8. 1649; poſt fata Thyſii prodiit.

118 - 126 c. comm. *Minellii* I. Amſt. 8. 1653. repetita Hagae 12. 1685. Frcf. et Lipſ. 8. 1694. Roterod. 12. 1695. ibid 12. 1699. Herbornae 1706. Ultraiect. 12. 1720. Hafniae. 8. 1740. Lipſiae 8. 1759.

127 *Amst.* 12. 1658.

128 *Thyſii* II. c. n. varr. Lugd. Bat. 8. 1659.

129 *Amstel.* 12. 1660.

130 e. rec. *Rutgeri Hermannidae.* Amſt. 12. 1661.

131 *Lud. Liebhardi* in Sall. primordia comm. Baruthi 4. 1662.

132 *Thyſio-Gronoviana* I ſ. III c. n. varr. Lugd. Bat. ap. Franc. Hack. 8. 1665. Cort. in praef. Sall. ſui p. XIV vocat eam Thyſianam. Alii I. F. Gronovio tribuunt. Et certe Gronovius hanc ed. in Catalogum eorum, quae ipſe publicaverit, litteris ad Angelicum Aproſium an. 1670 datis, ſubiunctum retulit. Quam ſc. Thyſius inſtituerat curam in ed. c. n. varr. Gronovius nunc continuavit.

133 *Amstel.* 12. 1665.

134 e rec. *Rutgeri Hermannidae.* Amſt. 12. 1666.

135 *Amst.* 8. 1667.

136 *Amst. Ianſſon.* ſ. *Pontani* VI. 24. 1669.

137 c. n. *Ruperti* obff. in Sall. Norib. 1671.
138 *Salmurienfis* (curante , quod creditur, Tan. Fabro) 12. 1673. Thyfianam reddit.
139-141 * in ufum Delphini , e rec. et c. n. *Dan. Crifpini* Parif. 8. mai. 1674. repetita Londini 8. 1697 & 1715.
142 *Amft. Ianffon* Waesberg. 24. 1675.
143 *Hartnaceii* Drefdae 12. 1675.
144 * *Parei* IV. c. n. *Dan. Parei.* Frcf. ad M. 12. 1676.
145 *Thyfio - Gronoviana* II c. n. varr. ex offic. Hackiana. 8. 1677. repetita ex I. 1665.
146 *I. Vorftii* Lipf. 12. 1677.
147 *Amft.* 24. 1684.
148 *Thyfio-Gronoviana* III c. n. varr. Amft. 8 1686.
149 * *Eadem* IV. c. n. v. Amft. ex off. Henr. et vid. Theod. Bohm. 8. 1690. Exhibet comm. integros Rivii, Aul. Manut. Ciaccon. Urfini et Putfchii , felectafque Gruteri , Glar. C. Popmae, Carrion. Douzae, Caftilionaei &c. (Thyfii, Gron. &c.) Acc. huic ed. I. M. Palmerii fpicil. c. Indd.
150 *Sam. Grofferi.* Drefdae & Lipf. 12. 1699.
151. 152. *Chr. Iunckeri* ad mod. Min. Lipf. 12. 1706. repet. ibid. 12. 1729 l. 1739.

AETAS VII Salluftianae lectionis a *Waffio* Anglo recognitae , a *Cortio* Lipfienfi partim in melius rectae , partim *verfae* , ab *Havercampio* Batavo ad Gruteri & Waffii lectionem reftitutae.

153 † *Iofephi Waffe* Cantabrig. 4. 1710. Is vero textum fecundum codd. mff. & quarum copia erat, edd. vett. conftituit , notafque optimorum interpretum & fuas adiunxit , vitam Sall. a Clerico fcriptam praemifit , fragmenta vett. hift. c. n. Auf. Popmae , Iulii Exfuperantii libellum et decl. in Cat. tandem indicem Latinit. addidit.

154 e rec. *Mich. Maittairii.* Lond. 12. 1713.
155 c. n. v. *Rothomag.* 12. 1717.
156 Sall. quae exſtant omnia c. al. quibusd. acc. fragmenta hiſt. vett. c. Sall. vita a Io. Clerico conſcripta. Patavii ap. Ioſ. Comenum 8. 1721.
157-158 c. n. germ. auct. *Schumanno* l. *Kuehlio.* Halae. 12. 1719. repetita 1727.
159-161. priori pares, h. e. nullius pretii, imo malae, prodiere Viennae. 8. 1741. Norimberg. 8. 1742. & 1771.
162 * e rec. et c. adnotatt. *Gottl. Cortii.* Lipſ. 4. 1724; praeter ea, quae Waſſius addidit, reddit etiam ex Baſil. 1564 Conſtantii Felicii Durantini de coniur. Catil. Baſin vero fecit textum Waſſii, ſed eum cum XXX amplius Mſſ. partim bonis, partim ſequioribus et aliquibus edd. vett. (Aldina II non uſus ſaepe cum illa convenit) collatum ſaepius emendavit aut reſtituit, ſaepe vero etiam illis ut ſuis (quis enim ſuos non habet cariores?) abuſus, ſumtoque iure l. arbitrio ex ſuis regulis, non regulis ex uno Salluſtii ingenio factis, ita vertit lectionem, uti in multis a vero aberaſſe videatur, ea pleraque anxie ſecutus ſit, ex quibus neſcimus quae vetuſtas redoleret (ab ipſo Salluſtio, magno ingenio, minus certe quam Arruntio quaeſita, cf. Senec. ep. 114). Multis in locis l. corruptis l. mutilis veſtigia codd. praetergreſſus nihil opis attulit laboranti. Notas tantum ſuas addidit, ſed eas ſane plus iuſto copioſas, quibus nimirum ſua auſa l. coniecta pro ingenio illuſtraret, aut aviditati eorum, qui verba phraſeſque ſectantur, ſatisfaceret, multa ſaepe ingerendo, quae minume ad textus veritatem comparata ſunt. Vitam Salluſtii nullam prae-

misit, sed praefationem unam ad editionis suae rationes direxit. Indicem denique latinitatis subiunxit, e quo in melius proficiat lector. Ita in illo uno aequitatem fuisse intelligas erga bona malaque documenta, qualia populus criticorum et interpretum dare solet.

163 Sallust. in capp. distributus et cum parvis in usum tironum notis Paris. 1725. 24.

164 *Parisina* ad usum scholarum Univ. Paris. 12. 1729.

165 *Cortiana* editio repetita. Venet. 4. 1737.

166 *Edimburgensis*. 24. 1741. cuius praecipuum ex titulo colligitur: *C. Crispi Sallustii belli Catilinarii et Iugurthini historiae. Edinburgi, Guilielmus Ged, Auri faber Edinensis, non typis mobilibus, ut vulgo fieri solet, sed tabellis, s. laminis excudebat.*

167 *Sigeb. Havercampii*, Hagae Com. II tomis 4. 1742. Editio splendida. Textum sequitur praecipue Wassii, tum Gruteri, a quorum lectionibus nunquam discessit. Notas ed. Gruterianae integras dedit, (quod non semper fecerat Wassius) praeterea notas Coleri, Graswinckelii comm. in B. C. Ruperti obss. Palmerii spic. & Aus. Popmae opusc. Varias lectt. Mss. & edd. medio inter textum & notas, loco posuit. Ipse de suo nihil addidit, & tamen textus velut cymba in oceano, ita in notis natat; oneratque potius lectorem, quam adiuvat.

168 * *Paris.* (ed. Steph. Andr. *Philippe*) sumtibus Mich. Steph. David. 8. 1744. vita, quam se collegisse et ordinasse professus est editor, fere tota Io. Clerici operam, verbis subinde mutatis, refert; neque hunc auctorem nominavit. Ed. nitida, sed absque interiori nota.

169 * *Amstel.* ex doct. vir. emend. ap *I. Wetstenium* 16. 1747. Textus per totum Cortianus. Prae-

mittitur vita et a Petro Crinito et amplior a I. Clerico ſcripta.

170 Edit. *Glaſcuae.* 8. 1849.

171 Edit. *Pariſ.* 12. 1750.

172 *Berolinenſis* curante *Millero* 8. 1751.

173 *Pariſ.* 12. 1754.

174 * *Halae* ſumt. Orphanotr. 12. 1755. Lectionem reddit, quae fuit ante Waſſium & Cortium.

175 * C. Cr. Sall. Cat. et Iug. bellum *Guidonis* Ferrarii diligentia illuſtrat. ad uſ. ſcholar. In hac noviſſ. edit. acc. reliqua Sall. quae exſtant omnia una c. Porcii Latr. in Cat. decl. et vett. hiſt. fragm. Baſſani 12. 1776 et proſtant Venet. ap. Remondini.

176 * Bellum Catil. et Iug. ex rec. *Gottl. Cort.* et ſelectis illius adnott. illuſtrat. acc. index uberrimus. Curavit I. Chriſt. Briegleb, Coburg. 8. 1774. Nemini praeter diſcipulos deſiderabilis, nec tamen ſatis curata. Vita praemittitur carptim ex Ger. Io. Voſſio ſumta.

177 *Tigurina* : C. Cr. Sall. quae exſtant cura I. Iac. *Hottingeri*; Turici typis Orelli, Geſneri, Fueſsl. et Socc. 1778. 8. Textus totus eſt Cortii. Hottingerus non praefatus eſt auctori, ſed conſilio edendi; ſubiunxitque varietatem lectionis ad Catul. et Iug. ex Cortiana et Havercampiana ſelectae ſuo iudicio ſubinde permixtam. Neque vita auct. praemiſſa, neque index hiſt. ſubiunctus. Editio nitide excuſa nihil ceterorum habet, quae hodie poſtulantur a novis editt.

178 Bellum Cat. et Iug. ex rec. Cortii, c. praeſ. *Harleſii*, qui textui ſubdidit lectt. varr. 2 codd. Tegernſcenſis. et Erlangenſis. Norim. 8. 1778.

Editio haec nostra nullam superiorum in cunctis sequitur; sed quidquid boni post primos editores Aldus, Fr. Asulanus, Rivius, Glareanus, Carrio, Gruterus, Wassius, Cortius aliique in auctorem contulisse videbantur, recepimus; alia quae affinxerant magis, quam vere coniecerant, refutavimus, aut si praeterea minutius quaesita erant, reiecimus. Ipsi vero etiam plura, quae aliis desperata aut male sanata invenimus, nova ratione edidimus, additis rationibus: quod maxime in Iugurtha ita factum est, ut nostrae nulla neque veterum neque recentiorum in omnibus conveniat. In quo quidem non plura nobis videmur, vel maiora ausi esse, quam quae decebat. Libertate enim emendandi non usi sumus, nisi ubi locus aperte mendo laborabat, aut editorum licentia corruptior exstabat. Tum in emendando maxime vestigia Codd. probatiorum, et edd. quae illis pares habentur, lectionem consulere numquam negleximus. Ita, credimus, nobis contigit, ut praeter bene multa minoris momenti, etiam aliqua graviora adversus Cortii et aliorum licentiam, quod pace virorum doctissimorum et alias bonorum dictum sit, vindicaremus; in quorum numerum forsan referri poterunt, quae in Iug. c. 38, n. 2; c. 41, n. 3; c. 47, n. 1. c. 57 p. 142, n. 1. correximus aut restituimus. Speramus autem fore, ut quam posuimus opellam et in recensendo et in ornatius edendo auctore, nostrumque uti ab omni partium studio, ita ab inutilibus verborum ambagibus alienum, ad brevitatem & aequitatem compositum morem pariter aequi bonique faciant lectores, quibus magis, quam nobis servire contendimus. Displicebat enim illud edendi genus, in quo superstitiosa asseclarum natio sibi sapit, non minus atque illud, quod ad editoris rationes videtur delabi: neque

tamen noſtrum edendi conſilium patiebatur longiores excurſus, quos merito verebamur, ne alii non curent, alii nonniſi cum taedio legant. Notulas paſſim adſperſimus in gratiam tironum, eaſque in Catilina pleraſque ex doctiſſimo Cortio ſumptas: alias dein aliunde ſelegimus, aut noſtras addidimus. Qui in minimis magnopere curioſi ſunt, forſan deſiderent in ſingulis auctorum nomina. Sed nos vel auctori, vel lectoribus unis conſulere maluimus: atque uti Cortii et aliorum praeſtantiores editiones ſemper tranctandae ſunt manibus eorum, qui in hiſce ſtudiis prae ceteris delectantur; ita nec nos Grammaticorum gloriolam noſtro nomine ſingulis affingendo aucupamur, aut valde curamus hos, qui non rem et ingenium auctoris bene, ſed verba inepte quaerere didicerunt. Ceterum haud ingratum fore plurimis arbitrati ſumus, quod vitae auctoris, quam a Clerico diligentius ſcriptam reddimus, notitiam ſubiunximus litterariam, ex Bibliotheca latina Fabricio-Erneſtina; quod in ea inſunt multa, quae ille non habet. Indicem vero editionum non ſolum pro rerum noſtrarum copia auctiorem damus, ſed et ad varias Salluſtianae aetates nova ratione directum. Coeptis noſtris porro faveat humanus quiſque, et aequus laboris noſtri aeſtimator.

BELLUM CATILINARIUM SIVE DE CONIURATIONE CATILINAE EIUSQUE SOCIORUM.

SALLUSTII

CATILINA.

OMnis homines, qui sese student praestare 1
ceteris animalibus, summa ope niti decet, vitam silentio ne transeant, veluti pecora, quae natura prona atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita [1] est: animi imperio, corporis servitio magis utimur. alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quaerere; et, quoniam vita ipsa, qua [2] fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxume longam efficere. Nam divitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis: virtus clara aeternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis, an virtute animi res militaris magis procederet. Nam et prius, quam incipias, consulto; et, ubi consulueris, mature facto opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio veget [3]. Igitur ini- 2

1 *Est* delet Cort. invitis codd.

2 h. e. vitae, etiam beatae, fructus brevis est.

3 h. e. *viget.* al. *augetur* al. *eget.*

tio Reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant: [1] et iam tum vita hominum sine cupiditate [2] agitabatur, sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonii et Athenienses coepere urbes atque nationes subigere, lubidinem dominandi caussam belli habere, maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, uti in bello, valeret, aequabilius atque constantius sese res humanae haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum ubi pro labore desidia, pro continentia et aequitate lubido atque superbia invasere [3]; fortuna simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optumum quemque a minus bono transfertur [4]. Quae homines arant, navigant, aedificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque somno [5], indocti incultique vitam, sicuti peregrinantes, [6] transiere: quibus,

1 h. e. tunc temporis. Cort. Al. *etiam.*

2 Int. invadendi, s. alieni.

3 imperantes, puta.

4 Ob vitia regnantium.

5 Voluptati atque desidiae.

6 Al. *transegere.* Nos praetulimus *transiere*, ut conveniens peregrinantibus.

profecto contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. eorum ego vitam mortemque iuxta aestumo, quoniam de utraque siletur. Verum enim vero is demum mihi vivere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, praeclari facinoris, aut artis bonae famam quaerit. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter ostendit.
Pulchrum est bene facere reipublicae: etiam bene 3
dicere haud absurdum est: vel pace, vel bello clarum fieri licet: et qui fecere, et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur res gestas scribere: primum quod facta dictis sunt exaequanda: dehinc quia plerique, quae delicta reprehenderis, malivolentia et invidia [1] dicta putant: ubi de magna virtute et gloria bonorum memores, quae sibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, studio ad rempublicam latus sum, ibique mihi advorsa multa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute; audacia, largitio, avaritia vigebant. Quae tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla aetas ambitione

1 Cort. expunxit *dicta*; male, opinamur.

corrupta tenebatur : ac me, quum ab reliquorum malis moribus diſſentirem, nihilo minus honoris cupido, eadem, [1] qua caeteros, fama atque invi-
4 dia, vexabat. Igitur ubi animus ex multis miſeriis atque periculis requievit, et mihi reliquam aetatem a republica procul habendam decrevi; non fuit conſilium ſecordia atque deſidia bonum otium conterere : neque vero agrum colendo, aut venando, ſervilibus officiis intentum, aetatem agere; ſed a quo [2] incepto ſtudio me ambitio mala detinuerat, eodem regreſſus, ſtatui res geſtas populi Romani carptim, ut quaeque memoria digna videbantur, perſcribere : eo magis, quod mihi a ſpe, metu, partibus reipublicae animus liber erat. Igitur de Catilinae coniuratione, quam veriſſume potero, paucis abſolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile exiſtumo, ſceleris atque periculi novitate. De cuius hominis moribus pauca prius explananda ſunt, quam initium narrandi faciam.

5 LUCIUS CATILINA nobili genere natus, magna vi et animi et corporis, ſed ingenio malo pravoque. Huic ab adoleſcentia bella inteſtina, caedes, rapinae, diſcordia civilis grata fuere : ibique iuventutem ſuam exercuit. Corpus patiens inediae, vigiliae, algoris, ſupra quam cuique credibile eſt. Animus audax, ſubdolus, varius, cuius rei libet

1 Ita Gron. & Iſel. Al. *quae*. MS. Thoſ. *quae cett.* omittit.

2 Sic Cort. Maxima c... pars cum vulg. *incepto* ...

simulator ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus: satis [1] loquentiae, sapientiae parum. Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem Lucii Sullae lubido maxuma invaserat reipublicae capiundae: neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris, et conscientia scelerum: quae utraque his artibus auxerat, quas supra memoravi. Incitabant praeterea corrupti civitatis mores, quos [2] pessuma ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quomodo Rempublicam habuerint, quantamque reliquerint: ut paullatim immutata, ex pulcherruma pessuma ac flagitiosissuma facta sit, disserere.

Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui, Aenea duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cumque his Aborigines genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi post- 6

1 Cf. Gellius I, 15. MSS. plerique *eloquentiae*.

2 Ad *civitatis* referendum, quasi dixisset *cives*.

quam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viventes: incredibile memoratu est, quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satis prospera satisque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitumi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. Nam ceteri metu [1] percussi a periculis aberant. At Romani domi militiaeque intenti festinare, parare [2], alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant: magisque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum [3], nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum, Reipublicae consultabant. hi vel aetate, vel curae similitudine PATRES appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandae libertatis, atque augendae reipublicae [4] fuerat, in superbiam dominationemque convertit [5]; immutato more, annua

1 Al. *perculsi*.

2 Int. ea quae defensioni aut bello usui essent.

3 Imperium legibus, circumscriptum quod opponitur imperio absoluto, dominationi s. tyrannidi.

4 Int. subsidium.

5 Eleganter pro *convertitur*.

imperia, binosque imperatores sibi fecere. eo modo minume posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate 7
coepere se quisque [1] extollere, magisque ingenium in promptu habere [2]. Nam regibus boni quam mali suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit, tanta cupido gloriae incesserat. Iam primum iuventus simul laboris ac belli patiens erat, in castris [3] usu militiam discebat: magisque in decoris armis et militaribus equis, quam in scortis atque conviviis lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriae maxumum certamen inter ipsos erat: [4] sese quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat: eas divitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis avidi, pecuniae liberales erant: gloriam

1 Al. inserunt *magis*, cui & alii addunt *magisque*.

2 Virtutes animi sui ostendere.

3 Vulgo *per laborem usu m. d.* redundans, hinc Cort. *per usum m. d.* sed sequimur Rupertum MSS. usum, prob. Hotting.

4 Plerique codd. *sic se*.

ingentem, divitias [1] honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit, quas urbis, natura munitas, pugnando ceperit; ni ea
8 res longius ab incepto traheret. Sed profecto fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex lubidine magis, quam ex vero celebrat obscuratque. Atheniensium res gestae, sicuti ego aestumo, satis amplae magnificaeque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere praeclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus maxume erat. ingenium nemo sine corpore exercebat: optumus quisque facere, quam dicere; sua ab aliis bene facta laudari, quam ipse aliorum narrare malebat.
9 Igitur domi militiaeque boni mores colebantur, concordia maxuma, minuma avaritia erat: [2] ius bonumque apud eos non legibus magis, quam natura valebat. Iurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de vir-

1 Quae sufficerent rei familiari, ne turpe aliquid pati cogerentur.

2 *Ius*, quod verum, rectum & aequum; *bonum*, quod utile reip.

tute certabant. In [1] suppliciis Deorum magnifici, domi parci, in [2] amicis fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, aequitate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta haec habeo, quod in [3] bello saepius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardius, revocati, [4] praelio excesserant, quam qui signa relinquere, aut pulsi, loco cedere ausi erant. In pace vero quod beneficiis [5] magis, quam metu imperium agitabant, et, accepta iniuria, ignoscere, quam persequi malebant.
10 Sed ubi labore [6] atque iustitia respublica crevit, reges magni bello domiti, [7] nationes ferae & populi ingentes vi subacti, Carthago, aemula imperii Romani ab stirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant: saevire Fortuna ac miscere omnia coepit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium, divitiae, optandae aliis, oneri miseriaeque fuere. Igitur primo pecuniae, deinde imperii cupido crevit: ea quasi materies omnium

1 Tam victimis & sacrificiis, quam precibus & supplicationibus.

2 Al. *amicos.*

3 Cort. delet *in bello*; male.

4 Cort. *bello*, contra codd.

5 Al. codd. omittunt *magis.*

6 Sc. bellico.

7 *Nationes* sunt universae provinciae; *populi* unius civitatis.

malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, caeteraſque artis bonas ſubvertit; pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortalis falſos fieri ſubegit; aliud clauſum in pectore, aliud in lingua promtum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, ſed ex commodo aeſtumare; magisque vultum, quam ingenium bonum habere. Haec primo paullatim creſcere, interdum vindicari. poſt ubi, contagio quaſi, peſtilentia invaſit, civitas immutata, imperium ex iuſtiſſumo atque optumo crudele intoleran-
11 dumque factum. Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus, ignavus aeque ſibi exoptant: ſed ille vera via nititur; huic quia bonae artes deſunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniae ſtudium habet, quam nemo ſapiens concupivit. ea,* quaſi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: ſemper infinita, inſatiabilis, neque copia, neque inopia minuitur. Sed poſtquam L. Sulla, armis recepta Republica [1], bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere [2], domum alius,

1 Quam Marius ceperat.

2 H. e. violentius (non dolo) rapere, diripere. Sic Tacitus: pagos trahere.

alius agros cupere: neque modum, neque modeſtiam victores habere, foeda crudeliaque in [1] civibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in [2] Aſia ductaverat, quo ſibi fidum faceret, contra morem maiorum, luxurioſe nimisque liberaliter habuerat. loca amoena, voluptaria facile in otio [3] ferocis militum animos molliverant. Ibi primum inſuevit exercitus populi Romani amare, potare; ſigna, tabulas pictas, vaſa caelata mirari; ea privatim ac publice rapere; delubra ſpoliare, ſacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, poſtquam victoriam adepti ſunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe ſecundae res ſapientium animos fatigant [4]: ne illi corruptis moribus victoriae temperarent. Poſtquam divitiae honori eſſe coe- 12
pere, et eas gloria, imperium, potentia ſequebatur: hebeſcere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentia duci coepit. Igitur ex divitiis iuventutem luxuria atque avaritia cum ſuperbia invaſere: rapere, conſumere; ſua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiſcua, nihil penſi atque moderati habere. Operae pretium eſt, cum domos atque villas cognoveris

1 Vulg. *cives*.
2 Sic codd. optimi, ſed Cort. praetulit *Aſiam*.
3 Duros, ſtrenuos.
4 h. e. corrumpunt.

in urbium modum exaedificatas, visere templa deorum, quae nostri maiores, religiosissumi mortales fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos [1] suas gloria decorabant; neque victis quidquam praeter iniuriae licentiam eripiebant. At hi contra ignavissumi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quae fortissumi viri victores [2] hostibus reliquerant: proinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio
13 uti. Nam quid ea memorem, quae nisi iis, qui videre, nemini credibilia sunt: a privatis compluribus subversos montes, [3] maria constructa esse. quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiae, quippe, quas honeste habere licebat, [4] abuti per turpitudinem properabant. Sed libido stupri, ganeae ceterique cultus non minor incesserat: viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in propatulo habere; vescendi caussa terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido esset; non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Haec iuventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus haud facile lubi-

1 Cort. falso recep. *sua*.

2 Contra fidem optimorum codd. Cort. praeeunte Ciacc. omisit *hostibus*.

3 Piscinarum luxuriam notat, quae fere in littore aedificabantur, cet.

4 i. e. turpiter profundere.

dinibus carebat: eo profusius omnibus modis quaestui atque sumtui deditus erat. In tanta tam- 14
que corrupta civitate Catilina, id, quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam quicumque [1] impudicus, adulter, [2] ganeo; manu, ventre, pene bona patria laceraverat; quique alienum aes grande conflaverat, quo flagitium, aut facinus redimeret; praeterea omnes undique parricidae, sacrilegi, convicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua, periurio aut sanguine civili alebat; postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat: ii Catilinae proxumi familiaresque erant. Quodsi quis etiam a culpa vacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano usu atque illecebris facile [3] par similisque ceteris efficiebatur. Sed maxume adolescentium familiaritates adpetebat: eorum animi molles et aetate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam uti cuiusque studium ex aetate flagrabat, aliis scorta praebere; aliis canes atque equos mercari; postremo neque sumtui, neque modestiae suae parcere, dum illos obnoxios fidos-

1 Qui patitur muliebria.

2 Al. pro *ganeo* habent *aleo*, ut quod responderet ra *manu*.

3 *par* ad coniunctionem & consuetudinem externam; *similis* ad mores pertinet.

que faceret. Scio, fuisse nonnullos, qui ita aes-
tumarent, iuventutem, quae domum Catilinae
frequentabat, parum honeste pudicitiam habuis-
se; sed ex aliis rebus magis, quam quod cui-
15 quam compertum foret, haec fama valebat. Iam
primum adolescens Catilina multa nefanda stu-
pra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote
Vestae, alia huiuscemodi contra [1] ius fasque.
Postremo captus amore Aureliae Orestillae, cuius
praeter formam, nihil umquam bonus laudavit:
quod ea nubere illi dubitabat, timens privi-
gnum adulta aetate; pro certo creditur, necato
filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quae
quidem res mihi in primis videtur caussa fuisse
facinoris maturandi. Namque animus impurus,
dis hominibusque infestus, neque vigiliis neque
quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem
excitam vastabat. Igitur colos exsanguis, foedi
oculi, citus modo, modo tardus incessus, pror-
16 sus in [2] facie [3] vultuque vecordia inerat. Sed iu-
ventutem, quam, ut supra diximus, illexerat,
multis modis mala facinora edocebat. Ex illis tes-
tes signatoresque falsos commodare; fidem, for-
tunas, pericula vilia habere; post, ubi eorum fa-

1 *Ius* ad res humanas; *fas* ad res divinas refertur.

2 Tota specie corporis, quae apparet.

3 Habitu oris adventitio.

mam atque pudorem attriverat, maiora alia im-
perabat: ſi cauſſa peccandi in praeſens minus ſup-
petebat, nihilo minus inſontes, ſicuti ſontes,
circumvenire, iugulare. ſcilicet, ne per otium
torpeſcerent manus aut animus, gratuito potius
malus atque crudelis erat. His amicis ſociisque
confiſus Catilina, ſimul quod aes alienum per
omnis terras ingens erat, et quod plerique Sul-
lani milites, largius ſuo uſi, rapinarum et vic-
toriae veteris memores civile bellum exoptabant;
opprimundae reipublicae conſilium cepit. In Italia
nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis ter-
ris bellum gerebat: ipſi conſulatum [1] petundi
magna ſpes: Senatus nihil ſane intentus: tutae
tranquillaeque res omnes; ſed ea prorſus oppor-
tuna Catilinae. Igitur circiter Kalendas Iunias L. 17
Caeſare et C. Figulo Conſulibus primo ſingulos
adpellare: hortari alios, alios tentare: opes ſuas,
imparatam rempublicam, magna praemia coniu-
rationis docere. Ubi ſatis explorata ſunt, quae
voluit; in unum omnis convocat, quibus maxuma
neceſſitudo, et plurimum audaciae [2] inerat. Eo
convenere Senatorii ordinis P. Lentulus Sura,
P. Autronius, L. Caſſius Longinus, C. Cethe-
gus, P. et Servius Sullae, Servii filii, L. Var-

1 Gruter. *potiundi.* Cod. Guelf. 2. *petenti.* Urſin. *conſulatus m. ſp.* omiſſo *petundi.*

2 invitis omnibus codd. Gruter. & Cort. delent *inerat.*

gunteius, Q. Annius, M. Porcius [1] Laeca, L. Bestia, Q. Curius: praeterea ex equestri ordine M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: adhoc multi ex coloniis et municipiis, domi [2] nobiles. Erant praeterea complures paullo occultius consilii huiusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia necessitudo. Ceterum iuventus pleraque, sed maxume nobilium, Catilinae inceptis favebat. Quibus in otio vel magnifice, vel molliter vivere, copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent, M. Licinium Crassum non ignarum eius consilii fuisse; quia Cn. Pompeius invisus ipsi magnum exercitum ductabat, cuiusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio valuisset, facile apud illos principem se
18 fore. Sed antea item coniuravere pauci contra rempublicam, in quibus Catilina. de [3] qua quam verissume potero dicam. L. Tullo, M. Lepido consulibus, P. Autronius et P. Sulla legibus [4] ambitus interrogati poenas dederant. Post paullo

1 Al. non bene *Lecca.*

2 Al. omittunt *nobiles*; forsan bene.

3 int. coniuratione. Vulg. *quo*.

4 Crimen *ambitus*, cum quis illegitimis modis & malis artibus populi suffragia sibi compararet, & ita magistratum occuparet.

Catilina, pecuniarum [1] repetundarum reus, prohibitus erat consulatum petere; quod intra [2] legitimos dies profiteri [3] nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina et Autronius, consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ianuariis L. Cottam et L. Torquatum Consules interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in Nonas Februarias consilium caedis transtulerant. Iam tum non Consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare; eo die, post conditam urbem Romanam, pessumum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit. Postea 19
Piso in citeriorem Hispaniam Quaestor pro Praetore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum [4] Cn. Pompeio cognoverat. Neque ta-

1 Quas socii & nationes Romanis subiectae a magistratibus suis provincialibus ereptas repetebant.

2 Triginta illos dies, qui ante Comitia Centuriata essent proximi; *trinundinum* vocant.

3 Int. se candidatum.

4 Al. inserunt *inimicum*; quod Manut. glossema ad *infestum* esse recte suspicatus est.

men senatus Provinciam invitus dederat: quippe foedum hominem a republica procul esse volebat: simul, quia boni quam plures praesidium in eo putabant: et iam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provincia ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt, qui ita [1] dicant, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate eius Pisonem adgressos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeva multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiore coniuratione satis dictum.

20 Catilina ubi eos, quos paullo ante memoravi, convenisse videt: tametsi cum singulis multa saepe egerat; tamen in rem fore credens universos adpellare et cohortari, in abditam partem aedium secedit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit.

Ni virtus fidesque vestra spectata mihi forent; nequidquam opportuna res cecidisset; spes magna,

1 Sic & Grut. Par. & Wasseus. Sed Cort. praetulit *dicunt*, quod non permittit mos Sallust. & latinitas, neque nos movent exempla contraria poëtae Venus. & auctor. Apul. & Melae.

dominatio in manibus frustra fuissent: neque ego per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed quia multis et magnis tempestatibus vos cognovi fortes fidosque mihi; eo animus ausus, maxumum atque pulcherrumum facinus incipere: simul quia vobis, eadem [1] *quae mihi; bona malaque intellexi. Nam idem velle atque nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego quae mente agitavi, omnes iam antea diversi audistis. Ceterum mihi in dies magis animus accenditur, quum considero, quae conditio vitae futura sit, nisi nosmet ipsi vindicamus in libertatem. Nam postquam res publica in paucorum* [2] *ius atque ditionem concessit; semper illis reges,* [3] *tetrarchae vectigales esse: populi, nationes stipendia pendere: ceteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles vulgus fuimus, sine gratia* [4], *sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si respublica valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiae apud illos sunt, aut ubi illi volunt: repulsas nobis reliquere, peri-*

1 Cort. temere delet *quae*, ad aucupandum graecismum.

2 Al. addunt *potentium*.

3 Ingente, in quatuor partes distributa, singulari parti praeerant. Postea id nomen iis impositum, qui parti terrae praeessent, etiamsi non tres alii aliis partibus praepositi erant. Dignitate fere erant regia, quibuscum saepissime coniunguntur.

4 Qua quis gratus est hominibus, & eo quaelibet facile efficere potest.

cula, iudicia, egestatem. Quae quousque tandem patiemini, fortissumi viri? nonne emori per virtutem praestat, quam vitam miseram atque inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enim vero pro Deum atque hominum fidem! victoria nobis in manu. viget aetas, animus valet: contra illis annis atque divitiis omnia consenuerunt. tantummodo incepto opus est: cetera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari et montibus coaequandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius, domos continuare; nobis larem familiarem nusquam ullum esse? Quum tabulas, signa, toreumata emunt; nova diruunt, alia aedificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant, tamen summa lubidine divitias vincere nequeunt. At nobis domi inopia, foris aes alienum: mala res, spes multo asperior. Denique, quid reliqui habemus, praeter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quam saepe optastis, libertas, praeterea divitiae, decus, gloria in oculis sita sunt! fortuna [1] omnia victoribus praemia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica magis, quam oratio, hortentur. Vel imperatore, vel milite me utimini: neque animus,

1 Vulgo *ea omnia.*

neque corpus a vobis aberit. Haec ipsa, ut spero, vobiscum consul agam: nisi forte animus fallit, et vos servire [1], *quam imperare, parati estis.*

Postquam accepere ea homines, quibus mala 21
abunde omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla; tametsi illis quieta movere magna merces videbatur; tamen postulare plerique, uti proponeret, quae conditio belli foret, quae praemia armis peterent, quid ubique opis aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas [2], proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quae bellum atque lubido victorum fert. Praeterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauretania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumventum: [3] eo consulem initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpat omnis bonos: suorum unumquemque nominans laudare: admonebat alium

1 *Magis* omisit Cort.

2 *Debiti* & *crediti*, quae *novae* dicuntur, quando debitoribus aes alienum remittitur: & hae quidem *bella* fere & *dissensiones* civiles sequi consueverunt, ut eo modo *novarum* rerum cupidi plebis & obaeratorum studia sibi conciliarent.

3 Vulgo *cum eo c. se.*

egestatis, alium cupiditatis suae, complures periculi aut ignominiae, multos victoriae Sullanae, quibus ea praedae fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, ut petitionem suam curae haberent, conventum dimisit.

22 Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, quum ad iusiurandum popularis [1] sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse; inde quum post exsecrationem omnes degustavissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo, dictitare, fecisse, quo inter se fidi magis forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta haec, multa praeterea, existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quae postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui poenas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.

23 Sed in ea [2] conventione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem Censores Senatu probri gratia [3] moverant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia [4] inerat; neque reticere, quae audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque di-

1 Socios, conscios.

2 Al. *coniuratione.*

3 Quod Rivius legendum suspicatur, prob. Hotting. Al. *amoverant.*

4 Cort. iterum omisit *inerat*, contra omnes codd.

cere, neque facere quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui quum minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montesque polliceri coepit: minari interdum ferro, nisi obnoxia foret: postremo ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia insolentiae Curii caussa cognita, tale periculum rei publicae haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinae coniuratione quae quoque modo audierat, compluribus narravit. Ea res inprimis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia aestuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum, quamvis egregius, homo novus [1] adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere. Igitur comitiis 24
habitis, Consules declarantur M. Tullius et C. Antonius, quod factum primo popularis coniurationis concusserat. Neque tamen Catilinae furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam sua aut amicorum fide sumtam mutuam, Faesulas ad Manlium quemdam portare, qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cuiusque generis homines adscivisse dicitur; mulieres

1 Cuius parentes atque maiores non fuere honoribus in rep. cogniti.

etiam aliquot, quae primo ingentis ſumtus ſtupro corporis toleraverant: poſt ubi aetas tantummodo quaeſtui, neque luxuriae modum fecerat, aes alienum grande conflaverant. per eas ſe Catilina credebat poſſe ſervitia urbana ſollicitare, urbem incendere, viros earum vel adiungere ſibi, vel
25 interficere. Sed in his erat Sempronia, quae multa ſaepe virilis audaciae facinora commiſerat. Haec mulier genere atque forma, praeterea viro, liberis ſatis fortunata: litteris Graecis atque Latinis docta: pſallere, ſaltare elegantius, quam neceſſe eſt probae: multa alia, quae inſtrumenta luxuriae. Sed ei cariora ſemper omnia, quam decus atque pudicitia fuit: pecuniae an famae minus parceret, haud facile [1] decerneres: [2] lubido ſic accenſa, ut ſaepius peteret viros, quam peteretur. Sed ea ſaepe antehac fidem prodiderat, creditum abiuraverat, caedis conſcia fuerat, luxuria atque inopia praeceps abierat. Verum ingenium eius haud abſurdum; poſſe verſus facere, iocum movere, ſermone uti vel modeſto, vel molli, vel procaci. prorſus multae facetiae multuſque lepos inerat.
26 His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proxumum annum Conſulatum petebat; ſperans, ſi deſignatus foret, facile ſe ex voluntate Anto-

1 Quod Cort. rationibus Gronovii motus praefert vulg. *diſcerneres* & codd. *cerneres*.

2 Vulg. *lubidine*.

nio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiae deerant. Namque a principio consulatus sui, multa pollicendo per Fulviam, effecerat, ut Q. Curius, de quo paullo ante memoravi, consilia Catilinae sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione provinciae [1] perpulerat, ne contra rempublicam sentiret. circum se praesidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinae neque petitio, neque insidiae, quas Consulibus in campo fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere et extrema omnia experiri: quoniam quae occulte tentaverat, aspera foedaque evenerant. Igitur C. Manlium 27
Faesulas atque in eam partem Etruriae, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit; praeterea alium alio, quem ubique opportunum [2] credebat. Interea Romae multa simul moliri; Consuli insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere; ipse cum telo [3] esse, item alios iu-

1 Macedoniam provinciam singulari obsequio illi concessit sine sorte Cicero; sumsit sibi Galliam, quam tamen mox in concione deposuit.

2 Vulg. addunt *sibi fore*, quod bene omittit Cort.

3 Cives Romani domi sine telo. *Telum*, omne quod manu mittitur, saepissime gladii minores & sicae.

bere; hortari, uti ſemper intenti paratique eſſent; dies noctesque feſtinare, vigilare, neque inſomniis neque labore fatigari. Poſtremo ubi multa agitanti nihil procedit, rurſus intempeſta nocte coniurationis principes convocat per M. Porcium Laecam: ibique multa de ignavia eorum queſtus, docet, *ſe Manlium praemiſiſſe ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; ſeque ad exercitum proficiſci cupere, ſi prius Ciceronem oppreſſiſſet: eum ſuis conſiliis multum obficere.*
28 Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam ſuam pollicitus, et cum eo L. Vargunteius Senator, conſtituere ea nocte paullo poſt cum armatis hominibus, ſicuti ſalutatum introire ad Ciceronem, ac de improviſo domi ſuae imparatum confodere. Curius ubi intellegit, quantum periculi Conſuli impendeat, propere per Fulviam dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi ianua prohibiti, tantum facinus fruſtra ſuſceperant. Interea Manlius in Etruria plebem ſollicitare, egeſtate ſimul, ac dolore iniuriae novarum rerum cupidam: quod, Sullae dominatione, agros bonaque omnia amiſerat; praeterea latrones cuiuſque generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis
29 nihil reliqui fecerant. Ea quum Ciceroni nuncia-

rentur; ancipiti [1] malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato [2] consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad Senatum refert, iam antea volgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, Senatus decrevit, DARENT OPERAM CONSULES, NE QUID RESPUBLICA DETRIMENTI CAPERET. Ea potestas per Senatum, more Romano, magistratui maxuma permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios atque civis: domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere; aliter, sine populi iussu, [3] nulli earum rerum consuli ius est.
Post paucos dies L. Saenius senator in 30
Senatu litteras recitavit, quas Faesulis adlatas sibi [4] dicebat: in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem VI Kalendas Novembris. Simul id, quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant, alii conventus fieri, arma portari, Capuae atque in Apulia servile bellum moveri. Igitur Senati decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque loca missi: ii utrique ad urbem Imperatores erant; impediti, ne triumpharent, ca-

1 Sc. intra & extra urbem.

2 Per amicos & clientes, nullo publico auxilio adiutus.

3 Al. *nullius*.

4 Vulg. inserunt: *a Quinto Fabio*, quod ex Martiniano cod. primus infarsit Popma.

lumnia paucorum, quibus omnia honeſta atque inhoneſta vendere mos erat. Sed Praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; iiſque permiſſum, uti pro tempore atque periculo exercitum compararent. ad hoc, ſi quis indicaviſſet de coniuratione, quae contra rempublicam facta erat, praemium ſervo libertatem et ſeſtertia centum: libero impunitatem eius rei, et ſeſtertia ducenta. item (decrevere) uti gladiatoriae familiae [1] Capuam et in cetera municipia diſtribuerentur, pro cuiuſque opibus: Romae per totam urbem vigiliae haberentur,
31 iiſque minores magiſtratus praeeſſent. Quibus rebus permota civitas, atque immutata urbis facies: ex ſumma laetitia atque laſcivia, quae diuturna quies pepererat, repente omnis triſtitia invaſit. feſtinare, trepidare; neque loco, nec homini cuiquam ſatis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: ſuo quiſque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus, reipublicae magnitudine, belli timor inſolitus, adflictare ſeſe, manus ſupplices ad coelum tendere; miſerari

1 Gladiatores, qui in ludo gladiatorio alebantur, homines noxii, viliſſimi, aut bello capti & laniſtae venditi, aut propter egeſtatem & malos mores ſemetipſi vendentes, aut aliter in ludum detruſi. *Familias* dixit de illis, quum proprie ſic vocitent omnes, qui in ſervitio ſunt, ſive corpus & certam multitudinem, minimum quindecim ſervorum.

parvos liberos; rogitare, omnia pavere; superbia
atque deliciis omissis, sibi patriaeque diffidere. At
Catilinae crudelis animus eadem illa movebat:
tametsi praesidia parabantur; et ipse lege Plau-
tia [1] interrogatus erat ab L. Paullo. Postremo dissi-
mulandi caussa, atque sui expurgandi, sicuti iur-
gio lacessitus foret, in Senatum venit. Tum M.
Tullius Consul, sive praesentiam eius timens, seu
ira commotus orationem habuit luculentam atque
utilem reipublicae: quam postea scriptam edidit.
Sed, ubi ille adsedit, Catilina, ut erat paratus ad
dissimulanda omnia, demisso voltu, voce supplici
postulare, *Patres Conscripti ne quid de se temere cre-
derent: ea familia ortum, ita ab adolescentia vitam
instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne aestu-
marent, sibi patricio homini, cuius ipsius, atque ma-
iorum plurima beneficia in plebem Romanam essent,
perdita Republica opus esse, quum eam servaret M.
Tullius inquilinus civis urbis Romae.* Ad hoc male-
dicta alia quum adderet; obstrepere omnes, hos-
tem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus,
quoniam quidem circumventus, inquit, *ab inimicis
praeceps agor, incendium meum ruina restinguam.*
Dein se ex curia domum proripuit. ibi multa secum 32
ipse volvens, quod neque insidiae Consuli proce-

1 Qua tenebantur, qui universam remp. oppugnassent, & qui vel aperte, vel per insidias alteri vim intulerant.

debant, et ab incendio intellegebat urbem vigiliis munitam, optumum [1] factum credens, exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur, [2] antecapere, quae bello usui forent; nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego atque Lentulo, ceterisque, quorum cognoverat promtam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent, caedem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese prope diem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum haec Romae geruntur, C. Manlius ex suo numero ad Marcium Regem mittit, cum mandatis huiusce-modi:

33 *Deos hominesque testamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum [3] homini faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent; qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate foeneratorum plerique [4] patriae, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus; neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege uti: neque, amisso patrimonio, liberum corpus habere: tanta saevitia foeneratorum atque Praetoris fuit. Sae-*

1 Al. *factu.*
2 Codd. al. *multo antec.* al. *multa a.* utrumque a correctoribus illatum censet Cort.
3 Al. *aliis*; unicus Remens. *alicui.*
4 Codd. al. *patria.*

ut maiores vestrum miseriti plebis Romanae decretis suis inopiae opitulati sunt: ac novissume memoria nostra, propter magnitudinem aeris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum aere solutum est. Saepe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum, armata a patribus secessit. At nos non imperium, neque divitias petimus, quarum rerum caussa bella atque certamina omnia inter mortalis sunt; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te atque Senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis praesidium, quod iniquitas Praetoris eripuit, restituatis; neve eam necessitudinem imponatis, ut quaeramus, quonam modo, ulti maxume sanguinem nostrum, pereamus.

Ad haec Q. Marcius: *Si quid ab Senatu petere vel-* 34
lent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ea mansuetudine atque misericordia Senatum Populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere plerisque Consularibus, praeterea optumo cuique litteras mittit: *Se falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunae cedere, Massiliam in exilium proficisci: non quo sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti respublica quieta foret, neve ex sua contentione seditio oriretur.* Ab his longe diversas litteras Q. Catulus in Senatu re-

citavit, quas sibi nomine Catilinae redditas dicebat. earum exemplum infra scriptum.

35 *L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides re cognita* [1] *gratam in magnis periculis fiduciam commendationi meae tribuit. Quamobrem defensionem in novo consilio non statui parare: satisfactionem* [2] *ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi: quam me Dius fidius* [3] *veram licet cognoscas. Iniuriis contumeliisque concitatus, quod fructu laboris industriaeque meae privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum caussam, pro mea consuetudine, suscepi: non quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem; cum alienis nominibus liberalitas Orestillae suis filiaeque copiis persolveret: sed quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsa suspicione alienatum sentiebam. Hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquae dignitatis conservandae sum sequutus. Plura quum scribere vellem, nunciatum est, vim mihi parari. Nunc Orestillam commendo tuaeque fidei trado. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus. haveto.*

36 Sed ipse paucos dies commoratus apud C. Flami-

1 Sic vulg. *grata mihi, magnis in meis p.* Cort. recidit, cuius rationes vide apud ipsum.

2 i. e. *excusationem.*

3 Deus fidei Hercules: quod Herculis temporibus antiqua fides regnasse, & ipse Hercules sincerus atque simplicissimus fuisse dicitur.

nium Flammam in agro Arretino, vicinitatem, antea ſollicitatam, armis exornat, cum faſcibus atque aliis imperii inſignibus in caſtra ad Manlium contendit. Haec ubi Romae comperta, ſenatus Catilinam et Manlium hoſtes iudicat; ceterae multitudini diem ſtatuit, ante quam ſine fraude liceret ab armis diſcedere, praeter rerum capitalium [1] condemnatis. Praeterea decernit, uti Conſules dilectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam perſequi maturet; Cicero urbi praeſidio ſit. Ea tempeſtate mihi imperium populi Romani multo maxume miſerabile viſum: cui quum ad occaſum ab ortu ſolis omnia domita armis [2] parerent, domi otium atque divitiae, quae prima mortales putant, adfluerent; fuere tamen cives, qui ſeque remque publicam obſtinatis animis perditum irent. Namque duobus Senati decretis ex tanta multitudine, neque praemio inductus coniurationem patefecerat, neque ex caſtris Catilinae quiſquam omnium diſceſſerat. tanta vis morbi, uti tabes, pleroſque civium animos invaſerat. Neque ſo- 37
lum illis aliena mens erat, qui conſcii coniurationis; ſed omnino cuncta plebes novarum rerum ſtudio Catilinae incepta probabat. Id adeo more

1 Nonnulli codd. *condemnatos*, ex librariorum imperitia, qui non viderunt, *condemnatis* dandi caſu ab *liceret* pendere, & *praeter* adverbialiter poſitum eſſe pro *praeterquam*.

2 Cort. *paterent*.

ſuo videbatur facere. Nam ſemper in civitate, quis opes nullae ſunt, bonis invident, malos extollunt, vetera odere, nova exoptant; odio ſuarum rerum mutari omnia ſtudent; turba atque ſeditionibus ſine cura aluntur: quoniam egeſtas facile habetur ſine damno. Sed urbana plebes, ea vero praeceps ierat multis de cauſſis. Primum omnium, qui ubique probro atque petulantia maxume praeſtabant, item alii per dedecora patrimoniis amiſſis, poſtremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, ii Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant. Deinde multi memores Sullanae victoriae, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita divites, uti regio victu atque cultu aetatem agerent, ſibi quiſque, ſi in armis forent, ex victoria talia ſperabant. Praeterea iuventus, quae in agris, manuum mercede, inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori praetulerat. eos atque alios omnes malum publicum alebat. Quo minus mirandum, homines egentis, malis moribus, maxuma ſpe, rei publicae iuxta ac ſibi conſuluiſſe. Praeterea quorum victoria Sullae parentes proſcripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud ſane alio animo belli eventum expectabant. Ad hoc, quicumque aliarum atque [1] Senati partium erant, conturbari rempub-

1. Plerique ſcripti *Senatus*.

licam, quam minus valere ipsi malebant. Id adeo malum multos post annos in civitatem reverterat. Nam postquam Cn. Pompeio et M. Crasso Con- 38
sulibus tribunicia potestas restituta; homines adolescentes, (summam potestatem nacti) quibus aetas animusque ferox, coepere, Senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari potentesque fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, Senati specie, pro sua magnitudine. Namque, uti paucis [1] absolvam, per illa tempora quicumque rempublicam agitavere, honestis nominibus, alii, sicuti populi iura defenderent, pars, quo Senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia certabant. neque modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant. Sed postquam Cn. Pompeius ad bellum 39
maritimum atque Mithridaticum missus; plebis opes imminutae, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias aliaque omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, sine metu aetatem agere, ceteros iudiciis terrere [2], quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus

1 Vulg. *verum absolvam*.

2 Hoc vult; iudiciis tribunos plebis vel alios ab nobilitate esse territos, ut, quum tribunatum gererent, plebem non exagitarent, neque incenderent in nobiles.

[1] novandi spes oblata, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod si primo praelio Catilina superior, aut aequa manu discessisset: profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti, diutius ea uti licuisset; quin defessis et exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his A. Fulvius, senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romae Lentulus, sicuti Catilina praeceperat, quoscumque moribus aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum cives, sed cuiusque modi genus ho-
40 minum, quod modo bello usui foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli: existumans publice privatimque aere alieno oppressos; praeterea, quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negociatus, plerisque principibus [2] notus erat,

1 Ita maluit Gruter. & Wasse in duobus codd. invenit. Vulg. *novandis*.

2 Addunt vulg. *civitatum*; Grut. *civitatium*, quod delet Cortius, difficile demonstratu iudicans, Umbrenum negotiatorem *omnem Galliam* peragrasse.

atque eos noverat. itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, & quasi dolens eius casum, requirere coepit, quem exitum tantis malis sperarent? Postquam illos videt queri de avaritia magistratuum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium mortem exspectare: *At ego*, inquit, *vobis si modo viri esse voltis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis.* Haec ubi dixit, Allobroges in maxumam spem adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile, quin cupidissume facturi essent, dum ea res civitatem aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma aberat. Praeterea Gabinium arcessit, quo maior auctoritas sermoni inesset: eo praesente coniurationem aperit: nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios, quo legatis animus amplior esset: dein eos pollicitos operam suam dimittit. Sed Allobroges diu in incerto ha- 41
buere, quidnam consilii caperent. In altera parte erat aes alienum, studium belli, magna merces in spe victoriae: at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa praemia. Haec illis volventibus, tandem vicit fortuna reipublicae. Itaque Q. Fabio Sangae, cuius patrocinio civitas pluri-

mum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis praecipit, studium coniurationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur; dentque operam, uti eos quam maxume mani-
42 festos habeant. Iisdem fere temporibus in Gallia citeriore atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. Namque illi, quos antea Catilina dimiserat, inconsulte ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer Praetor ex Senati consultu, caussa cognita, in vincula coniecerat; item in [1] ulteriore Gallia C. Murena, qui ei provinciae legatus prae-
43 erat. At Romae Lentulus, cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, ut videbantur, magnis copiis constituerant, uti, [2] Catilina in agrum Faesulanum quum venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissumi invidiam optumo Consuli imponeret; eo signo, proxuma nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exsequerentur. Sed ea divisa hoc modo

1 Vulg. *citeriore*; male.
2 Sic Cort. vulg. *cum Catil. in agr. F. cum exercitu venrecidit.*

dicebantur : Statilius et Gabinius uti cum magna
manu duodecim simul opportuna loca urbis in-
cenderent, quo tumultu facilior aditus ad Consu-
lem, ceteros, quibus insidiae parabantur, fieret :
Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eum vi ad-
grederetur, alius autem alium; sed filii familia-
rum, quorum ex nobilitate maxuma pars, parentes
interficerent; simul, caede et incendio perculsis
omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter haec
parata atque decreta Cethegus semper querebatur
de ignavia sociorum : illos dubitando et dies pro-
latando magnas opportunitates corrumpere; facto,
non consulto, in tali periculo opus esse : seque,
si pauci adiuvarent, languentibus aliis, impetum
in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, [1]
manu promptus, maxumum bonum in celeritate
putabat. Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis 44
per Gabinium ceteros conveniunt; ab Lentulo,
Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiu-
randum, quod signatum ad civis perferant : aliter
haud facile eos ad tantum negotium impelli posse.
Ceteri nihil suspicantes dant : Cassius semet eo
brevi venturum pollicetur, ac paullo ante legatos
ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Vol-
turcium quemdam Crotoniensem mittit; uti Allo-
broges prius, quam domum pergerent, cum Ca-

1 Vulg. *m. promptus erat : maxum.*

tilina, data et accepta fide, ſocietatem confirmarent. Ipſe Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra ſcriptum :

Quis ſim, ex eo, quem ad te miſi, cognoſces. Fac cogites, in quanta calamitate ſis, et memineris te virum; conſideres, quid tuae rationes poſtulent : auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ad hoc mandata verbis dat : *Quum ab Senatu hoſtis iudicatus ſit, quo conſilio ſervitia repudiet? In urbe parata eſſe, quae iuſſerit : ne cunctetur ipſe propius accedere.*

45 His rebus ita actis, conſtituta nocte, qua proficiſcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et C. Pomtino Praetoribus imperat, uti in ponte Mulvio per inſidias Allobrogum comitatus deprehendant : rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur : cetera, uti facto opus ſit, ita agant. [1] Homines militares, ſine tumultu praeſidiis collocatis, ſicuti praeceptum erat, occulte pontem obſidunt. Poſtquam ad id loci legati cum Volturcio venere, & ſimul utrim-

1 Gruter. ex MSS. *ita agant : permittit illis h.* Cort. delet *illis* & *permittit* prioribus coniungit. Nobis gloſſema videtur, & al. editoribus melius omittitur.

que clamor exortus est; Galli, [1] cognito consilio, sine mora Praetoribus se tradunt. Volturcius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit; dein, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomtinum obtestatus, quod ei notus erat; postremo timidus, ac vitae diffidens, veluti hostibus, sese Praetoribus dedit.
Quibus rebus confectis omnia propere per nun- 46
tios Consuli declarantur. At illum ingens cura atque laetitia simul occupavere. nam laetabatur, coniuratione patefacta, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maxumo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus; poenam illorum sibi oneri, impunitatem perdundae reipublicae fore. Igitur confirmato animo vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item Q. Coeparium quemdam Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt: Coeparius paullo ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod Praetor erat, ipse manu tenens [2] perducit;

1 Vulg. *cito cogn.* Sed abest a quibusd. MSS. & a Putschio recte deletur.

2 Vulg. *in Senatum perd.* Sed abest a MSS. aliquot & edd. *in senatum*, hinc Cort. delet. Perduxit enim in aed. Concordiae, quo reliquos venire iusserat, & senatum vocabat.

reliquos cum custodibus in aedem Concordiae venire iubet. Eo Senatum advocat, magnaque frequentia eius ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum Praetorem scrinium [1] cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre
47 iubet. Volturcius interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa consilii habuisset? primo fingere alia, dissimulare de coniuratione; post ubi fide publica dicere iussus est, omnia, uti gesta erant, aperit: se paucis ante diebus a Gabinio et Coepario socium adscitum, nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium Sullam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione esse. Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, praeter litteras, sermonibus, quos habere solitus: ex libris Sibyllinis [2] regnum Romae tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea, se tertium, cui fatum foret, urbis potiri; praeterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem saepe ex

1 *Scrinium* notat cum Tabularium seu Archivum, ubi decreta & epistolae authenticae solent adservari; tum loculos, seu receptacula quaedam epistolarum, quibus tabellarii utuntur, ut litteras sine damno perferant.

2 Quos in rebus arduis Romani per *II* viros modo, modo *X*viros, tandem *XV* viros consulebant, quia fata Romani imperii communi opinione continebant.

prodigiis haruſpices reſpondiſſent bello civili cruentum fore. Igitur perlectis litteris, quum prius omnes ſigna ſua cognoviſſent, Senatus decernit, uti abdicatus magiſtratu Lentulus, item caeteri in liberis [1] cuſtodiis haberentur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum Aedilis, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caeſari, Gabinius M. Craſſo, Coeparius (nam is paullo ante ex fuga retractus) Cn. Terentio ſenatori traduntur. Interea plebes, 48
coniuratione patefacta, quae primo cupida rerum novarum, nimis bello favebat, mutata mente, Catilinae conſilia exſecrari, Ciceronem ad coelum tollere; veluti ex ſervitute erepta gaudium atque laetitiam agitabant. Namque alia belli facinora praedae magis, quam detrimento; incendium vero crudele, immoderatum, ac ſibi maxume calamitoſum putabat; quippe cui omnes copiae in uſu quotidiano et cultu corporis erant. Poſt eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiſcentem ex itinere retractum aiebant. Is quum ſe diceret indicaturum de coniuratione, ſi fides publica data eſſet; iuſſus a Conſule, quae ſciret, edicere, eadem fere, quae Volturcius, de paratis incendiis, de caede bonorum, de itinere hoſtium Senatum edocet: praeterea ſe

1 Scilicet rei illuſtriores Conſulibus, Praetoribus, Aedilibus, aut Senatori tradebantur cuſtodiendi, vel fideiuſſoribus committebantur.

miſſum a M. Craſſo, qui Catilinae nunciaret, ne Lentulus, Cethegus, alii ex coniuratione deprehenſi terrerent; eoque magis properaret ad urbem accedere, quo et ceterorum animos reficeret, et illi facilius e periculo eriperentur. Sed ubi Tarquinius Craſſum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, ſumma potentia; alii, rem incredibilem rati; pars tametſi verum exiſtumabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis leniunda, quam exagitanda videbatur; plerique Craſſo ex negociis privatis obnoxii conclamant, indicem falſum, deque ea re poſtulant uti referatur. Itaque conſulente Cicerone frequens Senatus decernit: Tarquinii indicium falſum videri; eumque in vinculis retinendum; neque amplius poteſtatem faciundam, niſi de eo indicaret, cuius conſilio tantam rem mentitus eſſet. Erant eo tempore, qui aeſtimarent, [1] illud a P. Autronio machinatum, quo facilius, appellato Craſſo, per ſocietatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone immiſſum aiebant, ne Craſſus, more ſuo, ſuſcepto malorum patrocinio rempublicam conturbaret. Ipſum Craſſum ego poſtea praedicantem audivi, tantam illam contumeliam ſibi ab Cicerone impoſitam.
49 Sed iiſdem temporibus Q. Catulus et C. Piſo ne-

1 Al. *indicium illud. Indicium* hoc loco bene eiecit Cort.

que gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges, aut alium indicem C. Caesar falso nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant. Piso oppugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum: Catulus ex petitione Pontificatus odio incensus, quod extrema aetate, maxumis honoribus usus, ab adolescentulo Caesare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur; quod privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed ubi Consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo, atque ementiundo, quae se ex Volturcio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; usque eo, ut nonnulli equites Romani, qui praesidii caussa cum telis erant circum [1] aedem Concordiae, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsi, quo studium in rempublicam clarius esset, egredienti ex Senatu Caesari gladio minitarentur. Dum haec 50
in Senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum et Tito Volturcio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur: liberti, et pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus opifices atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim

1 Cort. male extrusit *aedem*, unico cod. Merseburg. praeeunte.

exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos, [1] lectos et exercitatos in audaciam, orabat, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis praesidiis, ut res atque tempus monebat, convocato Senatu refert, QUID DE HIS FIERI PLACEAT, QUI IN CUSTODIAM TRADITI ERANT. Sed eos paullo ante frequens Senatus iudicaverat: CONTRA REM PUBLICAM FECISSE [2]. Tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore Consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat. isque postea, permotus oratione C. Caesaris, pedibus [3] in sententiam Tib. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, praesidiis additis, referundum censuerat. Sed Caesar, ubi ad eum ven-

1 Cort. omisit *lectos* s. *electos* ex caussa, etiam iudice Hottingero non probabili.

2 i. e. perduelles esse. Romani moris fuit, ut civis ante civium exceptus numero, patriae hostis pronuntiaretur, quam capitale de eo supplicium sumi potuerit.

3 Adsensus fiebat 1) *verbis*, vel pluribus, ita ut pauca adderent, vel unico *Adsentio*. 2) nutu & sublata *manu*. 3) demum *pedibus*: hoc est ubi sententiae diversae erant, discessio fiebat; ut cui quisque sententiae faveret, illi parti accederet.

tum, rogatus sententiam a Consule, huiuscemodi verba locutus est.

Omnis homines, Patres conscripti, qui de rebus du- 51
biis consultant, ab odio, amicitia; ira atque mise-
ricordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum
providet, ubi illa obficiunt. neque quisquam omnium
lubidini simul et usui paruit. Ubi intenderis inge-
nium, valet: si lubido possidet, ea dominatur,
animus nihil valet. Magna mihi copia memorandi,
P. C. qui reges atque populi, ira aut misericordia
impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, quae
maiores nostri, contra lubidinem animi, recte atque
ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse
gessimus, Rhodiorum civitas, magna atque magni-
fica, quae populi Romani opibus creverat, invida
atque advorsa nobis fuit: sed postquam, bello
confecto, de Rhodiis consultum est, maiores nostri,
ne quis divitiarum magis, quam iniuriae caussa bel-
lum inceptum diceret, impunitos dimisere. Item bellis
Punicis omnibus, quum saepe Carthaginienses et in
pace, & per inducias multa nefaria facinora fecis-
sent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: ma-
gis, quid se dignum foret, quam quid in illis iure
fieri posset, quaerebant. Hoc idem [1] *vobis providen-*
dum est, Patres conscripti, ne plus valeat apud vos
P. Lentuli et ceterorum scelus, quam vestra dignitas;

1. Cort. male sustulit *vobis.*

neu magis irae, quam famae consulatis. Nam si digna poena pro factis eorum reperitur, novum consilium adprobo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; iis utendum censeo, quae legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite atque magnifice casum reipublicae miserati sunt: quae belli saevitia, quae victis acciderent, enumeravere. rapi virgines, pueros: divelli liberos a parentium complexu: matres familiarum pati, quae victoribus collibuissent: fana atque domos exspoliari; caedem, incendia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? an, uti vos infestos coniurationi faceret? scilicet quem res tanta atque tam atrox non permovit, eum oratio accendet. Non ita est: neque cuiquam mortalium iniuriae suae parvae videntur: multi eas gravius aequo habuere. Sed aliis alia licentia, Patres conscripti. qui demissi in obscuro vitam [1] *agunt, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama atque* [2] *fortuna pares sunt: qui magno imperio praediti in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in maxuma fortuna, minuma licentia est. neque studere, neque odisse, sed minume*

1 In al. codd. est *habent*, quod Cort. ut exquisitum praefert. Nobis displicet. Habemus tantum vitam, a quo accepimus.

2 In al. codd. *fort. eorum par.*

irasci decet. quae apud alios iracundia dicitur, [1] *ea in imperio superbia atque crudelitas adpellatur. Equidem ego sic aestumo, Patres conscripti, omnis cruciatus minores, quam facinora illorum esse. Sed plerique mortales postrema meminere, et in hominibus impiis sceleris* [2] *obliti de poena disserunt, si ea paullo severior fuit. D. Silanum virum fortem atque strenuum, certe scio, quae dixerit, studio reipublicae dixisse, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eam modestiam viri cognovi. Verum sententia non mihi crudelis, quid enim in talis homines crudele fieri potest? sed aliena a republica nostra videtur. Nam profecto aut metus, aut iniuria te subegit, Silane, Consulem designatum, genus poenae novum decernere. De timore supervacaneum est disserere, quum* [3] *praesenti diligentia clarissumi viri Consulis tanta praesidia sint in armis. De poena possumus equidem dicere id, quod res habet: in luctu atque miseriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque curae neque gaudio locum esse. Sed per deos immortalis, quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur? an, quia* [4] *lex Porcia vetat?*

1 Cort. delet. *ea.*

2 Cort. recte delevit *eorum* post *sceleris.*

3 Al. *praesertim.*

4 Hanc legem tulit P. Porcius Laeca A. U. 454. et virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit. Liv. X, 9.

at aliae leges item condemnatis civibus animam non eripi, sed [1] exsilium permitti iubent. An, quia gravius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut grave nimis in homines tanti facinoris convictos? Sin quia levius; qui convenit in minore negotio legem timere, quum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reipublicae decretum erit? tempus, dies, fortuna, cuius lubido gentibus moderatur. Illis merito accidit, quidquid evenerit: ceterum vos, Patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis [2] orta sunt: sed ubi imperium ad ignaros, aut minus bonos pervenit; novum illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedaemonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui rempublicam eorum tractarent. Hi primo coepere pessumum quemque et omnibus invisum indemnatum necare. ea populus laetari et merito dicere fieri. Post, ubi paullatim licentia crevit, iuxta bonos et malos lubidinose interficere, ceteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, stultae laetitiae gravis poenas dedit. Nostra memoria, victor Sulla quum Damasippum et alios huiusmodi, qui malo reipublicae creverant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus

1 Cort. *in exilium*; male.

2 h. e. *exemplis*. Al. post *bonis* insertum habent *initiis*.

rempublicam exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnae initium cladis fuit. Nam uti quisque domum, aut villam, postremo aut vas aut vestimentum alicuius concupiverat, dabat operam, uti in proscriptorum numero esset. Ita quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, post paullo ipsi trahebantur[1]*. neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnis suos divitiis explevit. Atque ego haec non in M. Tullio, neque his temporibus vereor; sed in magna civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio Consule, cui item exercitus*[2] *in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. ubi hoc exemplo, per Senati decretum, Consul gladium eduxerit, quis finem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri, Patres conscripti, neque consilii, neque audaciae umquam eguere: neque superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt: postremo quod ubique apud socios, aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quam invidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, verberibus animadvertebant in civis, de*

1 Sc. ad supplicium. Rei protrahebantur in medium, virgis caedebantur, securi denique percutiebantur.

2 Cort. pro suo more praefert *in manus*.

at aliae leges item condemnatis civibus animam non eripi, sed [1] *exsilium permitti iubent. An, quia gravius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut grave nimis in homines tanti facinoris convictos? Sin quia levius; qui convenit in minore negotio legem timere, quum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reipublicae decretum erit? tempus, dies, fortuna, cuius lubido gentibus moderatur. Illis merito accidit, quidquid evenerit: ceterum vos, Patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis* [2] *orta sunt: sed ubi imperium ad ignaros, aut minus bonos pervenit; novum illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedaemonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui rempublicam eorum tractarent. Hi primo coepere pessumum quemque et omnibus invisum indemnatum necare. ea populus laetari et merito dicere fieri. Post, ubi paullatim licentia crevit, iuxta bonos et malos lubidinose interficere, ceteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, stultae laetitiae gravis poenas dedit. Nostra memoria, victor Sulla quum Damasippum et alios huiusmodi, qui malo reipublicae creverant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus*

1 Cort. *in exilium*; male.

2 h. e. *exemplis*. Al. post *bonis* insertum habent *initiis*.

rempublicam exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnae initium cladis fuit. Nam uti quisque domum, aut villam, postremo aut vas aut vestimentum alicuius concupiverat, dabat operam, uti in proscriptorum numero esset. Ita quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, post paullo ipsi trahebantur [1]. *neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnis suos divitiis explevit. Atque ego haec non in M. Tullio, neque his temporibus vereor; sed in magna civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio Consule, cui item exercitus* [2] *in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. ubi hoc exemplo, per Senati decretum, Consul gladium eduxerit, quis finem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri, Patres conscripti, neque consilii, neque audaciae umquam eguere: neque superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt: postremo quod ubique apud socios, aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quam invidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, verberibus animadvertebant in civis, de*

1 Sc. ad supplicium. Rei protrahebantur in medium, virgis caedebantur, securi denique percutiebantur.

2 Cort. pro suo more praefert *in manus*.

condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adolevit et multitudine civium factiones valuere, [1] circumveniri innocentes, alia huiuscemodi fieri coepere. tum lex Porcia aliaeque paratae, quibus legibus exsilium damnatis permissum. Hanc ego caussam, Patres conscripti, quo minus novum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus atque sapientia maior in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur, eos dimitti et augeri exercitum Catilinae? minume; sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quae maxume opibus valent: neu quis de his postea ad Senatum referat, neve cum populo agat: qui aliter fecerit, Senatum existumare, eum contra rempublicam et salutem omnium facturum.

52 Postquam Caesar dicendi finem fecit, ceteri verbo alius alii varie adsentiebantur: at M. Porcius Cato rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit.

Longe mihi alia mens est, Patres conscripti, quum res atque pericula nostra considero, et quum sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi

1 Quis cum Cort. praeferat *circumvenire*, quod est in codd. nisi auceps syllabarum?

disseruisse videntur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris atque focis suis bellum paravere: res autem monet, cavere ab illis magis [1], *quam, quid in* [2] *illos statuamus, consultare. Nam cetera* [3] *tum persequare, ubi facta sunt; hoc, nisi provideris, ne accidat; ubi evenit, frustra iudicia implores. capta urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per deos immortalis, vos ego adpello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam rempublicam, fecistis: si ista, cuiuscumque modi sint, quae amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium praebere voltis; expergiscimini aliquando et capessite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum iniuriis; libertas et anima nostra in dubio est. Saepe numero, Patres conscripti, multa verba in hoc ordine feci: saepe de luxuria atque avaritia nostrorum civium questus sum; multosque mortalis ea caussa advorsos habeo. qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. Sed, ea tametsi vos parvi pendebatis; tamen respublica firma* [4], *opulentia neglegentiam*

1 Exemplum a Cort. qui delet *magis*, allatum: *securitati ante, quam vindictae consulendum*, huc non facit.

2 Corte *illis*; male.

3 Al. *cet. malefacta*, al. *maleficia*, unus *mala*, quae e margine irrepsisse videntur.

4 Codd. inserunt *erat*, unus *fuit*, quam inconstantiam Cort. delevit; & pulchre hoc loco omittitur.

tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis, an malis moribus vivamus; neque quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani: sed cuius haec cumque modi [1], *nostra, an nobiscum una, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat. iampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus; quia bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia fortitudo vocatur. eo respublica in extremo sita. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus aerarii: ne* [2] *illi sanguinem nostrum largiantur; et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene et composite C. Caesar paullo ante in hoc ordine de vita et morte disseruit; falsa, credo, existumans, quae de inferis memorantur: diverso itinere malos a bonis loca tetra, inculta, foeda atque formidolosa habere. Itaque censuit PECUNIAS EORUM PUBLICANDAS, IPSOS PER MUNICIPIA* [3] *IN CUSTODIIS HABENDOS; videlicet timens, ne,* [4] *si Romae sint, aut a popularibus coniurationis, aut a multitudine conducta per vim eripiantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in urbe, et non per totam Italiam sint;*

1 Vulg. inserunt *videatur*.

2 Al. codd. *illis* procul dubio ex sequenti s natum.

3 In MS. Commel. absunt *in custodiis.*

4 Codd. Nazar. & Commel. omittunt *si Romae sint.*

aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores. Quare vanum equidem hoc consilium, si periculum ex illis metuit. sin in tanto omnium metu solus non timet; eo magis refert, [1] *mihi atque vobis timere. Quare quum de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinae & de omnibus coniuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit. si paullulum modo vos languere viderint, iam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, maiores nostros armis rempublicam ex parva magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium, praeterea armorum atque equorum maior nobis copia, quam illis. Sed alia fuere, quae illos magnos fecere; quae nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam; publice egestatem, privatim opulentiam; laudamus divitias, sequimur inertiam; inter bonos et malos discrimen nullum; omnia virtutis praemia ambitio possidet. Neque mirum; ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae servitis; eo fit, ut impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego haec omitto.*

1 Vulg. inserunt *me.*

Coniuravere nobilissumi cives patriam incendere: Gallorum gentem infestissumam nomini Romano ad bellum arcessunt: dux hostium [1] cum exercitu supra caput est. Vos cunctamini etiam nunc, quid, intra moenia [2] adprehensis hostibus, faciatis? Misereamini censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem; atque etiam armatos dimittatis. [3] Ne ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res aspera est; sed vos non timetis eam. Immo vero maxume; sed inertia et mollitia animi, alius alium exspectantes cunctamini, [4] videlicet dis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam in maxumis saepe periculis servavere. Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo [5] prospera omnia cedunt: ubi secordiae te atque ignaviae tradideris, nequidquam deos implores; irati infestique sunt. Apud maiores nostros T. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverat, necari iussit. atque ille egregius adolescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit. Vos de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? Vi-

1 i. e. Catilina. Cort. male delevit *cum exercitu*. cf. pag. sq. *Catil. cum exerc. fauc. urg.*

2 Al. *deprehensis.*

3 Vulg. *nae.*

4 Male *viddelicet* Cort. delet.

5 Vulg. *prospere.*

delicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si dis aut hominibus umquam ullis pepercit: ignoscite Cethegi adolescentiae; nisi iterum patriae bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Coepario loquar? quibus si quidquam umquam pensi fuisset, non ea consilia de republica habuissent. Postremo, Patres conscripti, si mehercule peccato locus esset, facile paterer, vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis; sed undique circumventi sumus. Catilina cum exercitu faucibus urget: alii intra moenia, in sinu urbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam occulte potest. quo magis properandum. Quare ita ego censeo: cum nefario consilio sceleratorum civium respublica in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturcii et legatorum Allobrogum convicti confessique sint, caedem, incendia, alia foeda atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum, supplicium sumendum.

Postquam Cato adsedit: Consulares omnes 53
itemque Senatus magna pars sententiam eius laudant, virtutem animi ad coelum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato magnus atque clarus habetur: Senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multa audienti,

quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quae res maxume tanta negotia ſuſtinuiſſet. Sciebam, ſaepe numero parva manu cum magnis legionibus hoſtium contendiſſe: cognoveram, parvis copiis bella geſta cum opulentis regibus: ad hoc ſaepe fortunae violentiam toleraviſſe: facundia Graecos, gloria belli Gallos ante Romanos fuiſſe. Ac mihi multa agitanti conſtabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patraviſſe; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas ſuperaret. Sed poſtquam luxu atque deſidia civitas corrupta eſt; rurſus reſpublica magnitudine ſua imperatorum atque magiſtratuum vitia ſuſtentabat; ac, veluti effoeta [1] parente, multis tempeſtatibus haud ſane quisquam Romae virtute magnus fuit. Sed memoria mea ingenti virtute, [2] divorſi moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Caeſar: quos, quoniam res obtulerat, ſilentio praeterire, non fuit conſilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio poſſem, aperirem.
54 Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria; ſed alia alii. Caeſar benefi-

1 Quod recep. auctoritate Guelf. 7. & ed. vet. prob. Badio, Glareano & Riv. cum in vulg. *parentium*, nullus fit ſenſus.

2 Vulg. *diverſis*.

ciis atque munificentia magnus habebatur; integritate vitae Cato. Ille mansuetudine et misericordia clarus factus: huic severitas dignitatem addiderat. Caesar dando, sublevando, ignoscendo; Cato nihil largiundo gloriam adeptus. In altero miseris perfugium; in altero malis pernicies. illius facilitas; huius constantia laudabatur. Postremo Caesar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua neglegere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiae, [1] decoris, sed maxume severitatis erat. Non divitiis cum divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat; esse, quam videri, bonus malebat; ita, quo minus gloriam petebat, eo magis sequebatur [2]. Postquam, ut dixi, Senatus 55
in Catonis sententiam discessit, Consul optumum factum ratus, noctem, quae instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, Triumviros, quae [3] supplicium postulabat, parare iubet: ipse, dispositis praesidiis, Lentulum in carcerem deducit:

1 h. e. eius, quod se decebat, officiorum & honesti.

2 Sc. *illum*, quod & alii textui inferunt.

3 Al. *ad suppl.*

idem fit ceteris per Praetores. Est locus in carcere, quod Tullianum adpellatur, ubi paullulum [1] escenderis ad laevam, circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera, lapideis fornicibus vincta: sed [2] incultu, tenebris, odore foeda atque terribilis eius facies est. In eum locum postquam demissus Lentulus, [3] quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex clarissuma gente Corneliorum, qui consulare imperium Romae habuerat, dignum moribus factisque suis [4] exitium vitae invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Coepario eodem modo suppli-
56 cium sumtum. Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes, pro numero militum, complet: deinde, ut quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venit, aequaliter distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat; quum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut quemque casus armaverat,

1 Vulg. *ascenderis*. Nonnulli *descenderis*.

2 Al. *inculta*; minus bene.

3 Inserunt vulg. *vindices rerum capitalium*, al. *indices r. c.* al. *iudices r. c.* quae verba, ut e glossa infarta, delet Cort.

4 Nonnulli codd. *exitum*.

sparos aut lanceas, alii praeacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere, ad urbem modo, modo in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. sperabat propediem [1] magnas copias se habiturum, si Romae socii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus; simul alienum suis rationibus existumans, videri caussam civium cum servis fugitivis communicavisse. Sed postquam in castra nuntius per- 57
venit, Romae coniurationem patefactam; de Lentulo, Cethego, ceteris, quos supra memoravi, supplicium sumtum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, uti per tramites occulte [2] perfugerent in Galliam [3]. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quae supra diximus, Catilinam agitare. Igitur ubi iter eius ex perfugis cognovit, castra

1 Male Cort. unius cod. auctoritate sic mutavit: *proped. sese habiturum.*

2 Vulg. *profugerent.*

3 Vulg. inserunt *Transalpinam*; male, cum *Cisalpinam* intelligendam esse constet.

propere movet ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat ([1] in Galliam properanti). Neque tamen Antonius procul aberat: utpote qui magno exercitu, locis aequioribus expeditus, in fuga sequeretur. Sed Catilina postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugae, neque praesidii ullam spem; optumum factum ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque, concione advocata, huiuscemodi orationem habuit.

58 *Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cuiusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere: timor animi auribus obficit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; simul uti caussam consilii aperirem. Scitis equidem, milites, secordia atque ignavia Lentuli quantam ipsi cladem nobisque attulerit; quoque modo, dum ex urbe praesidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc quo in loco res nostrae sint, iuxta mecum omnes intellegitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obstant:*

1 Haec verba pro spuriis habet Corte.

diutius in his locis esse; si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, uti forti atque parato animo sitis; et, quum praelium inibitis, memineritis, vos divitias, decus, gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta, commeatus abunde, coloniae atque municipia patebunt. sin metu cesserimus, eadem illa advorsa fiunt: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Praeterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacaneum est pugnare pro potentia paucorum. Quo audacius adgredimini, memores pristinae virtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exsilio aetatem agere: potuistis nonnulli Romae, amissis bonis, alienas opes exspectare. Quia illa foeda atque intoleranda viris videbantur, haec sequi decrevistis. Si [1] relinquere voltis, audacia opus est. nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam in fuga salutem sperare, quum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus averteris, ea vero dementia est. Semper in praelio maxumum est periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur. Quum vos considero, milites, et quum facta vestra aestumo, magna me spes victoriae tenet. Animus, aetas, virtus vestra hortan-

1 Vulg. inserunt *haec*, quod Cort. abiecit.

tur; praeterea necessitudo, quae etiam timidos fortis facit. Nam multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiae [1]. *Quodsi virtuti vestrae fortuna inviderit, cavete, inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.*

59. Haec ubi dixit, paullulum commoratus, signa canere iubet; atque instructos ordines in locum aequum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exaequato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum, pro loco atque copiis, instruit. Nam, uti planities erat inter sinistros montis, et ab dextra [2] rupes aspera, octo cohortis in fronte constituit: reliqua signa in subsidio artius collocat. Ab his centuriones omnis lectos, et evocatos, praeterea ex gregariis militibus optumum quemque armatum in primam aciem subducit. C. Manlium in dextera, Faesulanum quemdam in sinistra parte curare iubet: ipse cum libertis et colonis propter Aquilam adsistit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex

1 Vulg. inserunt *loci*, quod abest in Guelf. 3.

2 Sic nonnulli codd. & alii, qui habent *rupe* mutatum in *rupes*, quod etiam Grutero placet; sed Cortio contortius *rupe*.

altera parte C. Antonius, pedibus aeger, quod praelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortis veteranas, quas tumulti caussa conscripserat, in fronte; post eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans adpellat, hortatur, rogat, uti meminerint, se contra latrones inermos, pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor cum magna gloria [1] fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia noverat; ea commemorando militum animos accendebat. Sed ubi, rebus omnibus explo- 60
ratis, Petreius tuba signum dat; cohortis paullatim incedere iubet. idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum, unde a ferentariis [2] praelium committi posset, maxumo clamore cum infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinae virtutis memores, cominus acriter instare; illi haud timidi resistunt. maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis arcessere: omnia providere: multum ipse pugnare, saepe hostem ferire. strenui militis, et

1 Vulg. inserunt *in exercitu*, quas voces Cort. ut glossam delet, neque obvias primitus in cod. Guelf. 12.

2 Milites levis armaturae, qui praelii initium facere solebant, pilis atque missilibus pugnantes.

boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem praetoriam in medios hostis inducit, eos perturbatos atque alios alibi resistentes interficit: deinde utrimque ex lateribus [1] adgreditur. Manlius et Faesulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque pristinae dignitatis, in confertissumos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur.
61 Sed confecto praelio, tum vero cerneres, quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinae. Nam fere, quem quisque [2] pugnando locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos [3] medios cohors praetoria disiecerat, paullo diversius, sed omnes tamen adversis volneribus conciderant. Catilina vero longe a suis, inter hostium cadavera repertus est, paullulum etiam spirans ferociamque animi, quam habuerat vivus, in voltu retinens. Postremo ex omni copia neque in praelio, neque in fuga, quisquam civis ingenuus captus. Ita cuncti suae hostiumque vitae iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani laetam aut incruentam victoriam adeptus. nam strenuissimus quisque aut occiderat in prae-

1 Vulg. inserunt *ceteros.*
2 Vulg. *vivus pugn.*
3 Cort. frustra delens *medios* nugatur.

lio, aut graviter vulneratus difcefferat. Multi autem, qui de caftris vifundi, aut fpoliandi gratia procefferant, volventes hoftilia cadavera, amicum alii, pars hofpitem aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos fuos cognofcerent. Ita varie per omnem exercitum laetitia, moeror; luctus atque gaudia agitabantur.

---

boni imperatoris officia ſimul exſ
treius, ubi videt Catilinam contra
magna vi tendere; cohortem praeto
hoſtis inducit, eos perturbatos atqu
ſiſtentes interficit: deinde utrimque
adgreditur. Manlius et Faeſulanus i
nantes cadunt. Poſtquam fuſas copia
paucis relictum videt Catilina, memo
que priſtinae dignitatis, in confertiſſu
61 currit, ibique pugnans confoditur.
praelio, tum vero cerneres, quanta a
taque animi vis fuiſſet in exercitu Ca
fere, quem quisque [2] pugnando locu
eum, amiſſa anima, corpore tegebat
tem, quos [3] medios cohors praetoria
paullo diverſius, ſed omnes tamen a
neribus conciderant. Catilina vero lo
inter hoſtium cadavera repertus eſt, paul
ſpirans ferociamque animi, quam habu
in voltu retinens. Poſtremo ex omni
in praelio, neque in fuga, quisquam
nuus captus. Ita cuncti ſuae ho
pepercerant. Nequ
mani laetam au
nam ſtrenuiſſ

1 Vulg.
2 Vulg.

lio, aut graviter vuln
tem, qui de castris
processerant, volvent
alii, pars hospitem am
item, qui inimicos
per omnem exercitum
que gaudia agitabant.

LLUM

THINUM.

BELLUM
IUGURTHINUM.

SALLUSTII

IUGURTHA.

Falso queritur de natura sua genus humanum, 1
quod imbecilla atque aevi brevis [1] forte potius, quam virtute regatur. Nam contra, reputando, neque maius aliud, neque praestabilius invenias, magisque naturae industriam hominum, quam vim aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitae mortalium animus est: qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque et clarus est, neque [2] fortunae eget; quippe [3] probitatem, industriam, alias artis bonas neque dare neque eripere [4] cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus ad inertiam et voluptatis corporis pessum datus est: perniciosa lubidine paullisper usus; ubi per secordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accusatur;

1 Quidam codd. *forte*.

2 Al. *fortuna*.

3 Vocem *quae*, vulg. insertam, auctorit. codd. Cort. delevit.

4 Hanc vocem Cort. frustra expunxit.

ſuam quisque culpam auctores ad negotia transferunt. Quodſi hominibus bonarum rerum tanta cura eſſet, quanto ſtudio aliena ac nihil profutura, multumque etiam periculoſa petunt; neque regerentur magis, quam regerent caſus, et eo magnitudinis procederent, ubi pro mortali-
2 bus gloria aeterni fierent. Nam uti genus hominum compoſitum ex anima et corpore: ita res cunctae ſtudiaque omnia noſtra corporis alia, alia animi naturam ſequuntur. Igitur praeclara facies, magnae divitiae, ad hoc vis corporis, alia huiuscemodi omnia brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, ſicuti anima, immortalia ſunt. Poſtremo corporis & fortunae bonorum, ut initium, finis eſt: omnia orta occidunt et aucta ſeneſcunt; animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipſe habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda eſt, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignaviam aetatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium eſt, incultu atque ſecordia torpeſcere ſinunt: quum praeſertim tam multae variaeque ſint artes animi, quibus ſumma clari-
3 tudo paratur. Verum ex his magiſtratus et imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minume mihi hac tempeſtate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi,

quibus per fraudem ius fuit [1], tuti, aut eo magis honesti sunt. Nam vi quidem regere patriam, aut parentes [2], quamquam et possis, et delicta corrigas, tamen importunum est: quum praesertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaque hostilia portendant; frustra autem niti, neque aliud fatigando, nisi odium, quaerere, extremae dementiae est. nisi forte quem inhonesta et perniciosa lubido tenet, potentiae paucorum decus atque libertatem suam gratificari. Ceterum 4
ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute quia multi dixere, praetereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existumet, memet, studium [3] meum laudando, extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a republica aetatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertiae imponant: certe, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem, et conviviis gratiam quaerere. Qui si reputaverint, et quibus ego temporibus magistratus adeptus sum, et quales viri idem adsequi nequiverint, & postea quae genera hominum

1 Int. *honoris*.

2 f. obedientes, quos vulgo subditos vocant.

3 *Meum* Cort. auctoritate Struv. ubi locum mutat, & Guelf. 6 & 12 delet, haud prob. Hottingero.

in senatum pervenerint; profecto existumabunt, me magis merito, quam ignavia, iudicium animi mutavisse, maiusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis reipublicae venturum. Nam saepe audivi, Q. Maxumum, P. Scipionem, praeterea civitatis nostrae praeclaros viros solitos ita dicere, CUM MAIORUM IMAGINES INTUERENTUR, VEHEMENTISSUME SIBI ANIMUM AD VIRTUTEM ACCENDI. Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adaequaverit. At contra, quis est omnium his moribus, quin divitiis et sumtibus, non probitate neque industria cum maioribus suis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim et per latrocinia potius, (quam bonis [1] artibus) ad imperia et honores nituntur. proinde quasi praetura et consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, magnifica sint; ac non perinde habeantur, ut eorum, qui sustinent, virtus est. Verum ego liberius altiusque processi, dum me civitatis morum piget taedetque, nunc ad inceptum redeo.

1 Haec verba omittit Remens. 1.

Bellum scripturus sum, quod populus Romanus 5
cum Iugurtha, rege Numidarum gessit: primum quia magnum et atrox, variaque victoria fuit; dein quia tum primum superbiae nobilitatis obviam itum est. quae contentio divina et humana cuncta permiscuit, eoque vecordiae processit, uti studiis civilibus[1] bellum atque vastitas Italiae finem faceret. Sed priusquam huius cemodi rei initium expedio, pauca supra repetam; quo ad cognoscendum omnia illustria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxime adtriverat; Masinissa rex Numidarum, in[2] amicitiam receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et praeclara rei militaris facinora fecerat: ob quae, victis Carthaginiensibus et capto Syphace, cuius in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus quascumque urbis et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissae bona atque honesta nobis permansit:[3] imperii vitaeque eius finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale et Gulussa fratribus morbo absumtis. Is Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit;

1 Factionum dissidiis.
2 Multi codd. *amicitia*.
3 Vulg. inserunt *sed*, quod Cort. auctorit. Guelf. 3 delevit.

Iugurthamque, Maſtanabalis fratris filium, quem Maſiniſſa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eodem cultu [1], quo liberos ſuos,
6 domi habuit. Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, ſed multo maxume ingenio validus, non ſe [2] luxui, neque inertiae corrumpendum dedit; ſed, uti mos gentis illius eſt, equitare, iaculari, curſu cum aequalibus certare: et quum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus eſſe: ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, minumum ipſe de ſe loqui. Quibus rebus Micipſa tametſi initio laetus fuerat, exiſtumans virtutem Iugurthae regno ſuo gloriae fore: tamen, poſtquam hominem adoleſcentem, exacta ſua aetate, parvis liberis, magis magisque creſcere intellegit, vehementer negotio permotus, multa cum animo ſuo volvebat. Terrebat natura mortalium, avida imperii et praeceps ad explendam animi cupidinem: praeterea opportunitas ſuaeque et liberorum aetatis, quae etiam mediocris viros ſpe praedae transvorſos agit: ad hoc ſtudia Numidarum in Iugurtham accenſa; ex quibus, ſi talem virum [3] interfeciſ-

1 Omnem educationem, victum & amictum comprehendit.

2 Qui antiqua amant, praeferunt *luxu*, ut caſum tertium, quod & al. habent.

3 Vulg. add. *dolis*, quam vocem Cort. recte expunxit.

ſet, ne qua ſeditio, aut bellum oriretur, anxius
erat. His difficultatibus circumventus ubi videt, 7
neque per vim, neque inſidiis opprimi poſſe ho-
minem tam acceptum popularibus, quod erat
Iugurtha manu promtus et adpetens gloriae mi-
litaris, ſtatuit eum obiectare periculis, et eo
modo fortunam tentare. Igitur, bello Numan-
tino, Micipſa cum populo Romano equitum at-
que peditum auxilia mitteret, ſperans vel oſten-
tando virtutem, vel hoſtium ſaevitia facile oc-
caſurum, praefecit Numidis, quos in Hiſpaniam
mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat,
evenit. Nam Iugurtha, ut erat impigro atque
acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum
Romanis imperator, et morem hoſtium cognovit;
multo labore multaque cura, praeterea modeſtiſ-
ſume parendo et ſaepe obviam eundo periculis,
in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut no-
ſtris vehementer carus, Numantinis maxumo ter-
rori eſſet. Ac ſane, quod difficillumum in pri-
mis eſt, et praelio ſtrenuus erat, et bonus con-
ſilio: quorum alterum ex providentia timorem,
alterum ex audacia temeritatem adferre plerum-
que ſolet. Igitur imperator omnis fere res aſpe-
ras per Iugurtham agere, in amicis habere, ma-
gis magisque in dies amplecti: quippe cuius ne-
que conſilium, neque inceptum ullum fruſtra
erat. Huc accedebat munificentia animi et inge-

nii sollertia, quis rebus sibi multos ex Romanis
8 familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures novi atque nobiles, quibus divitiae bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accendebant, SI MICIPSA REX OCCIDISSET, FORE, UTI SOLUS IMPERII NUMIDIAE POTIRETUR: IN IPSO MAXUMAM VIRTUTEM, ROMAE OMNIA VENALIA ESSE. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, ipse revorti domum decrevit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in praetorium abduxit: ibique secreto monuit, uti potius publice, quam privatim amicitiam populi R. coleret; neu quibus largiri insuesceret: periculose a paucis emi, quod multorum esset. si permanere vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam et regnum venturum: sin properantius pergeret, suamet ipsum
9 pecunia praecipitem casurum. Sic loquutus, cum litteris, quas Micipsae redderet, dimisit: earum sententia haec erat: *Iugurthae tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit: quam rem tibi certo scio gaudio esse. nobis ob merita carus est: uti idem senatui sit et populo Romano, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor: en habes virum dignum te atque avo suo Masinissa.*

Igitur rex, ubi, quae fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognovit, cum virtute viri, tum gratia permotus, flexit animum suum, et Iugurtham beneficiis vincere adgressus est: statimque adoptavit, et testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque aetate confectus, quum sibi finem vitae adesse intellegeret, coram amicis et cognatis, item Adherbale et Hiempsale filiis, dicitur huiuscemodi verba cum Iugurtha habuisse.

Parvum ego, Jugurtha, te, amisso patre, sine 10
spe, sine opibus, in meum regnum accepi; existumans non minus me tibi, quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore; neque ea res falsum habuit. Nam ut alia magna et egregia [1] *tua omittam, novissume rediens Numantia meque regnumque meum gloria honoravisti: tua virtute nobis Ramanos ex amicis amicissumos fecisti: in Hispania nomen familiae renovatum: postremo, quod difficillumum inter mortalis, gloria invidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura vitae finem facit, per hanc dextram, per regni* [2] *fidem moneo obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas: neu malis alienos adiungere, quam*

1 Vulg. addunt, *facinora*, al. *facta*. utrumque glossa videtur.

2 Per fidem, quam, in regnum acceptus, debes.

sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri praesidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio et fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego vobis regnum trado firmum, si boni eritis; sin mali, imbecillum. Nam concordia parvae res crescunt, discordia maxumae dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui aetate et sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Adherbal et Hiempsal, colite, observate talem hunc virum, imitamini virtutem et nitimini, ne ego meliores liberos sumsisse videar, quam genuisse.

11 Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta loquutum intellegebat, et ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis diebus moritur. Postquam illi, more regio, iusta magnifice fecerant, reguli in unum convenere, uti inter se de cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Iugurthae [qui materno genere impar erat] despiciens, dextera Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Dein tamen, uti aetati concederet, fatigatus a fratre, vix

in partem alteram transductus est. Ibi quum multa de administrando imperio dissererent, Iugurtha inter alias res iacit: OPORTERE QUINQUENNII CONSULTA OMNIA ET DECRETA RESCINDI. NAM PER EA TEMPORA CONFECTUM ANNIS MICIPSAM PARUM ANIMO VALUISSE. Tum IDEM, Hiempsal, PLACERE SIBI, respondit: NAM IPSUM TRIBUS HIS PROXUMIS ANNIS ADOPTATIONE IN REGNUM PERVENISSE. Quod verbum in pectus Iugurthae altius, quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira & metu anxius moliri, parare, atque ea modo [1] animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quae ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox, statuit quovis modo inceptum perficere.
Primo conventu, quem ab regulis factum 12
supra memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros, finisque imperii singulis constitui. Itaque tempus ad utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius domo utebatur, qui proxumus lictor Iugurthae, carus acceptusque [2] semper fue-

1 Sic multi codd. Al. *cum a.* vel *in a.*

2 *Ei* vulgo insertum Cort. auctorit. Guelf. 3. abegit.

rat. quem ille caſu miniſtrum oblatum promiſſis onerat [1], uti tamquam ſuam viſens domum eat, portarum clavis adulterinas paret: nam verae ad Hiempſalem referebantur. ceterum, ubi res poſtularet, ſe ipſum cum magna manu venturum. Numida mandata brevi confecit: atque, ut doctus erat, noctu Iugurthae milites introducit. Qui poſtquam in aedis irrupere, diverſi regem quaerere: dormientis alios, alios occurſantis interficere: ſcrutari loca abdita; clauſa effringere: ſtrepitu & tumultu omnia miſcere: quum Hiempſal interim reperitur, occultans ſeſe tugurio mulieris ancillae [2], quo initio pavidus & ignarus loci perfugerat. Numidae caput eius, ut iuſſi erant, ad Iugurtham referunt [3].
13 Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur; Adherbalem omniſque, qui ſub imperio Micipſae fuerant, metus invadit. in duas partis diſcedunt [4]: plures Adherbalem ſequuntur, ſed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maxumas poteſt copias armat: urbis partim vi, alias voluntate imperio ſuo adiungit: omni

1 Gloſſam *impellitque* vulg. hic inſertam Cort. recte eiecit.

2 Veteres dixerunt *Ancilla* & *Ancillus*.

3 Tum fidei peractae caedis, tum praemii ferendi cauſſa.

4 *Numidae*, quod hic vulg. addunt, tamquam gloſſam expunxit Cort. fide nonnullor. codd.

Numidiae imperare parat. Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui Senatum docerent de caede fratris et fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus [1] ex praelio profugit in provinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Iugurtha, patratis consiliis [2], in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque advorsus iram eius usquam, nisi in avaritia nobilitatis et pecunia sua, spem habere. Itaque paucis diebus cum auro & argento multo Romam [3] legatos mittit, quis praecepit, uti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde novos adquirant; postremo quaecumque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venere, et, ex praecepto Regis, hospitibus aliisque, quorum ea tempestate [4] in senatu auctoritas pollebat, magna [5] munera misere; tanta commutatio incessit, uti ex maxuma invidia in gratiam et favorem nobilitatis Iugurtha veniret. quorum pars

1 Al. *ex* omittunt. Nil hic redundans. *ex praelio* iungendum *τῳ prof.* non *τῳ victus.*

2 Omnes edd. praeter Cort. hic inserta habent e codd. verba: *postquam omni Numidia potiebatur.* Sed reiicienda videbitur glossa cuivis sapientius legenti.

3 Cort. frustra abiecit *legatos.*

4 Contra codd. & nulla probabili ratione Cort. abiecit *in senatu.*

5 Frustra hanc vocem delet Cort.

ſpe, alii praemio inducti, ſingulos ex Senatu ambiundo, nitebantur, ne gravius in eum conſuleretur. Igitur, legati ubi ſatis confidunt, die conſtituto Senatus utriſque datur. Tum Adherbalem hoc modo loquutum accepimus.

14 *Patres conſcripti. Micipſa pater meus moriens praecepit, uti* [1] *regnum Numidiae tantummodo procuratione exiſtumarem meum; ceterum ius et imperium penes vos eſſe: ſimul eniterer domi militiaeque quam maxumo uſui eſſe populo Romano. vos mihi cognatorum, vos in adfinium locum ducerem: ſi ea feciſſem, in veſtra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni* [2] *habere. Quae quum praecepta parentis mei agitarem; Iugurtha, homo omnium, quos terra ſuſtinet, ſceleratiſſumus, contemto imperio veſtro, Maſiniſſae me nepotem, et iam ab ſtirpe ſocium et amicum populo Romano regno fortuniſque omnibus expulit. Atque ego, Patres conſcripti, quoniam eo miſeriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob* [3] *maiorum beneficia poſſe auxilium petere; ac maxume deberi mihi* [4] *a populo Romano, quibus non egerem; ſecundum ea, ſi deſideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per ſe ipſa probitas, neque*

1 Al. *regni Num. tant. procurationem exiſt. meam.*

2 Vulg. *me habiturum.*

3 Sic Cort. recidit vulg. *maior. meorum b. poſſe me a vobis auxil. petere*, cuius rationes vid. apud ipſum.

4 Cort. omiſit *beneficia*, quod eſt in vulg.

mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi, Patres conscripti, quibus, quod [1] *miserrumum, cogor prius oneri, quam usui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam a vobis recepti, aut in suis dubiis rebus societatem vestram adpetiverunt. familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit: quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, Patres conscripti, nolite pati* [2] *frustra a vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil caussae haberem, praeter miserandam fortunam; quod paullo ante Rex, genere, fama atque copiis potens, nunc deformatus aerumnis, inops, alienas opes expecto* [3]*: tamen erat maiestatis Romani populi, prohibere iniuriam, neque cuiusquam regnum per scelus crescerat. Verum ego his finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus Romanus dedit: unde pater et avus una vobiscum expulere Syphacem et Carthaginienses. Vestra beneficia erepta sunt, Patres conscripti; vos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum! Huccine, Micipsa pater, beneficia evasere, uti quem tu parem cum liberis, regnique participem fecisti, is potissumum stirpis tuae exstinctor sit? Numquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fuga versabimur?*

1 Vulg. inserunt *mihi.*

2 Quae vulgo addunt: *me nepotem Masinissae*, praeeunt. Grut. Bongars. atque Putschio Cort. delevit, tamquam e superioribus huc accita.

3 h. e. circumspicio & quaero sollicite.

Dum Carthaginienses incolumes fuere, iure [1] omnia saeva patiebamur: hostes ab latere, vos amici procul, spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis eiecta, laeti pacem agitabamus: quippe quis hostis nullus, nisi forte quem iussissetis. Ecce autem ex improviso Iugurtha, intoleranda audacia, scelere atque superbia sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum eius sceleris sui praedam fecit: post, uti me isdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim, aut bellum exspectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem et coopertum miseriis effecit, ut ubivis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existumabam, Patres conscripti, ut praedicantem audiveram patrem meum; qui vestram amicitiam [2] colerent, eos multum laborem suscipere: ceterum ex omnibus maxume tutos esse. Quod in familia nostra fuit, praestitit, uti in omnibus bellis vobis adessent. nos uti per otium tuti simus, in manu vestra est, Patres conscripti. Pater nos duos fratres reliquit: tertium, Iugurtham, beneficiis suis ratus nobis coniunctum fore. alter eorum necatus, alterius ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? quo potissumum infelix accedam? generis praesidia omnia exstincta sunt: pater, uti necesse erat, naturae concessit; fratri, quem minume decuit, propinquus, per

1 Iure necessitatis, h. l. belli. 2 Vulg. inserunt *diligenter*; male.

ſcelus, vitam eripuit; adfines, amicos, propinquos ceteros, alium alia clades oppreſſit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars beſtiis obiecti; pauci, quibus relicta anima, clauſi in tenebris, cum moerore et luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia, quae aut amiſi, aut ex neceſſariis advorſa facta ſunt, incolumia manerent, tamen, ſi quid ex improviſo accidiſſet, vos implorarem, Patres conſcripti; quibus, pro magnitudine imperii, ius et iniurias omnis curae eſſe decet. Nunc vero exul patria, domo, ſolus et omnium honeſtarum rerum egens, quo accedam, aut quos adpellem? nationeſne, an reges, qui omnes familiae noſtrae ob veſtram amicitiam infeſti ſunt? an quoquam adire licet, ubi non maiorum meorum hoſtilia monumenta plurima? aut quiſquam noſtri miſereri poteſt, qui aliquando vobis hoſtis fuit? Poſtremo Maſiniſſa nos ita inſtituit, Patres conſcripti, ne quem coleremus, niſi populum Romanum, ne ſocietates, ne foedera nova acciperemus: abunde magna praeſidia nobis in veſtra amicitia fore: ſi huic imperio fortuna mutaretur, una nobis occidendum eſſe. Virtute ac dis volentibus magni eſtis et opulenti; omnia ſecunda et obedientia ſunt; quo facilius ſociorum iniurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Iugurthae, parum cognita, tranſvorſos agat: quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos ſingulos, ne quid de abſente, incognita cauſſa, ſtatuatis: fingere me verba, fugam

simulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum, eadem haec simulantem videam: et aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortalis rerum humanarum cura oriatur: ne ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque praeclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum gravis poenas reddet. Iam iam frater, animo meo carissume, quamquam immaturo, et unde minume decuit, vita erepta est: tamen laetandum magis, quam dolendum puto casum tuum. non enim regnum, sed fugam, exsilium, egestatem et omnis has, quae me premunt, aerumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala praecipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum praebeo: incertus quid agam, tuasne iniurias persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cuius vitae necisque potestas ex opibus alienis pendet. Utinam emori fortunis meis honestus exitus esset, neu vivere contemtus viderer, si defessus malis iniuriae concessissem. Nunc neque vivere lubet, neque mori licet sine dedecore. Patres conscripti, per vos liberos atque parentes, per maiestatem populi R. subvenite misero mihi: ite obviam iniuriae: nolite pati, regnum Numidiae, quod vestrum est, per scelus et sanguinem familiae nostrae tabescere.

15 Postquam Rex finem loquendi fecit, legati Iu-

gurthae largitione magis, quam caussa freti, paucis respondent: *Hiempsalem ob saevitiam suam ab Numidis interfectum; Adherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod iniuriam facere nequivisset. Iugurtham ab Senatu petere, ne alium putarent, ac Numantiae cognitus esset, neu verba inimici ante facta sua ponerent.* Deinde utrique curia egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, praeterea [1] magna pars gratia depravati Adherbalis dicta contemnere, Iugurthae virtutem extollere laudibus; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere et flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum et aequum divitiis carius, subveniundum Adherbali, et Hiempsalis mortem severe vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxume Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus [2], avidus potentiae, honoris, divitiarum; ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt Regis largitionem famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum a consueta lubidine
continuit. Vicit tamen in Senatu pars illa, qui vero 16
pretium aut gratiam anteferebant. Decretum fit, UTI DECEM LEGATI REGNUM, QUOD MICIPSA OBTINUERAT, INTER IUGURTHAM

1 Vulg. *m. senatus pars gratia depravata.*

2 Factiosus non semper in pessimam partem accipitur.

ET ADHERBALEM DIVIDERENT. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et tum in Senatu potens: quia consul, C. Graccho et M. Fulvio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha tametsi Romae [1] inimicum habuerat, tamen adcuratissime recepit: dando et pollicitando perfecit, uti famae, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum Regis anteferret. Reliquos legatos eadem via adgressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In divisione, quae pars Numidiae Mauretaniam adtingit, agro, viris opulentior, Iugurthae traditur: illam alteram specie, quam usu, potiorem, quae portuosior et aedificiis magis exornata erat, Adherbal posse-
17 dit. Res postulare videtur Africae situm paucis exponere, et eas gentis, quibuscum nobis bellum, aut amicitia fuit, adtingere. Sed quae loca et nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de is haud facile compertum narraverim: cetera quam paucissumis absolvam.

In divisione orbis terrae plerique in [2] parte tertia Africa posuere: pauci tantummodo Asiam

1 Quod recep. ex cod. Pal. 7 & priscis edd. Gronovio laudatis, cui adsentitur Cort. nec tamen recepit.

2 Cort. praefert *in partem tertiam*.

et Europam eſſe; ſed Africam in Europa. Ea finis habet ab Occidente fretum noſtri maris et Oceani: ab ortu ſolis declivem latitudinem: quem locum Catabathmon incolae adpellant. Mare ſaevum, importuoſum [1]; ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: coelo, terra penuria aquarum. Genus hominum ſalubri corpore, velox, patiens laborum: pleroſque ſenectus diſſolvit, niſi qui ferro aut beſtiis interiere: nam morbus haud ſaepe quemquam ſuperat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique poſtea acceſſerint, aut quomodo inter ſe permixti ſint: quamquam ab ea fama, quae pleroſque obtinet, diverſum eſt: tamen uti ex libris Punicis, qui regis Hiempſalis dicebantur, interpretatum nobis eſt; utique rem ſeſe habere cultores eius terrae putant; quam pauciſſumis dicam. Ceterum fides eius rei penes auctores erit.
Africam initio habuere Gaetuli et Libyes, aſperi, 18
inculti; quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, neque imperio cuiuſquam regebantur: vagi, palantes, [2] qua nox coëgerat, ſedes habebant. Sed poſtquam in Hiſpania Hercules, ſicuti Afri pu-

1 Quod procellis expoſitum, & in littore nullos portus habet.

2 Sic & Ald. Al. *quas*; falſo.

tant, interiit; exercitus eius, compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis, sibi quique, imperium petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Persae et Armeni, navibus in Africam transvecti, proxumos nostro mari locos occupavere. Sed Persae intra Oceanum magis; iique alveos navium inversos pro tuguriis habuere; quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat. mare magnum et ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia [1] sibi Gaetulos miscuere: et quia saepe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi Numidas adpellavere. Ceterum adhuc aedificia Numidarum agrestium, quae mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinae sunt. Medis autem et Armenis accessere Libyes [nam hi propius mare Africum agitabant; Gaetuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus] hique mature oppida habuere. nam freto divisi ab Hispania mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros, pro Medis, adpellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea nomine Numidae, propter multitudinem a parentibus digressi, possidere ea loca, quae proxume Carthaginem Numidia ad-

1 Sic codd. Ald. & al. utrumque delet. Vulg. *secum*. Cort. pro more.

pellatur. Dein utrique alteris freti finitumos armis aut metu ſub imperium cogere, nomen gloriamque ſibi addidere; magis hi, qui ad noſtrum mare proceſſerant: quia Libyes, quam Gaetuli, minus bellicoſi; denique Africae pars inferior pleràque ab Numidis poſſeſſa eſt; victi omnes in gentem nomenque imperantium conceſſere. Poſ- 19
tea Phoenices alii multitudinis domi minuendae gratia, pars imperii cupidine, ſollicitata plebe aliiſque novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim aliaſque urbis in ora maritima condidere: haeque brevi multum auctae, pars originibus praeſidio, aliae decori fuere. nam de Carthagine ſilere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa dividit, ſecundo mari, prima Cyrene eſt, colonia Thereon, ac deinceps duae Syrtes, interque eas Leptis: dein Philenon arae, quem, Aegyptum verſus, finem imperii habuere Carthaginienſes: poſt aliae Punicae urbes. Cetera loca uſque ad Mauretaniam Numidae tenent: proxume Hiſpaniam [1] Mauri ſunt: ſuper Numidiam Gaetulos accepimus partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare: poſt eos Aethiopas eſſe: dein loca exuſta ſolis ardoribus. Igitur bello Iugur-

1 int. Baeticam.

thino pleraque ex Punicis oppida et finis Carginiensium, quos novissume habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat: Gaetulorum magna pars et Numidia usque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, praeter nomen, cetera ignarus populi Romani; itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa et eius incolis ad necessitudinem rei satis dictum.

20 Postquam, regno diviso, legati Africa discessere, et Iugurtha contra timorem animi praemia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae venalia esse; simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriae [1], metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improviso finis eius cum magna manu invasit: multos mortalis cum pecore atque alia praeda capit, aedificia incendit, pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. dein cum omni multitudine in regnum suum convertit: existumans dolore permotum Adherbalem iniurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli caussam

1 sc. inferendae.

fore. At ille quod neque ſe parem armis exiſtumabat, et amicitia populi Romani magis, quam Numidis fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniuriis queſtum miſit: qui tametſi contumelioſa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum ſumere: quia tentatum antea ſecus ceſſerat. Neque tamen eo magis cupido Iugurthae minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam invaſerat. Itaque non, ut antea, cum praedatoria manu, ſed magno exercitu [1] comparato bellum gerere coepit, et aperte totius Numidiae imperium petere. Ceterum qua pergebat, urbis, agros vaſtare, praedas agere; ſuis animum, terrorem hoſtibus augere. Adherbal ubi 21
intellegit, eo proceſſum, uti regnum aut relinquendum eſſet, aut armis retinendum; neceſſario copias parat, et Iugurthae obvius procedit. Interim haud longe a mari, prope Cirtam oppidum utriuſque conſedit exercitus: et quia [2] die extremum erat, praelium non inceptum. ubi plerumque noctis proceſſit, obſcuro etiam tum lumine, milites Iugurthini, ſigno dato, caſtra hoſtium invadunt; ſemiſomnos partim, alios arma ſumentes fugant funduntque: Adherbal cum paucis equiti-

1 Aut iuſtum belli adparatum hoc verborum apparatu denotari; aut vocem *comparato* intruſam eſſe a veteri quodam Gloſſatgo Cort. cenſet.

2 Al. *diei.*

bus Cirtam profugit, et ni multitudo togatorum [1] fuisset, quae Numidas insequentes moenibus prohibuit, uno die inter duos Reges coeptum atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumsedit, vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxume festinans tempus legatorum antecapere, quos, ante praelium factum, Romam ab Adherbale missos audiverat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambo Reges adeant, Senatus populique Romani verbis nuncient, *Velle & censere, eos ab armis discedere: de controversiis suis iure potius quam bello disceptare: ita seque illisque dignum fore.*

22 Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romae, dum proficisci parant, de praelio facto et oppugnatione Cirtae audiebatur. sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: *Sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate Senati: ab adolescentia ita enisum, uti ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitia P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artis ab Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum: Ceterum quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitae*

1 Qui negotiandi aut itineris caussa multi erant in oppidis Africae.

suae insidiatum; quod ubi comperisset, sceleri obviam isse: populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerint: postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum. Ita utrique [1] digrediuntur. Adherbalis adpellandi copia non fuit. Iugurtha ubi eos 23
Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest; vallo atque fossa moenia circumdat, turris exstruit, easque praesidiis firmat: praeterea dies, noctes aut per vim, aut dolis tentare, defensoribus moenium praemia modo, modo formidinem ostentare, suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intellegit, omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex his, qui una Cirtam profugerant, duo maxume impigros delegit, eos multa pollicendo, ac miserando casum suum confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent. Numidae 24
paucis diebus iussa efficiunt; litterae Adherbalis in Senatu recitatae, quarum sententia haec fuit.

Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, Pa-

1 Nempe Iugurtha & legati.

bus Cirtam profugit, et ni multitudo togatorum [1] fuisset, quae Numidas insequentes moenibus prohibuit, uno die inter duos Reges coeptum atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumsedit, vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxume festinans tempus legatorum antecapere, quos, ante praelium factum, Romam ab Adherbale missos audiverat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambo Reges adeant, Senatus populique Romani verbis nuncient, *Velle & censere, eos ab armis discedere: de controversiis suis iure potius quam*
I *bello disceptare: ita seque illisque dignum fore.*
22 Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romae, dum proficisci parant, de praelio facto et oppugnatione Cirtae audiebatur. sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: *Sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate Senati: ab adolescentia ita enisum, uti ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitia P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artis ab Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum: Ceterum quo plura bene atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitae*

1 Qui negotiandi aut itineris caussa multi erant in oppidis Africae.

suae insidiatum; quod ubi comperisset, sceleri obviam isse: populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerint: postremo de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum. Ita utrique [1] digrediuntur. Adherbalis adpellandi copia non fuit. Iugurtha ubi eos 23
Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest; vallo atque fossa moenia circumdat, turris exstruit, easque praesidiis firmat: praeterea dies, noctes aut per vim, aut dolis tentare, defensoribus moenium praemia modo, modo formidinem ostentare, suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Adherbal ubi intellegit, omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex his, qui una Cirtam profugerant, duo maxume impigros delegit, eos multa pollicendo, ac miserando casum suum confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent. Numidae 24
paucis diebus iussa efficiunt; litterae Adherbalis in Senatu recitatae, quarum sententia haec fuit.

Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, Pa-

1 Nempe Iugurtha & legati.

tres conscripti, sed vis Iugurthae subigit: quem tanta lubido exstinguendi me invasit, uti neque vos, neque Deos immortalis in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum iam mensem socius et amicus populi Romani armis obsessus teneor: neque mihi Micipsae patris beneficia, neque vestra decreta auxiliantur. ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere, dehortatur fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi tamen intellego, illum supra, quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare: utrum gravius existumet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad vos. Verum nunc vestrum regnum armis tenet: me, quem imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid reliquum, nisi vis vestra, [1] *quo moveri possit? Nam ego quidem vellem, et haec, quae scribo, et quae antea in Senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Iugurthae scelerum ostentui essem* [2], *non iam mortem, neque aerumnas, tantummodo inimici imperium et cruciatus cor-*

1 *Quo* ad reliquum, non ad *vis* referendum.

2 Ut in me Iugurtha ostenderet scelera sua.

voris deprecor. Regno Numidiae, quod vestrum est, uti lubet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per maiestatem imperii, per amicitiae fidem; si ulla apud vos memoria[1] *avi mei Masinissae.*

His litteris recitatis, fuere, qui exercitum in 25
Africam mittendum censerent, et quam primum Adherbali subveniendum: de Iugurtha interim uti consuleretur, quoniam non paruisset legatis. Sed ab isdem Regis fautoribus summa ope enisum, ne decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam maiores natu, nobiles, amplis honoribus: in quis M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis, et tum[2] in Senatu princeps. Hi, quod in invidia res erat simul, et ab Numidis obsecrati, triduo navim escendere: dein brevi Uticam adpulsi litteras ad Iugurtham mittunt, QUAM OCISSUME AD PROVINCIAM ACCEDAT, SEQUE AD EUM AB SENATU MISSOS. Ille ubi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primo commotus, metu atque lubidine divorsus agita-

1 Vulgo inserunt *remanet*, quod Cort. fide codd. recte expunxit.

2 Sic maxima pars codd. cum Ald. Al. *in sen. potens.* Al. *senatus princeps.* Cort. ex arbitrio *senati princ.*

batur. Timebat iram Senati, ni paruisset legatis: porro animus cupidine caecus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam irrumpere nititur, maxume sperans, diducta [1] manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriae inventurum. Quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, uti prius, quam legatos conveniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. Ac tametsi Senati verbis minae graves nunciabantur, quod oppugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumta,
26 legati frustra discessere. Ea postquam Cirtae audita sunt, Italici, quorum virtute moenia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Adherbali suadent, uti seque, et oppidum Iugurthae tradat: tantum ab eo vitam paciscatur, de ceteris Senatui curae fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthae rebatur; quia penes eosdem, si advorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit. Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: dein

1 Dispersa in omnes partes moenium, cum ubique & omni ex parte Iugurthinis esset resistendum.

omnis puberes Numidas et negotiatores promiſcue, uti quiſque [1] armatus obvius, interfecit. Quod 27
poſtquam Romae cognitum et res in Senatu agitari coepta, idem illi miniſtri Regis interpellando ac ſaepe gratia, interdum iurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis deſignatus, vir acer et infeſtus potentiae nobilitatis, populum Romanum edocuiſſet, ID AGI, UTI PER PAUCOS FACTIOSOS IUGURTHAE SCELUS CONDONARETUR, profecto omnis invidia prolatandis conſultationibus dilapſa erat. tanta vis gratiae atque pecuniae Regis. Sed ubi Senatus delicti conſcientia populum timet; lege Sempronia [2] provinciae futuris Conſulibus, Numidia atque Italia decretae; Conſules declarantur P. Scipio Naſica, L. Beſtia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. deinde exercitus, qui in Africam portaretur, ſcribitur: ſtipendium, alia, quae bello uſui forent, decernuntur. At Iugurtha, con- 28
tra ſpem nuncio accepto, quippe cui, Romae omnia venum ire, in animo haeſerat; filium et

1 Cort. *armatis* MSS. fide. Non enim, inquit, omnes Numidae, neque omnes negotiatores armati fuerunt. An recte?

2 Ut quotannis ante comitia conſularia deſignandis conſulibus provinciae decernerentur duae, ex omni numero ſelectae, quae propterea *Conſulares* dictae. Relin-

cum eo duo familiaris ad Senatum legatos mittit: hisque, ut illis, quos Hiempsale interfecto miserat, praecipit, omnis mortalis pecunia adgrediantur. Qui postquam Romam adventabant; Senatus a Bestia consultus: PLACERETNE LEGATOS IUGURTHAE RECIPI MOENIBUS. iique decrevere: nisi regnum, ipsumque deditum venissent, uti in diebus proxumis decem Italia decederent. Consul Numidis ex Senati decreto nunciari iubet. ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quae deliquisset, munita fore sperabat: in quis fuit Scaurus, cuius de natura et habitu supra memoravimus. Nam in Consule nostro multae bonaeque artes animi et corporis erant: quas omnis avaritia praepediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissumus contra pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transvectae. Igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est, multos mortalis,
29 et urbis aliquot pugnando capit. Sed ubi Iugurtha

quebatur autem Consulum arbitrio, ut eas provincias compararent inter se, aut forte dividerent, postquam senatus exercitum, aliaque utilia illis decrevisset.

per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere coepit: animus aeger avaritia facile conversus est. Ceterum socius & adminifter omnium consiliorum adsumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrume Regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniae a bono honestoque in pravum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans, sese aliquid interim Romae pretio aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotii Scaurum acceperat: in maxumam spem adductus recuperandae pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus praesens agere. Ceterum interea, fidei caussa, mittitur a Consule Sextius Quaestor in oppidum Iugurthae [1] Vagam. cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat: quoniam deditionis mora induciae agitabantur. Igitur Rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca, praesenti consilio, locutus de invidia facti, atque in deditionem uti acciperetur; reliqua cum Bestia et Scauro secreta transigit: dein postero die, quasi per saturam [2] ex-

1 Al. *Vaccam.*

2 h. e. perturbate, confuse, ut non audirentur ordine, qui forte monere aliquid vellent.

quisitis sententiis, in deditionem accipitur. Sed
uti pro consilio imperatum, elephanti triginta,
pecus atque equi multi, cum parvo argenti pon-
dere Quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad
magistratus rogandos [1] proficiscitur. In Numidia
30 et exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res
in Africa gestas, quoque modo actae forent, fa-
ma divolgavit; Romae per omnis locos et con-
ventus de facto Consulis agitari. apud plebem
gravis invidia; Patres [2], probarentne tantum fla-
gitium, an decretum Consulis subverterent, pa-
rum constabat. Ac maxume eos potentia Scauri,
quod is auctor et socius Bestiae ferebatur, a vero,
bono impediebat. At C. Memmius, cuius de liber-
tate ingenii et odio potentiae nobilitatis supra
diximus, inter dubitationem et moras Senati,
concionibus populum ad vindicandum hortari:
monere, ne rempublicam, ne libertatem suam
desererent: multa superba, crudelia facinora
nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo
plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tem-
pestate Memmii facundia clara pollensque fuit;
decere existumavi, unam ex tam multis orationem

1 Creandos per populum comitiis centuriatis rogatum.

2 Vulgo addunt *solliciti erant*, quas voces iam Grut. suspectas delet Cort. quem adi.

perscribere ac potissumum, [1] quae in concione post reditum Bestiae huiuscemodi verbis disseruit.

Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium 31
reipublicae omnia superet: opes factionis, vestra patientia, ius nullum; ac maxume, quod innocentiae plus periculi, quam honoris, est. Nam illa quidem piget dicere, his annis XV quam ludibrio fueritis superbiae paucorum; quam foede, quamque inulti perierint vestri defensores; ut vobis animus ab ignavia atque secordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis [2]*, quibus decet terrori esse. Sed quamquam haec talia sunt: tamen obviam ire factionis potentiae, animus subigit. certe ego libertatem, quae mihi a parente tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm, Quirites. Neque ego hortor, quod saepe maiores vestri fecere, uti contra iniurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus; necesse est, suomet ipsi more praecipites eant. Occiso Tiberio Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quaestiones habitae*

1 Codd. Ald. addunt *eam dicam quam*, al. *ea d.* quae verba Grut. spuria iudicavit,. Guelf. 7 omittit *dicam*; hinc Cort. utrumque delet.

2 Vulg. addunt *eos*, & post *quibus* inserunt *vos*, quod multi codd. reiiciunt. Utrumque recte abest.

sunt. Post C. Gracchi et M. Fulvii caedem, item multi vestri ordinis in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex, verum lubido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere. quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini, aerarium expilari; reges et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem et summam gloriam, et maxumas divitias esse: tamen haec talia facinora impune suscepisse, parum habuere. itaque postremo leges, maiestas vestra, divina et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui fecere, pudet aut poenitet: sed incedunt per ora vestra [1] magnifice; sacerdotia et consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi honori, non praedae habeant. Servi aere parati imperia iniusta dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, aequo animo servitutem toleratis. At qui sunt hi, qui rempublicam occupavere? homines sceleratissumi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissumi, idemque superbissumi; quis fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis, alii quaestiones iniustas, plerique caedem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita quam quisque pessume fecit, tam maxume tutus

1 h. e. in vestro conspectu. Al. *magnifici*, quod Grutero placuit. Et Ald. Riv. legunt *magnifice*.

est. metum a scelere suo ad ignaviam vestram transtulere: quos omnis eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coëgit. sed haec inter bonos amicitia est, inter malos factio. Quod si tam libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penes optumos, non audacissumos, forent. Maiores vestri, parandi iuris et maiestatis constituendae gratia,[1] bis, per secessionem, armati Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non summa ope nitemini? atque eo vehementius, quod maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non paravisse. Dicet aliquis: Quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam: non manu, neque vi; quod magis[2] vos fecisse, quam illis accidisse indignum; verum quaestionibus et indicio ipsius Iugurthae. qui si dediticius est, profecto iussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet[3] existumabitis, qualis illa pax, aut deditio, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxumae divitiae, in rempublicam damna, dedecora pervene-

1 Num plebs *bis* Aventinum occupaverit, iam olim fuit dubium. Vide Livium II. cap. XXXII.

2 Sic codd. Ald. & al. omnes, excepto Remens. 1. cuius auctorit. Cort. male expunxit *vos*.

3 Al. *aestumabitis* quod Rivio & Grut. placuit.

rint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet, et illa, quam haec tempora, magis placent, cum regna, provinciae, leges, iura, iudicia, bella, paces, postremo divina et humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, populus Romanus, invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. nam servitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atque ego tametsi viro flagitiosissumum existumo, impune iniuriam accepisse; tamen vos hominibus sceleratissumis ignoscere, quoniam cives sunt, aequo animo paterer, nisi misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis, quantum importunitatis habent, parum est, impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: et vobis aeterna sollicitudo remanebit, cum intellegetis, aut serviundum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quae spes? Dominari illi volunt; vos liberi esse: facere illi iniurias; vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus; hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam divorsis mentibus pax aut amicitia esse? Quare moneo hortorque, ne tantum scelus impunitum [1] *omittatis. Non peculatus aerarii factus est, neque per vim sociis ereptae pecuniae: quae quamquam gravia, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrumo*

1 Edd. recent. *dimittatis.*

prodita Senati auctoritas, proditum imperium veſtrum: domi militiaeque reſpublica venalis fuit. Quae niſi quaeſita erunt, ni vindicatum in noxios: quid reliquum, niſi ut illis, qui ea fecere, obedientes vivamus? nam impune quaelibet facere, id eſt Regem eſſe. Neque ego, Quirites, hortor, ut malitis civis veſtros perperam, quam recte feciſſe; ſed ne, ignoſcendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in republica multo praeſtat beneficii, quam maleficii immemorem eſſe. bonus tantummodo ſegnior fit, ubi neglegas; at malus improbior. Ad hoc ſi iniuriae non ſint, haud ſaepe auxilii egeas.

Haec atque alia huiuscemodi ſaepe [1] dicundo, 32
Memmius populo perſuadet, uti L. Caſſius, qui tum Praetor erat, ad Iugurtham mitteretur, interpoſita fide publica, Romam duceret; quo facilius indicio Regis, Scauri et reliquorum, quos pecuniae captae arceſſebant, delicta patefierent. Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia relicti a Beſtia exercitui praeerant, ſequuti morem imperatoris, plurima et flagitioſiſſuma facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti elephantos Iugurthae traderent; alii perfugas [2] vendere, et pars

1 Sic codd. Ald. Riv. cet. Grut. ex multis codd. *indicendo*, quem multi edd. ſecuti ſunt.

2 Sic diſtinguimus quod eſt in Ald. Riv. cet. *venderent*, & conciliamus cum eo quod Cortio placuit *vendere — pars agebant*. Sic Tacit. Ann. XV, 13 *pars & alii*.

ex pacatis praedas agebant. tanta vis avaritiae in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius, [1] populi Romani perlata rogatione a C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur; ei timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet, [2] quoniam se populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam experiri mallet. Privatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. talis ea tempestate fama de Cassio. Igitur
33 Iugurtha, contra decus regium, cultu quam maxume miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta gesserat; C. Baebium tribunum plebis magna mercede parat, cuius impudentia contra ius et iniurias omnis munitus foret. At C. Memmius, advocata concione, quamquam Regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci iubebat, pars ni socios sceleris aperiret, more maiorum, de hoste supplicium sumi; dignitati, quam irae, magis consulens, sedare motus, et animos mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inviolatam fore, post, ubi silentium coepit, producto Iu-

1 Ita codd. Ald. Riv. & plures alii. Quidam pro *pop. rom.* habent *praetor.* Hinc Cort. pro more utrumque delet.

2 Codd. Ald. & plur. al. *quo*, deditque Cort. Nostrum al. rectius praeferunt.

gurtha, verba facit: Romae Numidiaeque facinora eius memorat; scelera in patrem fatresque ostendit: quibus iuvantibus quibusque ministris egerit, quamquam intelligat populus Romanus; tamen velle manifesta magis ex illo habere: si vera aperiret, in fide & clementia populi Romani magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore; [1] sed se suasque spes corrupturum.
Dein, ubi Memmius dicundi finem fecit, et Iu- 34
gurtha respondere iussus est, C. Baebius tribunus plebis, quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac tametsi multitudo, quae in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, voltu, saepe impetu atque aliis omnibus, quae ira fieri amat [2]: vicit tamen impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex concione discessit: Iugurthae Bestiaeque et ceteris, quos illa quaestio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tem- 35
pestate Romae Numida quidam, nomine Massiva, Gulussae filius, Masinissae nepos: qui, quia in dissensione regum, Iugurthae advorsus fuerat, dedita Cirta, et Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo Consu-

1 Vulg. retinemus, quam & codd. Ald. habuerunt. Frustra Cort. ex quibus dam codd. omittit *sed*, redditque *sese*.

2 Quae per iram fieri solent.

latum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissae sit, Iugurthamque ob scelera invidia cum metu urgeat [1]; regnum Numidiae ab Senatu petat. Avidus Consul belli gerundi movere, quam senescere omnia malebat. ipsi provincia Numidia; Minucio Macedonia evenerat. Quae postquam Massiva agitare coepit, neque Iugurthae in amicis satis praesidii est: quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor [2] impediebat: Bomilcari, proxumo ac maxume fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivae paret, ac maxume occulte: sin id parum procedat, quovis modo [3] Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur: et per homines talis negotii artifices itinera egressusque eius, postremo loca atque tempora cuncta explorat: deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad caedem parati erant, paullo in-

1 h. e. odium premebat hoc maius, quod subesset metus. Et certe metuendum erat Romanis ab homine audentissimo ad omne facinus. Cort. hunc metum esse vult Iugurthae, qui ipse dudum timeret, ne regno excideret. An vero ipsius Iugurthae timor valuerit magis, ad eius regnum petendum, quam metus, quem fecisset Romanis, lectores iudicent. Metus & passive sumitur, quod in vulgus notum.

2 Al. edd. addunt *animi*, quod in melioribus codd. abest, nec Grut. & Cort. placuit.

3 Vox *Numidam* nobis redundat, nec sic dixisset forte Iugurtha.

conſultius Maſſivam adgreditur, illum obtruncat:
ſed ipſe deprehenſus, multis hortantibus et in
primis Albino conſule, indicium profitetur. Fit
reus magis ex aequo bonoque, quam ex iure gen-
tium, Bomilcar, comes eius, qui Romam fide
publica venerat. At Iugurtha manifeſtus tanti ſce-
leris, non prius omiſit contra verum niti, quam
animum advortit, ſupra gratiam atque pecuniam
ſuam invidiam facti eſſe. Igitur, quamquam in
priore actione ex amicis quinquaginta vades de-
derat; regno magis, quam vadibus conſulens, clam
in Numidiam Bomilcarem dimittit: veritus, ne re-
liquos popularis metus invaderet parendi ſibi, ſi
de illo ſupplicium ſumptum foret. Et ipſe paucis
diebus profectus eſt, iuſſus ab Senatu Italia decedere.
Sed poſtquam Roma egreſſus eſt, fertur ſaepe eo
tacitus reſpiciens, poſtremo dixiſſe: URBEM VE-
NALEM ET MATURE PERITURAM, SI EM-
TOREM INVENERIT. Interim Albinus, renovato 36
bello, commeatum, ſtipendium, alia, quae mili-
tibus uſui forent, maturat in Africam portare;
ac ſtatim ipſe profectus, uti ante comitia, quod
tempus haud longe aberat, armis aut deditione, aut
quovis modo bellum conficeret. At contra Iu-
gurtha trahere omnia, et alias, deinde alias
morae cauſſas facere: polliceri deditionem,
ac deinde metum ſimulare: inſtanti cedere, et
paullo poſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita belli

modo, modo pacis mora Consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existumarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia magis, quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro Praetore relicto, Romam decessit.

37 Ea tempestate Romae seditionibus tribuniciis atrociter respublica agitabatur. P. Lucullus et L. Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quae dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem [1] adductus Aulus, quem pro Praetore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae, milites mense Ianuario ex hibernis in expeditionem evocat; magnis itineribus, hieme aspera, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam et saevitia temporis, et opportunitate loci neque capi, neque obsideri poterat: [nam circum murum, situm in praerupti montis extremo, planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat] tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine caecus,

1 h. e. in spem cap. pec. per terrorem, quem exercitus Rom. Iugurthae illaturus sit.

[1] vineas agere, aggerem iacere, alia, quae in-
cepto uſui forent, properare. At Iugurtha, cog- 38
nita vanitate atque imperitia legati, ſubdolus
augere amentiam: miſſitare ſupplicantis legatos:
ipſe, quaſi vitabundus, per ſaltuoſa loca & tra-
mites exercitum ductare. Denique Aulum ſpe
pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas
regiones ſeſe, veluti cedentem, inſequeretur. ita de-
licta occultiora fore [2]. Interea per homines callidos
die noctuque exercitum tentabat [3]: centuriones du-
ceſque turmarum, partim uti transfugerent, alii,
ſigno dato, locum uti deſererent. Quae poſtquam
ex ſententia inſtruit, intempeſta nocte, de im-

1 Ald. Riv. cett. edd. & maxima pars codd. hic *ob theſauros oppidi potiundi* inſertum habent, quod abeſt ab Waſſei duobus codd. Al. variant; hinc Cort. omnia reſecuit. Forte legendum: *aut cupidine oppidi potiundi*, omiſſo *caecus*.

2 Int. ſperabat, ſi ſe Romani ſecuti eſſent in abdita. Somniantur vero interpretes delicta Auli cum Iugurtha. Ille ſane egregie deceptus a Iugurtha, turpem ſe dedit & exercitum; quod delictum erat e re deinde male geſta, & manifeſtum. h. l. autem delicta Iugurthae credas, qui exercitum corrupturus, dein circumventurus erat. Itaque Cort. prave fecit transmittendo haec verba poſt *deſererent*. Nos colonos contra auſpicia deductos in patrias ſedes revocamus.

3 h. e. eius fidem pecunia corrumpebat. Itaque expungimus gloſſema *corrumpere*, quod in textum irrepſit poſt *transfugerent*, & abeſt in cod. Eccard. ap. Cort. neque is abnuit.

provifo multitudine Numidarum Auli caftra circumvenit. Milites Romàni, tumultu perculfi infolito, arma capere alii, alii fe abdere, pars territos confirmare; trepidare omnibus locis: vis magna hoftium, coelum nocte atque nubibus obfcuratum; periculum anceps [1]: poftremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, et paucis gregariis militibus, tranfiere ad regem: et centurio primi pili tertiae legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hoftibus introeundi dedit: eaque Numidae cuncti irrupere. Noftri foeda fuga, plerique abiectis armis, proxumum collem occupavere. Nox atque praeda caftrorum hoftes, quo minus victoria uterentur, remorata funt. Dein Iugurtha poftero die cum Aulo in colloquio verba facit; tametfi ipfum cum exercitu fame, ferro claufum tenet; tamen fe humanarum rerum [2] memorem; fi fecum foedus faceret, incolumis omnis fub iugum [3] miffurum: praeterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quae

1 h. e. duplex f. utrinque metuendum & ex vi hoftium & ex. obfcura nocte.

2 Explicat Tacitus (Annal. I 72, *cuncta mortalium incerta, quantoque plus adeptus foret, tanto fe magis in lubrico dictitans.*

3 Liv. III, 28. Sed ut exprimatur tandem confeffio, fubiectam domitamque effe gentem, *fub iugum* habituros.

quamquam gravia et flagitii plena erant : tamen, quia mortis metu [1] urgebantur, ſicuti regi libuerat, pax convenit. Sed ubi ea Romae comperta ſunt, 39
metus atque moeror civitatem invaſere : pars dolere pro gloria imperii : pars inſolita rerum bellicarum timere libertati : Aulo omnes infeſti, ac maxume, qui bello ſaepe praeclari fuerant; quod armatus dedecore potius, quam manu, ſalutem quaeſiverat. Ob ea Conſul Albinus ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens, Senatum de foedere conſulebat. et tamen interim exercitui ſupplementum ſcribere : ab ſociis et nomine Latino [2] auxilia arceſſere : denique modis omnibus feſtinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit, SUO ATQUE POPULI INIUSSU NULLUM POTUISSE FOEDUS FIERI. Conſul impeditus a tribunis plebis, ne, quas paraverat copias, ſecum portaret, paucis diebus in Africam proficiſcitur. nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus, in provincia hiemabat. Poſtquam eo venit : quamquam perſequi Iugurtham

Tribus haſtis *iugum* fit, humi fixis duabus, ſuperque eas transverſa una deligata.

1 Codd. Ald. & al. *multabantur.* al. *minitabantur.* al. *mutabantur.* Aliquot codd. *nutabant*, ex quo Palmer. *mutabant*, quod Cort. praetulit. Sed uterque illudit auctori. Noſtrum placuit Glareano & eſt in Vratiſl I ap. Cortium.

2 *Socii* ſunt Italici, extra Latium antiquum poſiti : *Nomen Latinum* ſunt Latini.

et mederi fraternae invidiae animus ardebat; cognitis militibus, quos praeter fugam, ſoluto imperio, licentia atque laſcivia corruperat, ex copia
40 rerum ſtatuit, nihil ſibi agitandum. Interea Romae C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat [1], uti quaereretur in eos, quorum conſilio Iugurtha Senati decreta neglegiſſet; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepiſſent; qui elephantos, quique perfugas tradidiſſent; item, qui de pace, aut bello cum hoſtibus pactiones feciſſent. Huic rogationi partim conſcii ſibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte reſiſtere non poterant, quin illa et alia, talia placere ſibi faterentur; occulte per amicos, ac maxume per homines nominis Latini et ſocios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu eſt, quam intenta fuerit, quantaque vi rogationem iuſſerit, decreverit, voluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicae. tanta lubido in partibus. Igitur ceteris metu perculſis, M. Scaurus, quem legatum Beſtiae [2] ſupra docuimus, inter laetitiam plebis, et ſuorum fugam, trepida etiam tum civitate, cum

1 Proponit, ut, qui velit, intercedat; nullo intercedente, lex feratur.

2 Vocem *fuiſſe* in vulg. hic inſertam, Cort. codd. fide expunxit.

ex [1] Mamilia rogatione tres quaesitores [2] rogarentur, effecerat, uti ipse in eo numero crearetur. Sed quaestio exercita aspere violenterque ex rumore, et lubidine plebis. ut saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Ceterum mos partium [3] (popula- 41
rium et Senati factionum), ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus, otio et abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam populus et Senatus Romanus placide modesteque inter se rempublicam tractabant: neque gloriae, neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi formido illa mentibus discessit; [4] illico ea, quae secundae res amant, lascivia atque superbia incessere. Ita, quod in advorsis rebus optaverant, otium, postquam adepti sunt, asperius,

1 Al. *Mamilli*. Al. *Mamiliana*.

2 h. e. iudices publicarum quaestionum, qui praeerant iudiciis extraordinariis in gravioribus criminibus, de quibus nulla lex.

3 Gruterus verba *pop. & Sen. fact.* interpolationem putat: & Cortius deleto *factionum* velit retinere *populi & Senati*.

4 Vulg. *scilicet ea*, quas voces Grut. & Cort. abesse malunt. Al. inde fecere *ilicet ea*. Sed utraque partic. h. l. non est consentanea. Scribimus *illico*, cui ex fine praec. vocis forsan quid adhaesit.

acerbiusque fuit. Namque coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere [1]. Ita omnia in duas partes abstracta sunt. respublica, quae media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta atque dispersa, in multitudine minus poterat: paucorum arbitrio belli domique [2] respublica agitabatur: penes eosdem aerarium, provinciae, magistratus, gloriae triumphique erant: populus militia atque inopia urgebatur; praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, ut quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia, sine modo modestiaque invadere; polluere et vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa praecipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam iniustae potentiae anteponerent; moveri civitas, et [3] dissensio civilis, quasi permixtio terrae, oriri

1 *Ducere* est doli; *Trahere*, *rapere* violentiae.

2 Sic Ald. & multi optimique codd. Cort. delevit *respubl.* quia *agitare* & *agere* absolute poni a Sall. censet.

3 Grut. durum videbatur *permixtio terrae*; unde frigus quam aestum maluit Gron. legendo *perm. rerum*. Et Cort. non satis vehemens visa *dissensio*. Igitur inde fecit *discessio*, quod concedi possit, sed dein ab eo contra codd. omnes *discessio* & *permixtio* locum prò arbitrio mutari

coepit. Nam poſtquam Tiberius et C. Gracchus, 42
quorum maiores Punico atque aliis bellis multum reipublicae addiderant, vindicare plebem in libertatem et paucorum [1] ſcelera patefacere coepere: nobilitas noxia, atque eo perculſa, modo per ſocios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos ſpes ſocietatis a plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat: et primo Tiberium, dein paucos poſt annos eadem ingredientem Caium, Tribunum alterum, alterum Triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro

iuſſa, legendo *& permixtio civilis quaſi diſceſſio terrae oriri coepit.* Verum quis neſcit, *miſceri* ſ. *permiſceri* ſ. *confundi terram mari, mare coelo*, Latinis ſignificare mutationem, qua infima ſummis miſceantur, omnia turbentur? quod ſine dubio innuit cod. Guelf. 2 in quo eſt *permixtio terrae atque maris.* Sed & ſingula, *coelum, mare* miſceri dicuntur; quidni igitur & *terra permiſceri* (h. e. tota turbari) dicatur, ut rurſum chaos exiſtat? Atque huic atro chaos comparat h. l. Sall. civile diſſidium. Talis perturbatio rerum exſtitit, quam c. ſq. deſcribit, per Gracchos, quos noſter ſignificat veram gloriam iniuſtae potentiae antepoſuiſſe, plebem in libertatem vindicaſſe, ſed in iſtis turbis ſ. tenebris, perinde ac ſi mali fuiſſent, nobilium irae ultionique mactatos. Redeat ergo terra, cuius diſceſſionem Cort. h. l. fecerat, in unum denſumque chaos: & durae rei reſpondeat dura (ſi ita placet) locutio.

1 h. e. potentium ſ. nobilium.

necaverant. Et ſane Gracchis, cupidine victoriae, haud ſatis moderatus animus fuit. Sed bono vinci ſatius eſt, quam malo more iniuriam vincere [1]. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine ſua uſa, multos mortalis ferro, aut fuga [2] exſtinxit, pluſque in reliquum ſibi timoris, quam potentiae, addidit. Quae res plerumque magnas civitatis peſſum dedit: dum alteri alteros vincere quovis modo, et victos acerbius ulciſci volunt. Sed de ſtudiis partium et omnibus civitatis moribus ſi ſingulatim, aut pro magnitudine parem diſſerere, tempus, quam res, maturius deſerat. Quamobrem ad in-
43 ceptum redeo. Poſt Auli foedus exercituſque noſtri foedam fugam, Q. Metellus et M. Silanus Conſules deſignati provincias inter ſe [3] partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, et quamquam advorſo populi [4] partibus, fama tamen

1 h. e. ſed ob bonum vinci ſatius eſt, quam victoria pro lubidine & ira abuti; quo dicto pungit nobiles. Alii intelligunt, bono viro, quoniam ita expediat reip. uti Seneca ait, ſatius eſſe vinci, quam vincere cet.

2 h. e. exilio & proſcriptione.

3 Fruſtra Victorius & Gron. malint *paraverant* h. e. ſine ſorte de provinciis conſtituerant. Manutius aliique retinent vulg. Sed Cortius mirorum cupitor etiam cum mendo ab aſſeclis recepto dedit *paraverunt.*

4 Corr. ex codd. ipſi probatis contra alios omnes dedit *partium*, ut incredibile daret.

aequabili [1] et inviolata. Is ubi primum magiſtratum ingreſſus eſt, alia omnia ſibi cum collega ratus, ad bellum, quod geſturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites ſcribere, praeſidia undique arceſſere: arma, tela, equos, cetera inſtrumenta militiae parare: ad hoc commeatum affatim: denique omnia, quae bello vario et multarum rerum egenti uſui eſſe ſolent. Ceterum ad ea patranda Senati auctoritate ſocii nomenque Latinum, reges ultro auxilia mittere: poſtremo omnis civitas ſummo ſtudio adnitebatur. Itaque, ex ſententia omnibus rebus paratis compoſitiſque, in Numidiam proficiſcitur, magna ſpe civium, cum propter bonas artes, tum maxume, quod advorſum divitias animum invictum gerebat: et avaritia magiſtratuum ante id tempus in Numidia noſtrae opes contuſae, hoſtiumque auctae erant. Sed ubi in Africam venit, exercitus ei tra- 44
ditur Sp. Albini pro Conſule iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promtior, praedator ex ſociis, et ipſe praeda hoſtium, ſine imperio et modeſtia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus ſollicitudinis, quam ex copia militum auxilii,

1 h. e. aequali apud nobilitatem & plebem; bonisque artibus, maxime continentia, parta. Avarus nempe violat omnia, ſuamque famam.

aut ſpei bonae accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et aeſtivorum tempus comitiorum mora imminuerat, et exſpectatione eventi civium animos intentos putabat; non prius bellum adtingere, quam, maiorum diſciplina, milites laborare coëgiſſet. Nam Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculſus, poſtquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis aeſtivorum in imperio fuit, plerumque milites ſtativis caſtris habebat: niſi cum odos, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. Sed neque more militari vigiliae deducebantur: uti cuique lubebat, ab ſignis aberat. lixae permixti cum militibus die noctuque vagabantur, et palantes agros vaſtare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum praedas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, & aliis talibus; praeterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: poſtremo, quaecumque dici aut fingi queunt ignaviae luxuriaeque probra, in illo exercitu cuncta fuere,
45 et alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hoſtilibus, magnum et ſapientem virum fuiſſe comperior. tanta temperantia inter ambitionem ſaevitiamque moderatum. Namque edicto primum adiumenta ignaviae ſuſtuliſſe, ne quisquam in caſtris panem, aut quem alium coctum cibum venderet; ne lixae

exercitum ſequerentur; ne miles gregarius in caſtris, neve in agmine ſervum aut iumentum haberet: ceteris arte modum ſtatuiſſe. praeterea transvorſis itineribus quotidie caſtra movere, iuxta, ac ſi hoſtes adeſſent, vallo atque foſſa munire, vigilias crebras ponere, et ipſe cum legatis circumire: item in agmine in primis modo, modo in poſtremis, ſaepe in medio adeſſe, ne quispiam ordine egrederetur, uti cum ſignis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit. Interea 46
Iugurtha, ubi, quae Metellus agebat, ex nunciis accepit; ſimul de innocentia eius certior Romae factus: diffidere ſuis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus eſt. Igitur legatos ad conſulem cum ſuppliciis mittit, qui tantummodo ipſi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum. Itaque legatos alium ab alio divorſos adgreditur; ac paullatim tentando, poſtquam opportunos cognovit, multa pollicendo perſuadet, uti Iugurtham maxume vivum, ſin id parum procedat, necatum ſibi traderent: ceterum palam, quae ex voluntate forent, regi nunciari iubet. Deinde ipſe paucis diebus, in-

tento atque infeſto exercitu, in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris: ex oppidis et mapalibus praefecti Regis obvii procedebant, parati, frumentum dare, commeatum portare, poſtremo omnia, quae imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, ſed pariter, ac ſi hoſtes adeſſent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis ſigna [1] oſtentui credere, et [2] inſidiis locum tentari. Itaque ipſe cum expeditis cohortibus, item funditorum et ſagittariorum delecta manu apud primos erat; in poſtremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et praefectis cohortium diſpertiverat, uti cum his permixti velites, [3] quocumque accederent, equitatus hoſtium propulſarent. Nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum et militiae erat, uti, abſens, an praeſens, pacem, an bellum gerens perniciosior eſſet, in incerto haberetur. Erat haud longe
47 ab eo ininere, quo Metellus pergebat, oppidum

1 h. e. in ſpeciem ficta.

2 h. e. ut cum Livio loquamur, *inſidiis locum* (occaſionem faciendi inſidias) *quaeri* ſcil. a Iugurtha. Gronovius autem & Criſpinus recte cenſent legendum *tentari* pro vulg. *tentare*.

3 Fruſtra Cort. contra omnes edd. & ſcriptos pro *quocumque* poſuit *quacumque*.

Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum; ubi et incolere, et mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc Consul, simul tentandi et opperiundi [1] gratia, si paterentur opportunitates loci, praesidium imposuit; praeterea imperavit, frumentum, et alia, quae bello usui forent, [2] com-

1 Int. Iugurthae. Restituimus vero bene, ut nobis videmur, locum ante interpretibus obscurum, uti olim a Glareano; ita denuo diversa ratione, & a Cort. permixtum. Ita autem vulg. *simul tentandi gratia, & si paterentur opportunitates loci, pr. imp.* Quomodo Glar. contaminaverat locum, vide in eius notis. Sed Cort. cui novissime accedit Hotting. ita expressit: *simul tentandi gratia si* (h. e. an) *paterent opportunitates loci, pr. imp.* Fingit autem Cort. tentare voluisse Metellum, an & dein munitiora, quam oppidum, sibi paterent, & frequentiam negotiatorum pro munimento rerum suarum habiturus esset. In hisce nihil intelligimus. Glar. iam questus, in nullo vett. codd. locum ipsi recte emendatum videri. Nutant & ap. Cort. Sed Vinar. a nobis vestigium genuinae lectionis praebet *simul tentandi & piundi, si paterentur.* Iam notum, in vett. MSS. scribi *operiri* pro *opperiri*: & sumas scriptum fuisse *opiundi*; facile inde omissio fuit literulae *o*, quam supplemus. Adest alius cod. quem Cort. vocat Academ. in quo est eodem sensu *tentandi manendique gratia.* Nam & *manere aliquem* dicitur pro *exspectare* s. *opperiri.* Convenit autem emendatio dictis c. sq. *Iug. ubi — se suis artibus tentari animadvertit --- statuit armis certare.* Id praevideras.

2 Verbum hoc, quod Glar. & Grut. suspectum ex-

portari: ratus id, quod res monebat, [1] frequentia negotiatorum et commeatu, iuvatum iri exercitum, etiam paratis rebus munimento fore. Inter haec negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: praeter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, Consul illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri; et inter eas moras promissa legatorum exspectare.

48 Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac se suis artibus tentari animadvortit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrumum erat; urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati: coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriae adductus ex opportunitate loci, quas maxumas copias potest omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteve-

pulit Cort. revocamus. *Imperare* autem, perinde ut *iubere*, construitur cum infin. Terent. Eun. II, 2, 21.

1 Vulg. *frequentiam negotiatorum & commeatum iuvaturum* (al. *iuvatum*) *exercitum*. Recte *commeatu* iam voluere Ursin. & Crisp. Sic Liv. XXXVII, 28 *commeatu iuvare classem*, & Cic. in Verr. V, 21 *foro & commeatu iuvare Romanos*, dicunt. Commeatus h. l. sunt nundinae, & quae ex iis est rerum copia.

nit. Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in divisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia passuum XX. tractu pari [1], vastus ab natura et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac mirtetis, aliisque generibus arborum, quae humi arido atque arenoso [2] gignuntur. Media [3] autem planicies deserta, penuria aquae: praeter flumini propinqua loca: ea consita arbustis pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transvorso 49
itinere porrectum [4] docuimus, Iugurtha, extenuata suorum acie, consedit: elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem praefecit, eumque edocet, quae ageret; ipse propior montem [5] cum omni equitatu pedites delectos collocat: dein singulas turmas atque manipulos circumiens monet atque obtestatur, uti memores pristinae

1 Mons & fluvius ubique aequaliter distabant.

2 h. e. solo arenoso humi. Al. *humo arida atque arenosa.*

3 Int. inter montem & flumen & collem.

4 h. e. contrarium directo monti in modum lineae normalis.

5 Vulg. *cum o. eq. et peditibus dilectis suos.* Sed Fabric. 1 *suos* omittit, Senat. 1. Guelf. 2 & 3 Incert. 2 habent *delectos. Et* non legitur in Guelf. 11. Hinc Cort. sic emendavit: *cum o. eq. pedites delectos*, quod recepimus.

virtutis et victoriae seque regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant : cum his certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint: ducem illis, non animum mutatum : quae ab imperatore decuerint, omnia suis provisa; locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent. proinde parati intentique essent, signo dato, Romanos invadere : illum diem aut omnis labores & victorias confirmaturum : aut maxumarum aerumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemque, ob militare facinus, pecunia aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, et eum ipsum aliis ostentare : postremo, pro cuiusque ingenio, pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare : cum interim Metellus ignarus hostium, [1] montem ingrediens cum exercitu, conspicatur [2]. primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet, (nam inter virgulta equi Numidaeque consederant, neque plane occultati humilitate arborum; et tamen incerti, quidnam esset, cum natura loci, tum dolo, ipsi atque signa militaria obscurati) dein, brevi cognitis insidiis, paullisper

1 Vulg. *monte degrediens.* Sed post in planum deducit.

2 Int. hostes. Cortius verbum pervertit in *conspicitur.*

agmen constitit [1]. ibi commutatis ordinibus, in
dextero latere, quod proxumum hostis erat, tri-
plicibus subsidiis aciem instruxit : inter manipu-
los funditores et sagittarios dispertit : equitatum
omnem in cornibus locat : ac pauca pro tem-
pore milites hortatus, aciem, sicuti instruxerat,
transvorsis principiis [2], in planum deducit. Sed ubi 50
Numidas quietos, neque colle degredi animad-
vortit, veritus ex anni tempore et inopia aquae,
ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum
cum expeditis cohortibus et parte equitum prae-
misit ad flumen, uti locum castris antecaperet :
existumans, hostis crebro impetu et transvorsis [3]
praeliis iter suum remoraturos, et quoniam armis
diffiderent, lassitudinem et sitim militum tenta-
turos. Dein ipse pro re atque loco, sicuti monte
descenderat, paullatim procedere : Marium post
principia habere : ipse cum sinistrae alae equitibus
esse, qui in agmine principes facti erant. At
Iugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos
suos praetergressum videt, praesidio quasi duum
millium peditum montem occupat, qua Metellus
descenderat : ne forte cedentibus advorsariis re-
ceptui, ac post munimento foret. dein, repente

1 Transitive pro *consiste-re fecit*; quod tuetur Cort. Adde Lucret. VI, 10 & Gell. V, 10. Vulg. *constituit*.

2 Ita ut prima acies incederet contraria hostibus.

3 a latere.

ſigno dato, hoſtis invadit. Numidae alii poſtremos caedere; pars a ſiniſtra ac dextera tentare; inſenſi adeſſe atque inſtare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obvii hoſtibus fuerant, ludificati incerto praelio, ipſi modo eminus ſauciabantur, neque contra feriundi, aut manum conſerendi copia erat. antea iam docti ab Iugurtha equites, ubicumque Romanorum turba inſequi coeperat, non confertim, neque in unum ſeſe recipiebant, ſed alius alio quam maxume divorſi. Ita numero priores, ſi a perſequendo hoſtis deterrere nequiverant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: ſin opportunior fugae collis, quam campi fuerant; ea vero conſueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere;
51 noſtros aſperitas et inſolentia loci retinebat. Ceterum facies totius negotii varia, incerta, foeda atque miſerabilis: diſperſi a ſuis pars cedere, alii inſequi; neque ſigna, neque ordines obſervare; ubi quemque periculum ceperat, ibi reſiſtere ac propulſare: arma, tela, equi, viri, hoſtes, cives permixti; nihil conſilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum die proceſſerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore et aeſtu languidis, Metellus ubi videt Numidas minus inſtare, paullatim milites in unum conducit, ordi-

nes reſtituit, et cohortes legionarias IIII. advorſum pedites hoſtium collocat. eorum magna pars ſuperioribus locis feſſa conſederat. Simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hoſtis fugientes vincere: neque illis caſtra eſſe, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia ſita. Sed ne Iugurtha quidem interea quietus: circumire, hortari, renovare praelium, et ipſe cum dilectis tentare omnia: ſubvenire ſuis, hoſtibus dubiis inſtare, quos [1] firmos cognoverat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter ſe duo imperatores ſum- 52
mi viri certabant: ipſi pares, ceterum opibus diſparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorſus: Iugurthae alia omnia, praeter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intellegunt, neque ſibi perfugium eſſe, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; et iam die veſper erat; advorſo colle, ſicuti praeceptum fuerat, evadunt. Amiſſo loco, Numidae fuſi fugatique, pauci interiere; pleroſque velocitas et regio hoſtibus ignara tutata ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pedeſtrium praefectum ab Iugurtha ſupra diximus, ubi eum Rutilius praetergreſſus eſt, paullatim ſuos in aequum lo-

1 Int. hoſtes (Romanos.) inclinantibus in fugam. Firmos opponit dubiis C.

cum deducit : ac, dum legatus ad flumen, quo
praemiſſus erat, feſtinans pergit, quietus, uti res
poſtulabat, aciem exornat : neque remittit, quid
ubique hoſtis ageret, explorare. Poſtquam Ruti-
lium conſediſſe iam, et animo vacuum accepit,
ſimulque ex Iugurthae praelio clamorem augeri;
veritus, ne legatus, cognita re, laborantibus ſuis
auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti mi-
litum arte ſtatuerat, quo hoſtium itineri obſice-
ret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii ca-
53 ſtra procedit. Romani ex improviſo pulveris vim
magnam animadvortunt; nam proſpectum ager
arbuſtis conſitus prohibebat. Et primo rati hu-
mum aridam vento agitari : poſt ubi aequabilem
manere, et, ſicuti acies movebatur, magis ma-
giſque adpropinquare vident, cognita re, pro-
perantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti im-
perabatur, conſiſtunt. Deinde, ubi propius ven-
tum, utrimque magno clamore concurrunt. Nu-
midae tantummodo remorati, dum in elephantis
auxilium putant; poſtquam impeditos ramis ar-
borum, atque ita disiectos circumveniri vident,
fugam faciunt : ac plerique, abiectis armis, collis
aut noctis, quae iam aderat, auxilio integri abeunt.
Elephanti quatuor capti, reliqui omnes, numero
quadraginta, interfecti. At Romani, quam-
quam itinere atque opere caſtrorum et praelio

[1] fessi lassique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo, obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes adventare, alteri apud alteros formidinem simul, et tumultum facere: et paene imprudentia admissum facinus miserabile, ni utrimque praemissi equites rem exploravissent. Igitur, pro metu, repente gaudium exortum, milites alius alium laeti adpellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad coelum ferre. Quippe res humanae ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet; advorsae res etiam bonos [2] detrectant. Metellus in isdem castris qua- 54
triduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in praeliis more militiae donat, universos in concione laudat, atque agit gratias; hortatur, ad cetera, quae levia [3] sunt, parem animum gerant: pro victoria satis iam pugnatum, reliquos labores pro praeda fore. Tamen interim transfu-

1 *Fessi* h. e. satis habuere laborum. *Lassi* h. e. corporis viribus fere defecerant. Alii, ut Ald. cett. ex codd. dedere *laetique* scil. praelio secundo; sed id non convenit τῷ *quamquam.*

2 Cort. revocat *detractant.* Perinde fit. Est certe e contrario idem, ac: ut male audiant, efficiunt.

3 Sic Ald. & omnes MSS. Edd. plur. *sint.*

gas et alios opportunos, Iugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, uti sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa et natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eveniebat, quod praeter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur; quo cuiusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiae ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus ubi videt regis etiam tum animum ferocem; bellum renovari, quod, nisi ex illius lubidine, geri [1] non posset; praeterea iniquum certamen sibi cum hostibus, minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non praeliis, neque acie, sed alio more bellum gerundum. Itaque in Numidiae loca opulentissima pergit, agros vastat, multa castella et oppida temere munita, aut sine praesidio, capit inceditque, puberes [2] interfici iubet; alia omnia militum praedam esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides, frumentum et alia, quae usui forent, adfatim praebita: ubicumque res postulabat,

1 Cort. frustra omittit *non*; quicquid Salmasius doceat, *nisi* saepius pro *non nisi* poni.

2 Cortio pro ingenio placet *interficit*.

praeſidium impoſitum. Quae negotia multo magis, quam praelium male pugnatum ab ſuis, regem terrebant. quippe cui [1] ſpes omnis in fuga ſita, ſequi cogebatur; et qui ſua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen [2] ex copia, quod optumum videbatur, conſilium capit: exercitum plerumque in iſdem locis opperiri iubet; ipſe cum delectis equitibus Metellum ſequitur, nocturnis et aviis itineribus ignoratus Romanos palantis repente adgreditur. eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit, et Numidae, priuſquam ex caſtris ſubveniretur, ſicuti iuſſi erant, in proxumos collis diſcedunt. Interim Romae gaudium 55
ingens ortum, cognitis Metelli rebus: ut [3] ſeque et exercitum more maiorum gereret; in advorſo loco, victor tamen virtute fuiſſet; hoſtium agro potiretur; Iugurtham, magnificum ex Auli ſecordia, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coëgiſſet habere. Itaque Senatus OB EA FELICITER

1 ſc. Iugurthae. Is etiam invitus pendebat ab inceptis Metelli; & cum ſua loca, quin caperentur, prohibere nequiviſſet, iam in alienatis, eoque etiam iniquis bellum gerere cogebatur.

2 Sic pro vulg. *ex inopia* fide Guelf. 4 a prima manu reſcripſit Cort. Librarii, inquit, non viderunt, copiam eſſe occaſionem, ſive id, quod ſuppetit, nulla definitione magni, aut parvi. cf. ſupra 39 & infra 98.

3 h. l. quomodo.

ACTA DIS IMMORTALIBUS SUPPLICIA DECERNERE : civitas, trepida antea et sollicita de belli eventu, laeta agere : fama de Metello praeclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis festinare, cavere tamen, necubi hosti opportunus fieret : meminisse, post gloriam invidiam sequi. Ita quo clarior erat, eo magis [1] animi anxius : neque post insidias Iugurthae effuso exercitu praedari : ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu praesidium agitabant : exercitus partim ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam praeda, ager vastabatur. Duobus locis, haud longe inter se, castra faciebant. ubi vi opus erat, cuncti aderant : ceterum, quo fuga atque formido latius crescerent, divorsi agebant. Eo tempore Iugurtha per collis sequi : tempus, aut locum pugnae quaerere : qua venturum hostem audierat, pabulum et aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere : modo se Metello, interdum Mario ostendere; postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi, rursus aliis, post aliis minitari : neque praelium facere, neque otium pati;
56 tantummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt, neque

1 Vocem *animi* quidam codd. habent, vulg. omittunt, quae & abesse potest.

ab hoste copiam pugnandi fieri, urbem magnam, et in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique praelium fore. At ille, quae parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit; oppidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibant [1], firmissumum. Praeterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus, in loca quam maxume occulta discedit, ac post paullo cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum dilectis equitibus noctu pergit, et iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, uti cohortis ab tergo circumveniant: fortunam praeclari facinoris casum dare; si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu aetatem acturos. Ac ni Marius signa inferre atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutavissent. tanta mobilitate sese Numidae agunt.

1 Ob gravissimam poenam apud Romanos in transfugas constitutam.

Sed milites Iugurthini paullisper ab rege sustentati, postquam maiore vi hostes urgent, paucis
57 amissis, profugi discedunt. Marius ad Zamam pervenit. id oppidum in campo situm, magis opere, quam natura munitum erat: nullius idoneae rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta moenia exercitu circumvenit. legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur. neque ea res Numidas terret; infensi intentique sine tumultu manent: praelium incipitur. Romani, pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare; alii succedere, ac murum modo subfodere, modo scalis adgredi: cupere praelium in manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa volvere; sudes, pila, praeterea [1] pice et sulphure

1 Sequimur cum aliis omnibus, praeter Cortium, Gruteri lectionem, ac denuo distinguimus *pr. pice -- mixtam*, ab *ardentia*, quam vocem Cort. male prioribus coniunxerat. Suam vero Gruterus non ex ingenio, sed iudicio usus suo invexit, neque MSS. praesidiis destitutam, quod obiiciunt Cort. & ex eo Hotting. Nam quod ad priora illa verba attinet, Glareanus dudum ante monuerat: (Vett. alii codd. habebant: *pr. pice & sulphure taedam mixtam.* Et *mixtam*, i. e. illitam, recte exponit Badius, qui ad hunc modum legisse videtur.) Cort. quoque laudat Vratislav. I, qui Gruterianam lectionem exprimat. Sed in edd. ante Grut. obtinebat lectio data

taedam mixtam, [1] ardentia mittere. Sed nec illos, qui procul manserant, timor animi satis muniverat. nam plerosque iacula tormentis, aut manu emissa volnerabant : parique periculo, sed fama impari; boni atque ignavi erant. Dum apud Za- 58
mam sic certatur, Iugurtha ex improviso castra hostium cum magna manu invadit: remissis [2], qui in praesidio erant, et omnia magis, quam praelium exspectantibus, portam irrumpit. At nostri,

in edd. princ. Ald. & Carrion. *pr. picem sulphure et taeda mistam ardenti mittere ;* a qua cum cod. suo Fabr. Rivius sic aberrat: *pr. picem & sulphure taedam mixta ardenti m.* Basil. 1563 vero reddit *pr. picem sulphure & taeda mistam ardenti m.* His omnibus finem fecerat Gruterus, nisi Cort. ex vett. edd. revocasset *picem sulphure & taeda mixtam.* Sed convenientius sit, pice & sulphure illitam taedam (h. e. faces) mittere, quam picem mixtam sulphure & taeda.

1 Grut. primus restituit *ardentia* pro vulg. *ardenti*; idemque exprimunt sex codd. Cortio in Exc. V laudati & Leid. opt. ap. Havercamp. *Ardentia* autem refer & ad pila & ad taedam, quae utraque ardentia mittebantur: & cave detorqueas cum Cort. ad diversam facum materiam, *picem sulphure & taeda mixtam;* quod uti contra rationem latinam est, ita nec exemplis ab eo adductis adiuvatur. Pila ardentia putes eadem cum malleolis vel potius falaricis, de quibus Liv. XXI, 8. Veget. IV, 18 & Aeneae Poliorc. 33. Sic. Cic. in Cat. I, 13 *malleolos & faces ;* itemque Liv. XLII, 6. *faces taedamque & malleolos stuppae illitos pice* coniungunt. Satis sit.

2 h. e. minus intentis, s. negligenter agentibus.

repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars volnerati, aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepere, paullo, quam alii, editiorem; neque inde maxuma vi depelli quiverunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati [1]: sin Numidae propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere et eos maxuma vi caedere, fundere atque fugare. Interim Metellus cum acerrume rem gereret, clamorem [2] hostilem ab tergo accipit: dein, converso equo, animadvortit, fugam ad se vorsum fieri: quae res indicabat, popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans per amicitiam perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostis inultos abire sinat. ille brevi mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum praecipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes obficerent, multis amissis,

1 h. e. minus frustra misere tela in plures, s. certius singulis iactibus aliquem in confertis attigere.

2 *Et tumultum*, quod vulg. addunt, ut glossam delet Cort.

in loca munita ſeſe recipit. Metellus, infecto negotio, poſtquam nox aderat, in caſtra cum exercitu revortitur. Igitur poſtero die, prius, 59
quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro caſtris agitare iubet: portas et proxuma loca tribunis diſpertit: deinde ipſe pergit ad oppidum, atque, ut ſuperiore die, murum adgreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente noſtros invadit. qui in proximo locati fuerant, paulliſper territi perturbantur: reliqui cito ſubveniunt. Neque diutius Numidae reſiſtere quiviſſent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congreſſu facerent [1]. quibus illi freti [2], non, ut equeſtri praelio ſolet, ſequi, dein cedere; ſed advorſis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus ſuis, hoſtis paene victos dare. Eodem tempore apud Zamam 60
magna vi certabatur. Ubi quiſque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti; neque alius in alio magis, quam in ſeſe ſpem habere: pariter oppidani agere. [3] oppugnare, aut parare omnibus

1 *h. l.* feciſſent; quod & al. habent.

2 Int. peditibus equites Numidae freti.

3 Al. *pugnare*. Ciaccon. & poſt eum Gron. *propugnare*. Cort. *oppugnare* de Romanis, *parare* de oppidanis intelligendum cenſet.

locis : avidius alteri alteros ſauciare, quam ſemet tegere. clamor permixtus hortatione, laetitia, gemitu : item ſtrepitus armorum ad coelum ferri : tela utrimque volare. Sed illi, qui moenia defenſabant, ubi hoſtes paullulum modo pugnam remiſerant, intenti praelium equeſtre proſpectabant. eos, uti quaeque Iugurthae res erant, laetos modo, modo pavidos animadvorteres : ac, ſicuti audiri a ſuis, aut cerni poſſent, monere alii, alii hortari, aut manu ſignificare, aut niti corporibus, et huc, illuc, quaſi vitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum eſt [nam is in ea parte curabat] conſulto lenius agere, ac diffidentiam rei ſimulare : pati Numidas ſine tumultu regis praelium viſere. Ita illis ſtudio ſuorum adſtrictis [1], repente magna vi murum adgreditur : et iam ſcalis [2] adgreſſi milites prope ſumma ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia praeterea tela ingerunt. Noſtri primo reſiſtere : deinde, ubi unae atque alterae ſcalae comminutae, qui ſuperſteterant, adflicti ſunt; ceteri [3] quoquo modo

1 h. e. attentis ſ. occupatis.

2 Sic Ald. Riv. Grut. & multi codd. Al. *ingreſſi*. Al. *congreſſi*. Cort. praetulit *egreſſi*, (ut eſcendere, evadere) quod eſt in nonnullis codd.

3 Sic Ald. & plur. al. Vulg. *quo quiſque*.

poruere, pauci integri, magna pars confecti volneribus abeunt. [1] Denique utrimque praelium nox diremit. Metellus, postquam videt frustra inceptum; 61
neque oppidum capi, neque Iugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere, et iam aestatem exactam esse, ab Zama discedit: et in his urbibus, quae [2] a rege defecerant, satisque munitae loco, aut moenibus erant, praesidia imponit. Ceterum exercitum in provinciam, [3] qua proxuma est Numidiae hiemandi gratia collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti aut luxuriae concedit: sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, et eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat, et inde, vadibus datis, clam Massivae de nece iudicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur; ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus veniat: dein fide data, si Iugurtham vivum aut necatum tradidisset, fore, ut illi Senatus impunitatem, et sua omnia concederet, facile Numidae persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax

1 Sic Ald. aliique. Vulg. *deinde.*

2 Sic Ald. & al. Vulg. *ab se*; male. Al. *ad se* sc. Metellum, quod rec. Crisp. & Cort.

3 Vulg. *quae.* Lenius corrigimus, ne inepta videatur glossa.

cum Romanis fieret, ipſe per conditiones ad ſup-
62 plicium traderetur. Is, ubi primum opportunum, Iugurtham anxium ac miſerantem fortunas ſuas accedit: monet atque lacrumans obteſtatur, uti aliquando ſibi liberiſque et genti Numidarum, optume merenti, provideat: omnibus praeliis ſeſe victos, agrum vaſtatum, multos mortalis captos aut occiſos, regni opes comminutas eſſe: ſatis ſaepe iam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caveret, ne, illo cunctante, Numidae ſibi conſulant. His atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati: Iugurtham [1] imperata facturum, ac ſine ulla pactione ſeſe regnumque ſuum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos Senatorii ordinis ex hibernis arceſſiri iubet: eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, conſilium habet. Ita more maiorum, ex conſilii decreto, per legatos Iugurthae imperat argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum et armorum aliquantum. Quae poſtquam ſine mora facta ſunt, iubet omnis perfugas vinctos adduci. eorum magna pars, ut iuſſum erat, adducti: pauci, cum primum deditio coepit, ad

1 Vulg. hic inſerunt *qui*, & poſt *facturum* addunt *dicerent*, quas ambas voces, ut ab aliena manu illatas, delet Cort.

regem Bocchum in Mauretaniam abierant. Igitur Iugurtha, ubi armis virisque et pecunia spoliatus, cum ipse ad [1] imperandum Tisidium vocaretur, rursus coepit flectere animum suum, et ex mala conscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo taedio rerum advorsarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis magnisque praesidiis nequidquam perditis de integro bellum sumit. Romae Senatus de provinciis consultus Numidiam Metello decreverat. Per idem 63
tempus Uticae forte C. Mario per hostias dis supplicante [2], magna atque mirabilia portendi haruf-

1 Codd. nutant in hac voce. Ex iis unus ap. Cort. legit *imperatorem*. Cort. cum aliis interpr. passive sumit pro *ut ipsi imperaretur*, idque aliis exemplis probare connititur. Multa affinguntur quaesita Sallustio, quae nec Arruntio placuerint, sed corrupta lectione nituntur. Melius, credo, sit legere *ad parendum* h. e. imperia accipienda. nisi quis malit *ad oppidum Tisdrum* (nam & in nomine est mendum). Cogitet quis scriptum priscis *opidu*, eiusque facilem commutationem cum *ipadu*. Sed redundantius quis putet sic dici. Al. codd. & habent *evocaretur*.

2 Marius enim vatibus, aruspicibus supra modum deditus erat, adeo, ut sagam quamdam ex Syria secum duxisse tradant Plut. & Frontius, obs. Cortio.

pex dixerat: proinde, quae animo agitabat, fretus dis ageret: fortunam quam saepissume experiretur; cuncta prospera eventura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, praeter vetustatem familiae, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiae magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis et divitiarum victor, tantummodo gloriae avidus. Sed is natus et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum aetas militiae patiens fuit, stipendiis faciundis, non Graeca facundia, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, uti ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum [1] talis vir [nam postea ambitione praeceps datus est] consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes,

1 h. e. supra s. praeter eas dignitates. Magistratuum enim honor dicitur *locus*. Cic. de Legg. II. *quid sit quod ad* (supra) *ius pontificium civile appetatis*. Nemo interpretum hoc vidit, ac proinde Cort. alium sensum ut quaereret, exemplis abusus est, & textum dein vitiavit, omittendo *consulatum*, & pervertendo *appetere* in *petere*.

consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin his indignus illo honore et quasi pollutus haberetur. Igitur ubi Marius ha- 64
ruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello, petundi gratia, missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemtor animus et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupiunda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caveret id petere a populo Romano, quod illi iure negaretur. Postquam haec atque talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quae peteret. Ac postea saepius eadem postulanti, fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quae res Marium cum pro honore, quem adfectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessumis consultoribus, grassari: neque facto

ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum [1] foret: milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticae erat, criminose simul, & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod homo, inanis & regiae superbiae, imperio nimis gauderet. Quae omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant, & animo cupienti nihil satis festinatur.

65 Erat praeterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinissae nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, & ob eam causam mente paullum imminuta. Cui Metellus petenti, more regum uti sellam iuxta poneret, item postea, custodiae causa turmam equitum Romanorum; utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges adpellavisset; praesidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani satellites Numidae traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur atque hortatur, uti

1 h. e. ad favorem conciliandum pertinens.

contumeliarum imperatoris [1] cum suo auxilio poenas petat. hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: illum regem, ingentem virum, Masinissae nepotem esse: si Iugurtha captus, aut occisus, imperium Numidiae sine mora habiturum: id adeo mature posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque et illum, et equites Romanos, milites et negotiatores alios ipse, plerosque spes pacis impellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic illi a multis mortalibus honestissuma suffragatione consulatus petebatur. simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Iugurtha post- 66
quam, omissa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quae ab se defecerant, formidine, aut ostentando praemia adfectare: communire suos locos, arma, tela, alia, quae spe pacis amiserat, reficere aut commercari [2]: servitia Romanorum adlicere, et eos ipsos, qui in praesidiis erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare.

1 i. e. ab imperatore illatarum. Al. *imperatori*, al. *imperatore*, al. *ab imperatore*. Pauci *in imperatorem*; male.

2 h. e. emendo conquirere, maxime annonam.

Igitur Vagenſes, quo Metellus initio, Iugurtha pacificante, praeſidium impoſuerat, fatigati regis ſuppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter ſe coniurant : nam volgus, uti plerumque ſolet, et maxume Numidarum, ingenio mobili, ſeditioſum atque diſcordioſum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio advorſum : dein compoſitis inter ſe rebus, diem tertium conſtituunt; quod is feſtus celebratuſque per omnem Africam ludum et laſciviam magis, quam formidinem oſtentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones tribunoſque militares, et ipſum praefectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos ſuas invitant : eos omnis, praeter Turpilium, inter epulas obtruncant : poſtea milites palantis, inermos, quippe in tali die ac ſine imperio, adgrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii ſtudio talium rerum incitati : quis acta conſiliumque ignorantibus tu-
67 multus ipſe et res novae ſatis placebant. Romani milites, improviſo metu, incerti ignarique, quid potiſſumum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi ſigna et ſcuta erant : praeſidium hoſtium, portae ante clauſae fugam prohibebant : ad hoc mulieres puerique pro tectis aedificiorum ſaxa et alia, quae locus praebebat, certatim mittere. Ita neque caveri anceps malum, neque a fortiſſumis infirmiſſumo generi reſiſti poſſe : iuxta boni

malique, ſtrenui & imbelles inulti obtruncati. In ea tanta aſperitate, ſaeviſſumis Numidis et oppido undique clauſo, Turpilius unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id miſericordiane hoſpitis, an pactione, an caſu ita evenerit, parum comperimus; niſi, quia illi in tanto malo turpis vita fama integra potior, improbus [1] inteſtabiliſque [2] videtur. Metellus, poſtquam de 68
rebus Vagae actis comperit, paulliſper moeſtus e conſpectu abit: deinde, ubi ira et aegritudo permixta, cum maxuma cura ultum ire iniurias feſtinat. Legionem, cum qua hiemabat, et, quam plurimos poteſt, Numidas equites pariter cum occaſu ſolis expeditos educit: et poſtera die circiter horam tertiam pervenit in quamdam planitiem, locis paullo ſuperioribus circumventam. Ibi milites feſſos itineris magnitudine, et iam abnuentis omnia docet, oppidum Vagam non amplius mille paſſuum abeſſe: decere illos reliquum laborem aequo animo pati, dum pro civibus ſuis, viris fortiſſumis atque miſerrumis, poenas caperent. praeterea praedam benigne oſtentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo [3] late,

1 Qui eſt ſceleris manifeſtus, vel. h. l. qui quamvis turpis, ad ſuos rediit.

2 h. e. communi civium iure & vita indignus; deteſtabilis.

3 int. in prima parte. Codd. in *primo latere*, quod ſi ab nomine ſextum caſum putas, corruptum eſt; ſi verbum facis, ſenſu caret. Ei Palmer. Coler. Grut. Gron. Cort. recte praeferunt *late*

pedites quam artissume ire, signa occultare iubet.
69 Vagenses ubi animum advortere, ad se vorsum exercitum pergere: primo, uti erat res, Metellum rati, portas clausere; deinde, ubi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rursum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii volgum effusum oppido caedere; alii ad portas festinare; pars turris capere: ira atque praedae spes amplius, quam lassitudo posse. Ita Vagenses biduum modo ex perfidia laetati: civitas magna et opulens poenae cuncta aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite poenas soluit. nam
70 is civis ex Latio [1] erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, novas res cupere: ad perniciem eius dolum quaerere; diu noctuque fatigare animum. denique omnia tentando, socium sibi ad-

1 Cave credas eo gravius punitum, quod civis de Latio, non Romanus fuisset. Perfugas certe, qui nominis Latini erant, securi percussos, & Romanos in crucem sublatos docet Liv. XXX, 42. sed Turpilium iniuste & ex odio Marii damnatum refert Plut. in Mario.

iungit Nabdalſam, hominem nobilem, magnis opibus, [1] carum acceptumque popularibus ſuis: qui plerumque ſeorſum ab rege exercitum ductare, et omnes res exſequi ſolitus erat, quae Iugurthae feſſo, aut maioribus adſtricto ſuperaverant: ex quo illi gloria opeſque inventae. Igitur utriuſque conſilio dies inſidiis ſtatuitur: cetera, uti res poſceret, ex tempore parari placuit. Nabdalſa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iuſſus habebat, ne ager, inultis hoſtibus, vaſtaretur. Is poſtquam, magnitudine facinoris perculſus, ad tempus non venit, metuſque rem impediebat; Bomilcar ſimul cupidus incepta patrandi, et timore ſocii anxius, ne, omiſſo vetere conſilio, novum quaereret, litteras ad eum per homines fidelis mittit, mollitiem ſecordiamque viri accuſare, teſtari deos, per quos iuraviſſet; praemia Metelli in peſtem ne converteret; Iugurthae exitium adeſſe, ceterum ſuane, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo ſuo, praemia, an cruciatum mallet. Sed cum hae litterae 71
adlatae, forte Nabdalſa, exercito corpore feſſus, in lecto quieſcebat. ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, uti aegrum animum ſolet, ſomnus cepit. Erat ei Numida qui-

1 Al. *magnis opibus clarum, acc.*

dam negotiorum curator, fidus acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissumi, particeps. Qui postquam adlatas litteras audivit, ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introivit: dormiente illo epistolam, super caput in pulvino temere positam, sumit ac perlegit. dein propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo experrectus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, uti acta, [1] cognovit: primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit, [2] quae ipse paravisset [3] facere perfidia clientis sui [4] praeventa: lacrumans obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum
72 sese haberet. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat: ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Iugurthae dies, aut nox ulla quieta fuere: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis cre-

1 Vulg. *ex perfugis cogn.* Ald. & Pal. 3 *ex servis cog.* Nazar. *expertus cogn.* Hinc additamentum ex c. 73 petitum Grut. existimat.

2 Vocem *dicit* vulg. hic insertam, fide Guelf. 2 Cort. delet.

3 *Facere* additum Cort. ut glossam, abiecit.

4 Sic Ald. & omnes MSS. Vulg. *praeventum*.

dere : [1] civis, hoſtis iuxta metuere : circumſpectare omnia ; & omni ſtrepitu paveſcere : alio atque alio loco, ſaepe contra decus regium noctu requieſcere : interdum ſomno excitus, arreptis armis tumultum facere. ita formidine, quaſi vecordia, exagitari. Igitur Metellus, ubi de caſu 73
Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognovit, rurſus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat feſtinatque. Marium, fatigantem de profectione, ſimul & invitum, et offenſum ſibi, parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romae plebes, litteris, quae de Metello ac Mario miſſae erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quae antea decori, invidiae eſſe : at illi alteri generis humilitas favorem addiderat. ceterum in utroque magis ſtudia partium, quam bona, aut mala ſua moderata. Praeterea ſeditioſi magiſtratus volgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arceſſere, Marii virtutem in maius celebrare. Denique plebes ſic accenſa, uti opifices agreſteſque omnes, quorum res fideſque in manibus ſitae erant, relictis operibus frequentarent Marium, et ſua neceſſaria poſt illius honorem ducerent. Ita, perculſa nobilitate, poſt multas tempeſtates novo homini conſulatus mandatur. et poſtea populus a Tribuno plebis Manilio Mancino rogatus,

1 Vulg. *cives hoſteſque.*

QUEM VELLET CUM IUGURTHA BELLUM GERERE ? frequens Marium iuſſit. [1] Senatus paullo ante Metello decreverat : ea res fruſtra
74 fuit. Eodem tempore Iugurtha, amiſſis amicis, quorum pleroſque ipſe necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri ſine adminiſtris poſſet, et novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculoſum duceret, [2] varius incertuſque [3] agitabat : neque illi res, neque conſilium aut quiſquam hominum ſatis placebat : itinera praefectoſque in dies mutare : modo advorſum hoſtes, interdum in ſolitudines pergere : ſaepe in fuga, ac poſt paullo ſpem in armis habere : dubitare, virtuti popularium, an fidei minus crederet. ita, quocumque intenderat, res advorſae erant. Sed inter eas moras repente ſeſe Metellus cum exercitu oſtendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati inſtructique : dein praelium incipitur. Qua in parte rex [4] adfuit, ibi aliquamdiu certatum : ceteri omnes [5] primo con-

1 Haec a Cortio emendata lectio verior quam vulg. *Sed Sen. paulo ante Metello Numidiam decr.*

2 Al. *vagus*, al. *vanus.*

3 Al. *agitabatur.*

4 Vulg. inſerunt *pugnae.*

5 Al. ſubdunt h. l. *eius milites.* Gloſſa, indigna viſa Grutero & Cortio, deleatur.

cursu pulsi fugatique. Romani [1] signorum et armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti. nam ferme Numidas in omnibus praeliis pedes magis, quam arma tuta sunt. Ea fuga Iu- 75
gurtha impensius modo rebus suis diffidens cum perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum & opulentum, ubi plerique thesauri, filiorumque eius multus pueritiae cultus erat. Quae postquam Metello comperta, quamquam inter Thalam flumenque proximum, spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse cognoverat; tamen spe patrandi [2] belli, si eius oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia iumenta sarcinis levari iubet, nisi frumento dierum decem: ceterum utres modo, et alia aquae idonea portari. Praeterea conquirit ex agris, quam plurimum potest, domiti pecoris; eoque imponit vasa cuiusque modi, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquae portarent, diem locumque, ubi praesto forent, praedicit. ipse ex flu-

1 Sequimur lectionem Cortii ex quinque MSS. restitutam. Vulg. *sign. & armorum, & aliq. num. hostium potiti.*

2 h. e. perficiendi, finiendi.

mine, quam proxumam oppido aquam supra diximus, iumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci ventum, quo Numidis praeceperat, et castra posita munitaque sunt; tanta repente coelo missa vis aquae dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret. Praeterea commeatus spe amplior: quia Numidae, sicuti plerique in nova deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluvia magis usi: eaque res multum animis eorum addidit. nam rati sese dis immortalibus curae esse. Deinde postero die, contra opinionem Iugurthae, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum
76 parare: idem nostri facere. Sed rex nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia; arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis et magna parte pecuniae ex oppido noctu profugit: neque postea in ullo loco amplius una die, aut una nocte moratus, simulabat sese negotii gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. nam talia consilia per otium et ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos praelio intentos, simul oppidum et operibus, et loco munitum videt, vallo fossaque moenia circumvenit. Deinde lo-

tis ex copia maxume idoneis vineas agere, [1] aggerem iacere, et super aggerem impositis turribus opus et administros tutari. Contra haec oppidani festinare, parare: prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore praeliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti; praeda omnis a perfugis corrupta. ii postquam murum arietibus feriri, resque suas adflictas vident, aurum atque argentum, et alia, quae prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino et epulis onerati, illaque, et domum, et semet igni corrumpunt; et quas victi ab hostibus poenas [2] metuerant, eas ipsi volentes pependere.

Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido 77
Lepti ad Metellum venerant, orantes, uti praesidium praefectumque eo mitteret; Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere, advorsum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, et postea Romam miserant, amicitiam societatemque rogatum. Deinde, ubi ea impetrata [3], semper boni fidelesque mansere: et cuncta

1 Quod vulg. inserunt *superque eas*, ut ab aliena manu illatum, delet Cort.

2 Cort. *metuerent.*

3 int. *fuere* l. *sunt*; quae & sunt in aliis codd.

a Bestia, Albino, Metelloque imperata navi fecerant. Itaque ab imperatore facile, quae petebant, adepti. emissae eo cohortes Ligurum qua-
78 tuor, et C. Annius praefectus. Id oppidum ab Sidoniis conditum, quos accepimus profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse: ceterum situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum [1]. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa impares magnitudine, pari natura: quorum proxuma terrae praealta sunt; cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, et saevire ventis coepit, limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. [2] Eius civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum: [3] leges, cultusque pleraque Sidonica. quae eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis aetatem agebant. Inter illos & frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

79 Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus; non indignum videtur

1 a σύρειν, trahere; quod auctor statim ipse explicat.

2 Quod vulg. addunt (*Syrtes ab tractu nominatae*) ut turpem glossam recte eiecit Cort.

3 Vulgo *legum*. Cort. codd. nisus recte praetulit *leges*.

egregium atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraeque Africae imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret; quae res eos in magno diuturno bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes fusae fugataeque, et alteri alteros aliquantum adtriverant; veriti, ne mox victos victoresque defessos alius adgrederetur, per inducias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur; quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philaenis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id secordiane, an casu acciderit, parum cognovi. Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari retinere. Nam ubi per loca aequalia & nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora oculosque implere solet: ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se vident, et ob rem corruptam domi poenas metuunt; criminari, Carthaginienses ante tempus domo digressos, conturbare rem: denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Poeni aliam

conditionem, tantummodo aequam, peterent, Graeci optionem Carthaginiensium faciunt, vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Philaeni, conditione probata, seque vitamque reipublicae condonavere. ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philaenis fratribus aras consecravere; aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

80 Iugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gaetulos, genus hominum ferum incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Praeterea regis Bocchi proxumos magnis muneribus, & maioribus promissis ad studium sui perducit. quis adiutoribus regem adgressus, impellit, uti advorsum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, foedus & amicitiam petitum. quam rem opportunissimam incepto bello pauci impediverant, caeci avaritia, quis omnia honesta atque inhonesta vendere mos

erat. Etiam antea Iugurthae filia [1] Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas Maurosque levis ducitur : quod singuli, pro opibus quisque, quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; [2] nulla pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambo- 81
bus placitum exercitus conveniunt. ibi, fide data et accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit : Romanos iniustos, profunda avaritia, communis omnium hostis esse : eamdem illos caussam belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi: quis omnia regna advorsa sint : tum sese, paullo ante Carthaginienses, item regem Persen, post, uti quisque opulentissumus videatur, ita Romanis hostem fore. His atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Metellus praedam captivosque et impedimenta locaverat. Ita Iugurtha ratus, aut, capta urbe, operae pretium fore; aut si Romanus auxilio suis venisset, praelio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne

1 Vett. edd. *Boccho*. Sed Castil. Freinsh. Spanh. ex hist. ac Codd. (& ap. Cort.) legendum videre *Bocchi*. Florus & Plut. *Bocchum Iug. socerum* vocant; cf. Freinsh. ad Flor. III, 1.

2 Vulg. male *nullum*.

moras agitando, aliud, quam bellum, mallet.
82 Imperator postquam de regum societate cognovit, non temere, neque, uti saepe iam victo Iugurtha consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum haud procul ab Cirta, castris munitis, regis opperitur; melius ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, provinciam Numidiam Mario datam. nam consulem factum, iam antea acceperat. Quis rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrumas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter aegritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant: alii bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quod iam parta victoria ex manibus eriperetur. nobis satis cognitum, illum magis honore Marii, quam iniuria sua excruciatum; neque tam anxie laturum fuisse, si ademta provincia alii, quam Mario, traderetur.
83 Igitur eo dolore impeditus, et quia stultitiae videbatur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine caussa hostis populo Romano fieret: habere eum magnam copiam societatis amicitiaeque coniungendae, quae potior bello esset: quamquam opibus confideret, non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, ceterum ae-

gerrume desinere : non in eiusdem potestate initium eius et finem esse : incipere cuivis, etiam ignavo licere ; deponi, cum victores velint. proinde sibi regnoque consuleret ; neu florentis res suas cum Iugurthae perditis misceret. Ad ea rex satis placide verba facit : sese pacem cupere, sed Iugurthae fortunarum misereri. si eadem illi copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator contra postulata Bocchi nuncios mittit. ille [1] probare partim, alia abnuere. Eo modo saepe ab utroque missis remissisque nunciis tempus procedere, et, ex Metelli voluntate, bellum intactum trahi. At Ma- 84
rius, ut supra diximus, cupientissuma plebe Consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum vero multus atque ferox instare : singulos modo, modo universos laedere : dictitare, sese consulatum ex victis illis spolia cepisse ; alia praeterea magnifica pro se, et illis dolentia. Interim, quae bello opus erant, prima habere : postulare legionibus supplementum, auxilia a populis et regibus sociisque arcessere : praeterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque militiae, paucos fama cognitos accire, et ambiendo cogere homines emeritis stipendiis [2] secum proficisci. Neque illi Senatus,

1 Cort. *probare, partim abnuere.*

2 Voces *secum prof.* Cortius glossam putat.

quamquam adversus erat, de ullo negotio abnuere audebat; ceterum supplementum etiam laetus decreverat: quia, [1] neque plebe militiam volente,

1 h. e. quia, plebe militiam nolente, putabatur Marius (& sic tres codd. ap. Cort. legunt). Antiquis enim, quod Festus post Asinium Capitonem observat, *nec* pro *non* positum; & sic Cic. de Legg. III, 10, c. 4 *Senatori qui nec aderit, aut causa, aut culpa esto*; vid. plura in Gesneri thes. Nobisque videtur, *neque volente* h. l. dici in modum vulgati *nec opinante*. Scil. lectio Ald. eaque Rivio & Glar. probata, & ipsorum codd. adeo subnixa, etiam VIII codd. melioribus ap. Cort. firmata, nobis verior videtur, quam illa Gruteri ex codd. suis producta alisque recepta, *quia neque plebi militiam volenti putabatur, & Mar.* quod neque latine, neque graece dictum sit: convenientior etiam, quam illa quae Carrioni, Ciaccon. in tantum Castil. Crispino & Cortio sex codd. nixo, (quibus Hotting. addit cod. Thos. & edd. priscas Ven. ac Rom.) *quia neque plebi militia volenti putabatur, & Mar.* Et facile crederemus his, quibus haec dictio l. veterem latinitatem redolere magis, l. graecismum, Sallustio alibi & Tacito (cf. Rhen. ad Taciti Agric. 18) acceptum sapere videtur, nisi duo obstarent. Primum facilius, putari Marium aut -- aut -- amissurum esse, velut in disiunctis, quam nobilibus putari id, quod alias expertum erat, sed nunc ex eo irritum fuit, quod plebs militiam subterfugere solita, a more defecisset ad spem praedae a Mario propositae. Tum partes dictorum *& Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus*, magis consequentes esse ex priori, quam ab eo diversas, nemo non iudicet.

putabatur Marius aut belli usum [1], aut studia volgi amissurus. Sed ea res frustra sperata. tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. Sese quisque praeda locupletem, victorem domum rediturum, alia huiuscemodi animis trahebant, et eos non paullum oratione sua Marius arrexerat. Nam postquam, omnibus, quae postulaverat, decretis, milites scribere volt, hortandi caussa simul, et nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit. Deinde hoc modo disseruit.

Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem arti- 85
bus imperium a vobis petere, et, postquam adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, modicos esse; dehinc per ignaviam et superbiam aetatem agere. sed mihi contra ea videtur. Nam quo universa respublica pluris est, quam consulatus aut praetura, eo maiore cura administrari, quam haec peti debere. Neque me fallit, quantum cum maxumo beneficio vestro negotii sustineam. Bellum parare, simul, et aerario parcere; cogere ad militiam, quos nolis offendere; domi forisque omnia curare; & ea agere inter invidos, occursantis, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, maiorum facta fortia, cognatorum & adfinium opes, multae clientelae,

1 h. e. ea, quae opus forent, supplementa.

omnia haec praesidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitae, quas necesse est et virtute, et innocentia tutari, nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse: aequos bonosque favere (quippe benefacta mea reipublicae procedunt): nobilitatem locum invadendi quaerere. Quo mihi acrius adnitendum est, ut neque vos capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc aetatis, a pueritia fui, ut omnis labores, pericula consueta habeam. Quae ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere: mihi, qui omnem aetatem in optimis artibus egi, benefacere iam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis; quam rem nobilitas aegerrume tulit. Quaeso, reputate cum animis vestris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo [1] nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiae ac multarum imaginum, et nullius stipendii: scilicet ut in tanta re, ignarus omnium, trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii. Ita plerumque evenit, ut quem vos imperare iussistis, is [2] imperatorem alium quaerat. Ac ego scio, Quirires, qui,

1 Invidiosa vox, quod patet ex exemplis: coniurationis, consensionis, iuvenum, hostium &c. globus.

2 *Sibi* vulg. hic insertum Cort. codd. fide recte delevit.

postquam Consules facti sunt, acta maiorum & Graecorum militaria praecepta legere coeperint; homines praeposteri. Nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re atque usu prius est[1]. *Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem novum. Quae illi audire & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi: quae illi litteris, ego militando didici. Nunc vos existumate, facta an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam; ego illorum ignaviam: mihi fortuna, illis probra obiectantur. quamquam ego naturam unam & communem omnium existimo, sed fortissimum quemque generosissimum. Ac si iam ex patribus Albini aut Bestiae quaeri posset, mene, an illos ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optumos voluisse? Quod si iure me despiciunt, faciunt idem maioribus suis, quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas coepit. Invident honori meo; ergo invideant et labori, innocentiae, periculis etiam meis, quoniam per haec illum cepi. Verum homines corrupti superbia ita aetatem agunt, quasi vestros honores contemnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Ne illi falsi sunt, qui divorsissimas res pariter exspectant, ignaviae voluptatem et prae-*

1 h. e. rem militarem, quae consulis erat, gerere, tempore posterius est, quam fieri consulem; sed ea quae consule digna sunt, militando ante didicisse oportet, quam quis fieri velit consul.

nia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra. Nam quantum vita illorum praeclarior, tanto horum secordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: maiorum gloria posteris lumen est, neque bona, neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites; verum id, quod multo praeclarius est, meamet facta [1] *mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi adrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet, quia imagines non habeo, et quia mihi nova nobilitas est; quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si iam respondere velint, abunde illis facundam et compositam orationem fore. Sed in maxumo vestro beneficio, cum omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret* [2]. *Nam me quidem, ex animi* [3] *sententia, nulla oratio laedere potest. quip-*

1 *Mihi* hic insertum locum variat, quod & quidam codd. omittunt. Duo codd. ap. Cort. *meimet f.* inde forsan elicias: *mihi mea.* Sed *meamet* aliis nimium ad rem videatur.

2 h. e. ne tacendo fateri videretur, quae ei adversarii obiiciant, quasi eorum conscius.

3 Al. inserunt *mei*; idque propugnat Ursinus. Sed facile caremus cum Ald. Crisp. Cortio, qui asseverandi formulam putat.

pe vera necesse est bene praedicet; falsam vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, et maxumum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num id poenitundum sit. Non possum fidei [1] *caussa imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona; praeterea cicatrices advorso corpore. Hae sunt meae imagines, haec nobilitas, non haereditate relicta, ut illa illis; sed quae ego plurimis laboribus et periculis quaesivi. Non sunt composita verba mea;* [2] *parum id facio. ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, uti turpia facta oratione tegant. Neque litteras Graecas didici: parum placebat eas discere; quippe quae ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optuma reipublicae doctus sum: hostem ferire, praesidia agitare* [3]*; nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem et aestatem iuxta pati; humi requiescere; eodem tempore inopiam et laborem tolerare. His ego praeceptis milites hortabor:*

1 Int. faciendae.

2 Aldina *parvi*, eamque sequitur Gruterus. Pro nostro stant Codd. & edd. vett. & ex rec. Crispinus & Cortius.

3 h. e. in oppidis & castellis defendendis me exercere.

neque illos arcte colam, me opulenter[1]*; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est, dominum, non imperatorem esse. Haec atque talia maiores vestri faciundo seque remque publicam celebravere. Quis*[2] *nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit: et omnis honores non ex merito, sed quasi debitos a vobis repetit. Ceterum homines superbissumi procul errant. Maiores eorum omnia, quae licebat illis, reliquere, divitias, imagines, memoriam sui praeclaram. virtutem non reliquere; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me et incultis moribus aiunt; quia parum scite convivium exorno, neque histrionem*[3] *ullum, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo. quae mihi lubet confiteri. Nam ex parente meo, et ex sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire; omnibusque bonis opportere plus gloriae, quam divitiarum*[4]*, arma, non supellectilem decori esse. Quin ergo quod iuvat, quod carum aestumant, id semper faciant: ament, potent; ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem*

1 h. e. Alios severe & contente habebo, me molliter & magnifice.

2 int. maioribus.

3 s. cantorem s. mimum.

4 *Vulg.* inserunt *esse*, praeter modum. & abest in Codd. Grut. ac Cortii.

agant, in conviviis, dediti ventri & turpissimae parti corporis: sudorem, pulverem, et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. Verum non est ita. Nam ubi se omnibus flagitiis dedecoravere turpissumi viri, bonorum praemia ereptum eunt. Ita iniustissume luxuria et ignavia, pessumae artes, illis, qui coluere eas, nihil obficiunt; reipublicae innoxiae cladi sunt. Nunc quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia, poscebant, respondi; pauca de republica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites. Nam quae ad hoc tempus Iugurtham [1] *tutata sunt, omnia removistis, avaritiam, imperitiam, superbiam. Deinde exercitus ibi est, locorum sciens; sed mehercule magis strenuus, quam felix. Nam magna pars avaritia, aut temeritate ducum adtrita est. Quamobrem vos, quibus militaris aetas, adnitimini mecum et capessite rempublicam: neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in praelio consultor idem & socius periculi vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus iuxta geram. Et profecto, dis iuvantibus, omnia matura* [2] *sunt, victoria, praeda, laus: quae si dubio aut procul essent, tamen omnis*

1 Cortius more suo praefert *tuta*.

2 h. e. prona, facilia.

bonos reipublicae subvenire [1] *decebat. Etenim ignavia nemo immortalis factus: neque quisquam parens liberis, uti aeterni forent, optavit; magis, uti boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto.*

86 Huiuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliis utilibus navis onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. Ipse interea milites scribere non more maiorum, neque ex classibus [2], sed uti cuiusque lubido erat, capite censos [3] plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus auctusque erat; et homini potentiam quaerenti egentissumus quisque opportunissumus: cui neque sua [4] curae, quippe quae nulla sunt, & omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Ma-

1 Sic Ald. Al. *decet.* Nonnulli *deceret.*

2 Scil. quinque, in quas cives Romani distributi erant, pro rerum & bonorum copia tributum laturi.

3 Qui nullo aut parvissimo aere censebantur, sic dicti, quod nihil fere in tabulas censuales referendum haberent, praeter caput suum, h. e. se ipsos.

4 Ald. *cara*, sed Rivius praefert nostrum plerisque MSS. firmum.

rius cum maiore aliquanto numero, quam decretum erat, in Africam profectus, diebus paucis Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. nam Metellus conſpectum Marii fugerat: ne videret ea, quae audita animus tolerare nequiverat. Sed conſul, expletis legionibus 87
cohortibuſque auxiliariis, in agrum fertilem et praeda onuſtum proficiſcitur. omnia ibi capta militibus donat. dein caſtella et oppida natura et viris parum munita adgreditur: praelia multa, ceterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites ſine metu pugnae adeſſe: videre fugientis capi, occidi: fortiſſumum quemque tutiſſimum: armis libertatem, patriam parentesque et alia omnia tegi: gloriam atque divitias quaeri. Sic brevi ſpatio novi veteresque coaluere, et virtus omnium aequalis facta. At reges, ubi de adventu Marii cognoverunt, divorſi in locos difficilis abeunt. Ita Iugurthae placuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtis invadi poſſe; Romanos, ſicuti plerosque, remoto metu, laxius licentiusque futuros. Metellus 88
interea Romam profectus, contra ſpem ſuam, laetiſſumis animis excipitur: plebi patribusque, poſtquam invidia deceſſerat, iuxta carus. Sed Marius impigre prudenterque ſuorum et hoſtium res pariter adtendere; cognoſcere quid boni utrisque, aut contra eſſet; explorare itinera regum, conſilia et inſidias antevenire: nihil apud ſe re-

missum, neque apud illos tutum pati. Itaque et Gaetulos, et Iugurtham ex sociis nostris praedam agentes, saepe adgressus in itinere fuderat, ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quae postquam [1] gloriosa modo, neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quae viris aut loco pro hostibus, et advorsum se opportunissumae erant, singulas circumvenire: ita Iugurtham aut praesidiis nudatum, si ea pateretur, aut praelio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum saepe miserat, velle populi Romani amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaveritne, quo improvisus [2] gravior accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare so-
89 litus, parum exploratum. Sed Consul, uti statuerat, oppida castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut praemia ostentando avortere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans, Iugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi procul abesse, et aliis negotiis intentum accepit; maiora et aspera adgredi tempus visum. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capsa: cuius conditor [3] Her-

1 Codd. al. & Ald. *gloriosa m. facta sunt; neque bel. patr. copiam*, quae recte praesecta sunt iuxta Priscianum.

2 Cott. dedit *gravius*.

3 Orosius V, 15 ab Hercule Phoenice conditam scribit. Omnes autem fortes viri olim dicti Hercules, multaque in Africa vestigia Herc.

cules Libys memorabatur. Eius cives apud Iugurtham immunes, levi imperio, et ob ea fidelissumi habebantur : muniti advorsum hostis non moenibus modo, et armis atque viris, [1] verum etiam multo magis locorum asperitate. Nam, praeter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus: quarum vis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior. ad hoc natura serpentium ipsa perniciosa siti magis, quam alia re, accenditur. Eius potiundi Marium maxuma cupido inuaserat; cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur; et Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm munitumque : nisi quod apud Thalam haud longe a moenibus aliquot fontes erant; Capsenses una modo, atque ea intra oppidum, iugi aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique, et in omni Africa, quae procul a mari incultius agebat [2], eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte et ferina carne vescebantur, neque salem, neque alia irritamenta gulae quaerebant: cibus illis advorsum famem atque sitim, non lubidini, neque luxuriae erat. Igitur 90
Consul, omnibus exploratis, credo, dis fretus

1 Cortius redditivum hoc delet more suo.

2 h. e. incultior erat. Parum autem Cortius textui consuluit, rescribendo *quippe a m. inc. agebant.* Melius procedat ea lectio, si cum Hotting. mox legas *tolerabant.*

(nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam arvo student; et quodcumque natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant; ager autem aridus et frugum vacuus ea tempestate, nam aestatis extremum erat) tamen pro rei copia satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus praedae fuerat, equitibus auxiliariis agendum adtribuit; A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium et commeatum locaverat, ire iubet; 1 dicitque se praedabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occculto pergit ad flumen
91 Tanam. Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter distribuerat, & ex coriis utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, &, ignaris omnibus, parare, quae mox usui forent. denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxima vis utrium effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet: omnibus sarcinis abiectis, aqua modo seque et iumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur, noctemque totam itinere facto, consedit. idem proxuma facit. dein tertia, multo

1 Hoc verbum contra Codd. & edd. omnes, sed monente Grutero expunxit Cort.

ante lucis adventum, pervenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duum millium intervallo: ibique, quam occultissume potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed ubi dies coepit, & Numidae nihil hostile metuentes multi oppido egressi, repente omnem equitatum, et cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites praedari sinere. Quae postquam oppidani cognovere; res trepidae, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra moenia in hostium potestate, coëgere, uti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum: Numidae puberes interfecti; alii omnes venum dati: praeda militibus divisa. Id facinus contra ius belli, non avaritia, neque scelere Consulis admissum: sed quia locus Iugurthae opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum,
neque beneficio, [1] neque metu coërcitum [2]. Post- 92
quam tantam rem Marius, sine ullo suorum incommodo patravit; magnus et clarus antea, maior & clarior haberi coepit. Omnia non bene consulta [3]

1 Vocem *ante*, vulg. hic insertam, codd. fide Cort. delevit.

2 h. l. coërcendum.

3 Recipimus verba *modo* — *data* ex quibusdam Codd. Glareano & Cortio laudatis; quae in aliis & edd. omnibus desiderantur. Neque profecto redundant. Eo dein referuntur *mens div. & nut. Deor.*

modo, verum etiam casu data in virtutem trahebantur: milites, modesto imperio habiti simul & locupletes, ad coelum ferre: Numidae magis, quam mortalem timere: postremo omnes socii atque hostes credere illi aut mentem divinam, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed Consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu, atque caede omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, ad aliam rem adgreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthae Bocchique regnum disiungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere atque consulto praeceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. Sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello [1] virorum atque armorum satis, magna vis frumenti et fons aquae: aggeribus turribusque & aliis machinationibus

1 Vulg. *vir. atq. armor. satis m. vis, & frum. & f. aq.* Nostrum Gruterus coniecerat; Cortius ex Guelf. 3 firmavit.

locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrimque praecisum. Vineae cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum eae paullum processerant, igni aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari; ceteris metus augeri. At Marius, 93.
multis diebus & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam opperiretur, qua saepe prospere usus. Quae cum multos dies, [1] noctes aestuans agitaret, forte quidam [2] Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod [3] avorsum praeliantibus erat, animum advortit inter saxa repentis cochleas: quarum cum unam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, [4] more humani ingenii, cu-

1 Vulg. *noctesque aestuans*. h. e. inquietus s. fluctuans.

2 Al. *Ligur*, i. e. ex *Liguria*.

3 Vulg. *advorsum*; sed Ciacc. & Glar. nostrum tuentur, quod *rec. Cort.*

4 Editt. recent. praet. Cort. A. Gell. IX, 13 secutae contra edd. vett. & MSS. omnes: *more humanae cupidinis ignara visundi animum vortit*. Eundem in modum Non. Marcell. nisi quod legit ab initio *amore*. In Codd. inconstantia satis placet Cortiana lectio, de qua & aliis vide illum.

pido ignara visundi invadit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa; paullulum modo prona, dein flexa atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit [1]; quod cuncti Numidae intenti praeliantibus aderant. Exploratis omnibus, quae mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, uti [2] escenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium propere adit; acta edocet, hortatur, ab ea parte, qua ipse [3] escenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promissa cognitum, ex praesentibus misit: quorum uti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nunciavere. Consulis animus tamen paullum [4] erectus. Itaque ex copia tubicinum et cornicinum, numero quinque quam

1 h. e. oculis circumspicit locum eiusque ideam s. exemplar animo scribit. Al. codd. iique boni habent *in castelli planitiem pervenit.* Sed tuentur Critici vulgatam lectionem ob insolentiorem vim vocis. Et al. MSS. tamen *describit*, qua lectione non abhorret Hotting.

2 Sic Carrio, Grut. & Cort. Vulg. *ascenderat.*

3 Sic Grut. & Cort. Sed reliqui omnes *descenderat*, quod Rivius tuetur.

4 Sic Cort. ex Codd. & ed. princ. rescribere voluit pro vulg. *arrectus*, sed ope-

velocissumos delegit, et cum his, praesidio qui forent, quatuor centuriones [1]: omnis Liguri parere iubet, et ei negotio proxumum diem constituit. Sed ubi ex praecepto tempus visum; 94
paratis compositisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis praeerant, praedocti ab duce, arma ornatumque mutaverant, capite atque pedibus nudis, uti prospectus nisusque per saxa facilius foret: super terga gladii et scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia simul, et offensa quo [2] levius streperent. Igitur praegrediens Ligus saxa, et si quae vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adlevati [3] facilius escenderent. Interdum timidos insolentia itineris levare manu: ubi paullo asperior adscensus, singulos prae se inermos mittere; deinde ipse cum illorum armis sequi: quae dubia nisu videbantur potissumus tentare, ac saepius eadem adscendens descendensque, dein statim digrediens [4], ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicuti aliis diebus, advorsum hostis aderae fefellerunt.

1 s. centurias.

2 Vulg. *lenius*: nostrum habent Aldina & Cort.

3 Cort. delet *milites*, quod vulg. hic insertum habet.

4 Scil. in latus, quo locum faceret post ipsum enitentibus.

rant. Marius, ubi ex nunciis, quae Ligus egerat, cognovit, quamquam toto die intentos praelio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites et ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, et simul hostem tormentis sagittariisque et funditoribus eminus terrere. At Numidae saepe antea vineis Romanorum subvorsis, item incensis, non castelli moenibus sese tutabantur; sed pro muro dies noctesque agitare: maledicere Romanis ac Mario vecordiam obiectare; militibus nostris Iugurthae servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim omnibus Romanis hostibusque praelio intentis, magna utrimque vi pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres et pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisque muro proxumus erat, postremo cuncti armati inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriae certantes murum petere, neque quemquam omnium praeda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit. Cete-
95 rum dum ea res geritur, L. Sulla Quaestor cum magno equitatu in castra venit: [1] quos uti ex

[1] Vulg. *qui uti ex L. & a soc. exercitum. c.-Quos* ex

Latio et a sociis cogeret, Romae relictus erat. Sed quoniam tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura cultuque eius paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullae rebus dicturi sumus: et L. Sisenna optume et diligentissume omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciae [1], familia prope iam extincta maiorum ignavia, litteris Graecis atque Latinis iuxta, atque doctissume, eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriae cupidior: otio luxurioso [2]; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli [3]: facundus, callidus, et amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxume pecuniae largitor. Atque felicissumo omnium ante civilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multique dubitavere, fortior an felicior esset. Nam postea quae fecerit,

Guelf. 3 praetulit Cort. *Exercitum* plerique codd. omittunt. Al. pro eo habent *auxilia.*

1 Vulg. addunt: *nobilis fuit*, quae e margine irrepsisse videntur.

2 *Esse*, quod vulg. addunt, nonnulli codd. omittunt.

3 Castilion. dictum putat, quod Valeriam in theatro nimis lascive blandientem sibi uxorem duxit. vid. Plut. in Sylla. Alii amores eius, & adulteria notari censent.

incertum habeo, pudeat magis, an pigeat dis-
96 serere. Igitur Sulla, ut supra dictum, postquam in Africam atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne adpellare; multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia, invitus accipere: sed ea properantius, quam aes mutuum reddere; ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: ioca atque seria cum humillumis agere: in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod prava ambitio solet, Consulis aut cuiusquam boni famam laedere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati: plerosque antevenire. Quis rebus brevi
97 Mario militibusque carissumus factus. At Iugurtha, postquam oppidum Capsam aliosque locos munitos et sibi utilis simul, et magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret; praelii faciundi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus, uti antea, proxumos donis corrumpit, ipsique [1] Mauro pollicetur Numidiae partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut,

[1] Al. *Boccho;* quod perinde fit.

integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo praemio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. Ita amborum exercitu coniuncto, Marium iam in hiberna proficiscentem, vix decima parte [1] die reliqua, invadunt: rati noctem, quae iam aderat, victis sibi munimento fore; et, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem. Igitur simul Consul ex multis de hostium adventu cognovit, et ipsi hostes aderant, et priusquam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique antequam signum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri atque Gaetuli, non acie, neque ullo more praelii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros concurrunt [2]. qui omnes trepidi improviso metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos escendere, obviam ire hostibus: pugna latrocinio magis, quam praelio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, pedites permixti; caedere alios, alios obtruncare; multos, contra advorsos acerrume pugnan-

1 Gellius & cum eo multi interp. antiquum putant genit. pro *diei*. Sed Gronov. casum sextum vult: ut notet *quod ad decimam partem*.

2 h. e. omnibus partibus incurrunt. Cort. Vulg. *incurrunt*.

tis, ab tergo circumvenire : neque virtus, neque arma ſatis tegere ; quod hoſtes numero plures et undique circumfuſi. denique Romani veteres, novique, et ob ea [1] ſcientes belli, ſi quos locus, aut caſus coniunxerat, orbes facere : atque ita ab omnibus partibus ſimul tecti et in-
98 ſtructi hoſtium vim ſuſtentabant. Neque in eo tam aſpero negotio territus Marius, aut magis, quam antea, demiſſo animo fuit; ſed cum turma ſua, quam ex fortiſſumis magis, quam familiariſſumis, paraverat, vagari paſſim; ac modo laborantibus ſuis ſuccurrere, modo hoſtis, ubi confertiſſumi obſtiterant, invadere : manu conſulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. Iamque dies conſumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque uti reges praeceperant, noctem pro ſe rati, acrius inſtare. Tum Marius ex copia rerum conſilium trahit, atque, uti ſuis receptui locus eſſet, collis duos propinquos inter ſe occupat. quorum in uno, caſtris parum amplo, fons aquae magnus erat : alter uſui opportunus, quia magna parte editus et praeceps [2] pauca munimento

1 Quod permixti veteribus agebant.

2 h. e. paucis ad munimentum egebat. Veneta editio (1470) & Aldina *pauca munimenta quaerebat.* Sed alii Codd. *pauco munimento egebat.* Gruterus *pauca munimento egebat.* Alii aliter.

quaerebat. Ceterum apud aquam Sullam cum
equitibus noctem agitare iubet. Ipse paullatim
dispersos milites, neque minus hostibus contur-
batis, in unum contrahit : dein cunctos pleno
gradu in collem subducit. Ita reges, loci diffi-
cultate coacti, praelio deterrentur. neque tamen
suos longius abire sinunt, sed, utroque colle
multitudine circumdato, effusi consedere. Dein
crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari
suo more laetari, exsultare, strepere vocibus:
ipsi duces feroces, quia non [1] fugerent, pro
victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex
tenebris & editioribus locis facilia visu mag-
noque hortamento erant. Plurimum vero Ma- 9
rius imperitia hostium confirmatus, quam
maxumum silentium haberi iubet : ne signa qui-
dem, uti per vigilias solebant, canere : deinde,
ubi lux adventabat, defessis iam hostibus & paul-
lo ante somno captis, de improviso [2] vigiles, item
cohortium, turmarum, legionum tubicines simul
omnis signa canere, milites clamorem tollere at-
que portis erumpere. Mauri atque Gaetuli ignoto et
horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque
arma capere, neque omnino facere aut providere

1 MSS. plerique *fugere aut*. Al. edd. Lugd. *quod sui non fugerant*. Aldina & edd. mediae *fugere ac*. Grut. *fugere ut*.

2 Sic restituit Cort. pro vulg. *vectigales*.

quidquam poterant. ita cunctos ſtrepitu, cla-
more, nullo ſubveniente, noſtris inſtantibus,
tumultu, terrore, [1] formido, quaſi vecordia, ce-
perat. Denique omnes fuſi fugatique. arma &
ſigna militaria pleraque capta: pluresque eo prae-
lio, quam omnibus ſuperioribus interemti. Nam
100 ſommo & metu inſolito impedita fuga. Dein Ma-
rius, uti coeperat, in hiberna [2]: quae, propter
commeatum, in oppidis maritumis agere decre-
verat. neque tamen ſecors victoria, aut inſolens
factus; ſed pariter ac in conſpectu hoſtium qua-
drato [3] agmine incedere. Sulla cum equitatu apud
dextumos, in ſiniſtra A. Manlius cum funditori-
bus & ſagittariis, praeterea cohortes Ligurum
curabat: primos & extremos cum expeditis ma-
nipulis tribunos locaverat. Perfugae, minume cari
[4] & regionum ſcientiſſumi, hoſtium iter explo-
rabant: ſimul Conſul, quaſi nullo impoſito, om-
nia providere: apud omnes adeſſe: laudare,
increpare merentis [5]. Ipſe armatus intentuſque,

1 Sic Cort. Vulg. *formidine.*

2 Vulg. inſerunt *proficiſcitur*, quod in pleriſque codd. Cortii abeſt & ab eo omiſſum. Alii pro eo habent *it* vel *iter.* Sed alii in ellipſibus gaudent.

3 h. e. quadripertito, ut ipſe ſtatim explicat. Aliud erat duplex, &c.

4 h. e. viliores habiti quam milites ex Rom.

5 h. e. pro merito quemque. Anceps enim eſt *merentes.*

item milites cogebat: neque secus, atque [1] iter facere, castra munire, excubitum in [2] portis cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere. praeterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circumire, non diffidentia futuri, quae imperavisset [3], quam uti militibus exaequatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illo et aliis temporibus [4] belli pudore magis [5], quam malo, exercitum coërcebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars quod a pueritia consuetam duritiam, & alia, quae ceteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen respublica pariter, ac saevissumo imperio, bene atque decore gesta [6]. Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta undique simul speculatores citi sese ostendunt: qua re hostis adesse intellegitur. Sed quia divorsi redeuntes, alius ab alia parte, at- 101

1 Sic Aldina & Cort. Al. *iter faceret*, contra sensum: eadem diligentia, qua iter faciebat, etiam castra munivit. Cort.

2 MSS. *in porta*.

3 Perizon. exponit: non diffidentia futuri negotii eorum, quae imperavisset.

4 *Iugurthini*, quod addunt MSS. & edd. Cort. delendum censet.

5 h. e. reverentia imperatoris seu exemplo eius, quod non sequi militem puderet; magis quam poenis.

6 h. e. nisi quod hoc solum scio, illum exemplo & pudore non minus, quam alios saevitia imperii remp. bene gessisse.

que omnes idem significabant; Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Iugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat: ratus ex omnibus aeque aliquos [1] ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum adtigerant, cohortatus suos, turmatim et quam maxume confertis equis ipse aliique Mauros invadunt: ceteri in loco manentes ab iaculis eminus emissis corpora tegere, et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites praeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat (neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant), postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurimis. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convortit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat: nostros frustra pugnare; paullo ante Marium sua manu interfectum; simul gladium sanguine oblitum, ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii terrentur: simulque barbari ani-

1 h. e. ex quadruplici agmine certe unum, quodcunque esset.

mos tollere et in perculsos acrius incedere. Iamque paullum ab fuga aberant, cum Sulla, profligatis, quos advorsum ierat,[1] Mauris ab latere incurrit. Bocchus statim avortitur. At Iugurtha, dum sustentare suos et prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus[2] dextra, sinistra omnibus[3] occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus[4] accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. Denique hostes undique fusi. Tum spectaculum horribile campis patentibus sequi, fugere; occidi, capi; equi, viri adflicti: ac multi, volneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus; et inter ea humus infecta sanguine. Postea loci Consul, 102.
haud dubie iam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petivere, duo quam fidissumos ad eum mitteret; velle de se, et de populi Romani commodo cum is disserere. Ille statim L.

1 *Rediens* vulg. insertum, ut a mala manu delet Cort.

2 int. Romanis. Glareanus velit *et eq. d. s.* pro *ab.*

3 int. Iugurthinis.

4 Sic Ald. & sqq. Sed Cort. praefert *occurrit*, quod est in edd. priscis.

Sullam et A. Manlium ire iubet. Qui quamquam acciti ibant: tamen placuit verba apud regem facere: ingenium aut avorsum uti flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cuius facundiae, non aetati a Manlio concessum, pauca verba huiuscemodi locutus:

Rex Bocche, magna nobis laetitia, cum te talem virum di monuere, uti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optumum cum pessumo omnium Iugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem & illum sceleratissumum persequi. Ad hoc populo Romano [1] *iam a principio reip. visum, amicos, quam servos quaerere: tutius rati, volentibus, quam coactis imperitare. Tibi vero nulla opportunior nostra amicitia: primum, quod procul absumus, in quo offensae minimum, gratia par; ac si prope adessemus; dein, quod parentes abunde habemus, amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satis. Atque hoc utinam a principio tibi placuisset!* [2] *profecto ea re ad hoc*

1 Vulg. *iam a principio inopi melius visum*; sed inopum non foret quaerere servos populos; neque iis facile, amicos invenire, nedum quod ea Sylla parum ex dignitate Rom. dixisset. Et codd. nutant in hac voce. Cort. male omittit *a principio*; & Hotting. deleri voluit *inopi*. Nos lenius corrigimus.

2 Ald. *profecto ea re ad hoc*

tempus multo plura bona accepisses, quam mala perpessus [1] *es. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet* [2] *placuit te & vim, & gratiam nostram experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atque, ut coepisti, perge. Multa atque opportuna habes, quo facilius errata officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum Romanum beneficiis victum. nam bello quid valeat, tute scis.*

Ad ea Bocchus placide & benigne; simul pauca pro delicto verba facit: *se non hostili animo, sed ob* [3] *regnum tutandum arma cepisse: Nam Numidiae partem* [4] *unde* [5] *Iugurtham expulerit, iure*

tempus multo pl. Riv. *pr. ex pop. Rom. ad hoc tempus* &c. Cort. qui in nota illustrat locutionem *ad hoc t.* in textu, an per mendum aut consulto omittit; pariterque asseclae. Ald. vero etiam *ea re* (h. e. ob id) legens, placet magis, ne pop. Rom. ter dicatur in eadem breviori oratione.

1 Sic Ald. Crisp. cet. Al. male *esses.*

2 Sequimur h. l. maxime Ald. nisi quod *te* melius reponimus. Ab illa dein defecit Grut. sic edendo: *cui scil. placuisse & vim & gr. nostr. exp.* Forsan *placuisse* in codd. ortum ex *placuit te.*

3 Cortius more suo: *regnum tutatum*, ut hoc supinum esset.

4 Mulucha fl. fuerat olim terminus inter Bocchum & Micipsam. Dein Bocchus parte Mumidiae potitus videtur. cf. infra c. 110 & 111.

5 Cortiana aberrat: *vi Iugurtham expulerat.*

belli suam factam, eam vastari ab Mario pati nequivisse: praeterea missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. Ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullae & Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corrupe-
103 rat. Marius interea, exercitu in hibernis composito, cum expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnis praesidium imposuerat. Tum rursus Bocchus [1] scilicet seu reputando, quae sibi duobus praeliis [2] venerant, seu admonitus ab [3] amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita, et ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, et quocumque modo belli componendi licentiam [4] permittit.

1 Hanc vocem restituimus ex Ald. (quam & servat ed. Bas. 1563) & cod. Pal. quem Grut. laudat VIII pro quo dein irrepsit ex aliorum MSS. lectione prava *feliciter* (& al. codd. habent *velociter*, al. *flectitur*) Tum a Carrione recisis *fel. seu* Grut. rescripsit *Bocchus seu*, quod est vulg.

2 Sic Wasse & Cort. Al. *evenerant.*

3 Al. inserunt *aliis.*

4 Ald. inserit *illis ipsis*; unde al. retinent *ipsis*, al. *illis*. Cort. utrumque delet.

Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur: deinde itinere a Gaetulis latronibus circumventi spoliatique, pavidi, sine decore ad Sullam perfugiunt; quem Consul in expeditionem proficiscens pro Praetore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, ut meriti erant, sed adcurate, ac liberaliter habuit. quare barbari et famam Romanorum avaritiae falsam, et Sullam, ob munificentiam in sese, amicum rati. Nam etiam tum largitio multis [1] ignara: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens [2]: dona omnia in benignitate hebebantur. Igitur Quaestori mandata Bocchi patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quae aut utilia, aut benevolentiae [3] credebant, oratione extollunt: dein Sulla omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies XXXX ibidem opperiuntur. Marius [4] 104

1 Sic Cort. Sed Ald. & vulg. *ignota erat*.

2 h. e. benevolus.

3 Ald. addit *esse*; al. *benevolentia esse*; male.

4 P. Laetus, Ald. Glar. alii dedere *ubi confecto*. Sed Carrio, Grut. ex codd. vett. nostrum reposuere; idque Cort. exponit *ubi inf. neg. quo confecto redire intenderat*. Hoc certe nihili est, & verius dictum pro *ad quod intenderant*. Omnino enim rediturus erat Cirtam, unde profectus (c. 103) obsessum ivit turrim

poſtquam infecto, quo intenderat, negotio Cirtam redit; de adventu legatorum certior factus, illosque et Sullam venire iubet, item L. Bellienum Praetorem Utica, praeterea omnis undique Senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoſcit.[1] Legatis poteſtas eundi Romam fit ab Conſule: interea induciae poſtulabantur. Ea Sullae et plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, ſcilicet ignari humanarum rerum, quae fluxae et mobiles ſemper in advorſa[2] mutantur. Ceterum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres Romam profecti cum Cn. Octavio Rufo, qui Quaeſtor ſtipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxume benignitatem et ſtudium Sullae lubens accepit. Romae legatis eius, poſtquam erraſſe regem et Iugurthae ſcelere lapſum, deprecati ſunt, amicitiam et foedus petentibus hoc modo reſpondetur.

Senatus & populus Romanus beneficii et iniuriae

regiam. Hanccine vero ceperit, an fruſtra fuerit inceptum, ex auctore alias non conſtat. Ambigua igitur manet lectio l. *confecto* l. *infecto*,

1 Sic Glar. iam emendarat, & Cort. rec. Vulg. *in quibus legatis p. e. R. fit; & ab C. i. i. p.*

2 Sic Aldina & vulg. Putſchius voluit rarius *mutant* idque rec. Corte. Levia haec ſunt & quaeſita.

memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam poenitet, delicti gratiam facit. foedus et amicitia dabuntur, cum meruerit.

Quis rebus cognitis, Bocchus per litteras 105
a Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum praesidio equitum atque peditum, funditorum Balearium: praeterea [1] sagittarii & cohors Peligna cum velitaribus [2] armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque aliis armis, advorsum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repente; in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere et effuse euntes Sullae aliisque omnibus & numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur sese quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere [3]: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & advorsum eos, quos saepe vicerunt. Interim equites, exploratum praemissi, rem, uti erat, quietam nuntiant. Volux adveniens Quaestorem 106

1 *iere* vulg. hic addit. Cort. fide Gymnic. & Guelf. 10 expunxit. Sed & Aldina non habet.

2 Qualibus velites, levissime omnium armati, utebantur, parma tripedali, hastis & gladio Hispaniensi.

3 h. e. intentum s. paratum esse.

poſtquam infecto, quo intenderat, negotio Cirtam redit; de adventu legatorum certior factus, illosque et Sullam venire iubet, item L. Bellienum Praetorem Utica, praeterea omnis undique Senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoſcit. [1] Legatis poteſtas eundi Romam fit ab Conſule: interea induciae poſtulabantur. Ea Sullae et plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, ſcilicet ignari humanarum rerum, quae fluxae et mobiles ſemper in advorſa [2] mutantur. Ceterum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres Romam profecti cum Cn. Octavio Rufo, qui Quaeſtor ſtipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxume benignitatem et ſtudium Sullae lubens accepit. Romae legatis eius, poſtquam erraſſe regem et Iugurthae ſcelere lapſum, deprecati ſunt, amicitiam et foedus petentibus hoc modo reſpondetur.

Senatus & populus Romanus beneficii et iniuriae

regiam. Hanccine vero ceperit, an fruſtra fuerit inceptum, ex auctore alias non conſtat. Ambigua igitur manet lectio l. *confecto* l. *infecto*,

1 Sic Glar. iam emendarat, & Cort. rec. Vulg. *in quibus legatis p. e. R. fit; & ab C. i. i. p.*

2 Sic Aldina & vulg. Putſchius voluit rarius *mutant* idque rec. Corte. Levia haec ſunt & quaeſita.

memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam poenitet, delicti gratiam facit. foedus et amicitia dabuntur, cum meruerit.

Quis rebus cognitis, Bocchus per litteras 105
a Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret;
cuius arbitratu de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum praesidio equitum atque peditum, funditorum Balearium: praeterea [1] sagittarii & cohors Peligna cum velitaribus [2] armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque aliis armis, advorsum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repente; in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere et effuse euntes Sullae aliisque omnibus & numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur sese quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere [3]: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & advorsum eos, quos saepe vicerunt. Interim equites, exploratum praemissi, rem, uti erat,
quietam nuntiant. Volux adveniens Quaestorem 106

1 *iere* vulg. hic addit. Cort. fide Gymnic. & Guelf. 10 expunxit. Sed & Aldina non habet.

2 Qualibus velites, levissime omnium armati, utebantur, parma tripedali, hastis & gladio Hispaniensi.

3 h. e. intentum s. paratum esse.

adpellat: se a patre Boccho obviam illis simul, & praesidio missum. Deinde eum & proxumum diem sine metu coniuncti eunt. Post, ubi castra locata, & die vesper erat, repente Maurus incerto voltu [1] ad Sullam adcurrit: sibi ex speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse: simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incertae ac forsitan post paullo morbo interiturae vitae parceret. Cetérum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium adprobat: ac statim milites coenatos esse, in castris ignis quam creberrimos fieri, dein prima vigilia silentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, cum equites Mauri nunciant, Iugurtham circiter duum millium intervallo ante consedisse. Quod postquam auditum, tum vero ingens metus nostros invadit: credere se proditos a Voluce et insidiis circumventos. Ac fuere, qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.
107 At Sulla, quamquam eadem aestumabat, ta-

1 Cort. recte delevit gloss. *pavens* vulg. hic insertum.

men ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: saepe antea paucis strenuis advorsum multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in praelio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum & caecum corpus [1] ad hostis vortere. Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret [2], maxumum Iovem obtestatus, ut sceleris atque perfidiae Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum; magis calliditate Iugurthae, cui [3] videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, & spes opesque eius ex patre suo penderent; [4] illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset: quare optumum factum videri, per media eius castra palam transire: sese, vel praemissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata, ac statim profecti: quia de improviso [5] ac-

1 i. e. tergum.

2 quasi colludens cum Iugurtha.

3 Frustra *videlicet* delet Cort.

4 *Credere* hic insertum delevit Berger.

5 Cort. ex aliis codd. dedit *acciderant.*

adpellat : se a patre Boccho obviam illis simul, & praesidio missum. Deinde eum & proximum diem sine metu coniuncti eunt. Post, ubi castra locata, & die vesper erat, repente Maurus incerto voltu [1] ad Sullam adcurrit : sibi ex speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse: simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere : virtuti suorum satis credere : etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incertae ac forsitan post paullo morbo interiturae vitae parceret. Ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium adprobat : ac statim milites coenatos esse, in castris ignis quam creberrimos fieri, dein prima vigilia silentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, cum equites Mauri nunciant, Iugurtham circiter duum millium intervallo ante consedisse. Quod postquam auditum, tum vero ingens metus nostros invadit : credere se proditos a Voluce et insidiis circumventos. Ac fuere, qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.
107 At Sulla, quamquam eadem aestumabat, ta-

1 Cort. recte delevit gloss. *pavens* vul-

men ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: saepe antea paucis strenuis advorsum multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in praelio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum & caecum corpus [1] ad hostis vortere. Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret [2], maxumum Iovem obtestatus, ut sceleris atque perfidiae Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum; magis calliditate Iugurthae, cui [3] videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, & spes opesque eius ex patre suo penderent; [4] illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset: quare optumum factum videri, per media eius castra palam transire: sese, vel praemissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata, ac statim profecti: quia de improviso [5] ac-

1 i. e ... dere hic insertum de-
2 qu... am Iu- ... ger.
gurth... ex aliis codd. dedit
4 ...
5 de...

cesserant, dubio atque haesitante Iugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis diebus, quo
108 ire intenderant, perventum. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum et familiariter agebat: praemissus ab Iugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia: praeterea Dabar, Massugradae filius, ex gente Masinissae, ceterum materno genere impar ([1] nam pater eius ex concubina ortus erat); Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque: quem Bocchus fidum [2] (Romanis) multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quae populus Romanus vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere, neu Iugurthae legatum pertimesceret; [3] cautum esse,

1 Cortius frustra delet *nam*. Sed & in prisca ed. Ven. (1470) & Aldina male legebatur *mater*.

2 Edd. omnes h. l. inserunt *Romanis*, quod in quibusdam. Codd. abesse testatur Glar. omisit Badius & nos reiicimus.

3 Ald. & vulg. *accitum esse*; quae cum absint in codd. plerisque, Grutero omissa; eumque sequitur Cort. Sed cum sic hiaret oratio, Wass. repetit. Falsum certe est. Neque enim legato Iugurthae praesente licentius agi poterat. Nos vero id, ex nihilo non ortum, putamus corrigendum in *cautum* (l. provisum; l. Dabarem ipsum providum tutumque) *esse*, *quo*, &c; cui concordat: *nam -- aliter caveri nequivisse*,

quo res communis licentius gereretur; nam ab insidiis eius aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob quae praedicabat, simul Romanos & Numidam spe pacis [1] adtinuisse, multumque cum animo suo volvere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem advorsum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sulla [2] respondit: 109
pauca se coram Aspare locuturum, cetera occulte, aut nullo, aut quam paucissimis praesentibus; simul edocet, quae responderentur. Postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit: se missum a Consule venisse quaesitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti praeceptum, post diem decimum redire iubet; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. Sed ubi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte arcessitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur; praeterea Dabar internuncius, sanctus [3] vir et ex sententia ambobus. Ac statim sic rex incipit.

& c. sq. docemur, Bocchum praeter quod publice egerat cum Sulla, occulte cum eodem egisse. Sic cavendum sibi duxerat.

1 h. e. retinuisse s. moratum esse; hinc Ald. *detinuisse*.

2 Lectio in plerisque MSS. & edd. imminuta. Nos Ald. & vulg. retinemus ut planiorem, quae certe rei & sqq. convenit. Cort. dedit *Ig. Sullae: pauca coram—praesentibus: sim. ed.*

3 Nutant codd. Sed Cort. pulchre ex vestigiis codd. *in-*

110 *Numquam ego ratus sum fore, uti rex maxumus in hac terra, et omnium, quos novi,* [1] *opulentissumus, privato homini gratiam deberem. Et hercle, Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui. Id* [2] *immutatum, quod ceteri dolere solent, ego laetor: fuerit mihi* [3] *pretium eguisse aliquando amicitiae tuae, qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo lubet, sume, utere: et, quoad vives, numquam redditam gratiam putaveris; semper apud me integra erit: denique nihil, me sciente, frustra voles. Nam, ut ego aestumo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitiosum. Ceterum de republica vestra, cuius curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum umquam volui: finis meos advorsum armatos armis tutatus sum. Id omitto, quando vobis ita placet: gerite, uti voltis cum Iugurtha bellum.*

rat ex invenit *vir & ex.* Ald. habet *vir iurat ex.* In edd. aliis verbum falsum *iurat* locum mutat.

1 Quicquid Gruterus & Cortius ex Codd. suis huic voci contradicant, reponimus eam ex Aldina & vulg. Cortius omiserat.

2 Sic Aldina, & Gryphianae, quas sequitur Gruterus. Sed Rivius, *imminutum*; & hoc vulgatum placuit Cort.

3 Alii codd. omittunt *pretium*. Ergo omisit Cortius.

Ego flumen Mulucham, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar, neque Iugurtham id intrare sinam. Praeterea si quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.

Ad ea Sulla pro se breviter et modice; de 111
pace & de communibus rebus multis disseruit. Denique regi patefacit, *quod polliceatur, Senatum et populum Romanum, quoniam amplius armis valuissent, non in gratiam habituros: faciundum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur; id adeo in promptu esse, quoniam Iugurthae copiam haberet: quem si Romanis tradidisset, fore, uti illi plurimum deberetur; amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, ultro adventuram.* Rex primo negitare: adfinitatem, cognationem, praeterea foedus intervenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide usus, popularium animos avorteret; quis & Iugurtha carus, et Romani invisi erant. Denique saepius fatigatus, [1] lenitur & ex voluntate Sullae omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, avidissumus, quae utilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur. At rex postero die As- 112
parem, Iugurthae legatum adpellat: sibi per Daba-

1 Al. *leniter*; male.

rem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum poni: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille laetus in castra Iugurthae venit. Deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum, & ei nunciat, *Iugurtham cupere omnia, quae imperarentur, facere; sed Mario parum confidere: saepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam frustra fuisse. Ceterum Bocchus si ambobus consultum et ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur; ibique sibi Sullam traderet. cum talem virum in potestate haberet, fore, uti iussu Senatus atque populi Romani foedus fieret: neque hominem nobilem,* [1] *non sua ignavia, sed ob rempublicam in hostium potestate, relictum iri.*

113 Haec Maurus secum ipse diu volvens tandem promisit. Ceterum dolo, an [2] vere parum comperimus. Sed plerumque regiae voluntates, ut vehementes, sic mobiles, saepe ipsae sibi advorsae. Postea tempore et loco constituto, [[3] in colloquium uti de pace veniretur] Bocchus Sullam modo, modo Iugurthae legatum adpellare,

1 Int. qui captus esset. Scil. capti ignavia sua non redimebantur Romanis.

2 Vulg. *vere* (al. *vero*) *cunctatus*. Sed vocem hanc Grutero suspectam delevit Cort.

3 Haec verba, ex cap. priori huc repetita & delenda, tamquam putidam glossam, bene putat Cort.

benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter laeti, ac spei bonae pleni. Sed nocte ea, quae proxuma fuit ante diem, colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate remotis [1], dicitur secum ipse multa agitavisse, voltu corporis pariter, atque animo varius: [2] qua re scilicet tacente ipso, occulta pectoris patefecisse. Tamen postremo Sullam arcessiri iubet, & ex eius sententia Numidae insidias tendit. Deinde, ubi dies advenit, & ei nuntiatum est, Iugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis & Quaestore nostro, quasi obvius honoris caussa, procedit in tumulum, facillumum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis, inermus, ut dictum, accedit; ac statim, signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Ceteri obtruncati: Iugurtha Sullae vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus advorsum [3] Gallos 114

1 Vulg. subdit *ceteris*, quod abest in quibusdam MSS. & post Ciaccon. & Ursin. a Cortio damnatum.

2 *Qua re* h. e. oris immutatione &c. Vulg. autem varie immutata hodie sic est: *quae scil. tac. ips. occ. pect. oris immutatione patefecisse.* Grutero iam dubitata verba *oris imm.* eiecit Cort. Nos ea, glossam τῳ *qua re* a nobis restituti, e margine irrepsisse censemus. Malimus tandem *patefecisset.*

3 Vel potius, uti Livius, Florus aliique habent *adversus Cimbros & Teutones* (Ger-

ab ducibus nostris, Q. Caepione et M. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. Illique, & inde [1] usque ad nostram memoriam, Romani sic habuere: alia omnia virtuti suae prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum, & Iugurtham vinctum adduci Romam nunciatum est; Marius Consul absens factus, & ei decreta provincia Gallia. isque Kalendis Ianuariis magna gloria Consul triumphavit. Ea tempestate spes atque opes civitatis in illo sitae.

manos) quibus se iunxerant Ambrones & Tigurini (Galli). Sed Sall. tempore nondum obtinuerat nomen Germaniae, quod recens & nuper additum dixit Tacitus de M. G. c. 2. Atque novimus ex Plut. Mario, Cimbros sibi fratribusque (sc. Teutonibus, Ambronibus, Tigurinis) agros & oppida poposcisse. Tum utrique populi & Germani & Galli, Graecis dicti Celtae, latine Galli. Denique cum Germani iam in Galliae solum intrassent, inde quoque dici potuere Galli. Haec ad conciliand. Sall. cum historia dixisse sufficiant.

1 Sic Ald. Grut. & Wass. cett. Cort. male delet *usque*.

C. CRISPI SALLUSTII

HISTORIARUM

FRAGMENTA.

LIB. I.

Res populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiae et domi gestas composui. *Donatus et Pomp. Messalinus.*

Cato Romani generis disertissumus multa paucis absolvit. *Servius et Acron.*

Fannius vere. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissumorum hominum copia. *Servius.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit a vero. *Arusian.*

Nobis primae dissensiones vitio humani ingenii evenere: quod inquies atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriae, aut dominationis agit. *Priscianus.*

Nam a primordio urbis ad bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpicio et M. Marcello Coss. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quae a paludibus invia fuit, perdo-

mita. Optumis autem moribus et maxuma concordia egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense. *Victorin. & Augustin.*

At discordia, et avaritia, atque ambitio, et cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis exscidium maxume aucta sunt. Nam iniuriae validiorum, et ob eas discessio plebis a patribus, aliaeque dissensiones domi fuere iam inde a principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio et bellum grave cum Etruria positum est, aequo et modesto iure agitatum: dein servili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more consulere: agro pellere, et, ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus saevitiis, et maxume foenoris onere oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul et militiam toleraret, armata montem sacrum atque Aventinum insedit. Tumque Tribunos plebis et alia sibi iura paravit. Discordiarum et certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus.*

Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimae turbae, seditiones, et ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratia plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine, dominationes adfectabant, bonique et

mali cives adpellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissumus et iniuria validior: quia praesentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore maiorum mores non paullatim, ut antea, sed torrentis modo praecipitati: adeo juventus luxu atque avaritia corrupta est, uti merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius et Augustin.*

Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempsalem in regnum restituentis. *Idem.*

Maxumeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Arusianus.*

Quin lenones et vinarii laniique, quorum praeterea vulgus in dies usum habet, pretio compositi. *Carisius.*

Genus armis ferox, et servitii insolitum. *Arusianus.*

M. AEMILII LEPIDI Cos. AD P. R.

Oratio CONTRA SULLAM.

Clementia et probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentis maxumi et clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, advorsus tyrannidem L. Sullae: ne ipsi nefanda quae aestuma-

tis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini (praesertim cum illi spes omnis in scelere atque perfidia sit; neque se aliter tutum putet, quam si peior atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captivis libertatis curam miseria eximat) aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quam in ulciscendo teneamini. Satellites quidem eius, homines maxumi nominis, non minus optumis maiorum exemplis, nequeo satis mirari, dominationis in vos, servitium suum mercedem dant: et utrumque per iniuriam malunt, quam optumo iure libere agere. praeclara Brutorum, atque Aemiliorum et Lutatiorum proles, geniti ad ea, quae maiores virtute pepere, subvertunda. Nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque et Antiocho defensum est aliud, quam libertas, et suae cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quae cuncta saevus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neque consulis et aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundae res in miserationem ex ira vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit: quis prius iniuria, quam vita certa esset; pravissumeque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuit; dum vos, metu gravioris servitii, a

repetunda libertate terremini. Agendum atque obviam eundum est, Quirites; ne spolia vestra penes illum sint: non prolatandum neque votis paranda auxilia. nisi forte speratis, per taedium iam aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, et omnia retinendae dominationis honesta existumet. Itaque illa quies et otium cum libertate, quae multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hac tempestate serviundum, aut imperitandum: habendus metus, aut faciundus, Quirites. Nam quid ultra? quaeve humana superant, aut divina impolluta sunt? populus Romanus, paullo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, iure, agitandi inops, despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum et Latii magna vis, civitate, pro multis et egregiis factis a vobis data, per unum prohibentur: et plebis innoxiae patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, iudicia, aerarium, provinciae, reges, penes unum, denique necis civium, et vitae licentia. Simul humanas hostias vidistis, et sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quam solvere iniuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro septis statuit:

neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum ego seditiosus, uti Sulla ait, qui praemia turbarum queror; et bellum cupiens, quia iura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius aliena bene parata prodegerint: nisi approbaveritis omnes proscriptiones innoxiorum, ob divitias; cruciatus virorum illustrium; vastam urbem fuga et caedibus; bona civium miserorum, quasi Cimbricam praedam, venum aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum: quod quidem scelerum illius vel maxumum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa quae tum formidine mercatus sum, pretio soluto: iure dominis tamen restituo; neque pati consilium est, ullam ex civibus praedam esse. Satis illa fuerint, quae rabie contracta toleravimus, manus conserentes inter se Romanos exercitus, et arma ab externis in nosmet versa. Scelerum et contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeo Sullam non poenitet, ut et facta in gloria numeret, et, si liceat, avidius fecerit. Neque iam quid existumetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor: ne, alius alium principem exspectantes, ante capiamini; non opibus eius, quae futiles et corruptae sunt, sed

vestra socordia, quàm captum ire licet, et quam audeat tam videri felicem. Nam praeter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, praeter victoriam? scilicet milites: quorum sanguine, Tarrulae Scyrroque, pessumis servorum, divitiae partae sunt: an, quibus praelatus in magistratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera et labores, nihil, praeter tyrannum, quaesitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma, conditam a maioribus suis: utique iura et iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes et silvas, contumeliam atque invidiam suam, praemia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundae res mire sunt vitiis obtentui; quibus labefactatis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiae et pacis, quae sceleri et parricidio suo nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli finem, ait, nisi maneat expulsa agris plebes, praeda civilis acerbissuma; ius, iudiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quae, si vobis pax et concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reipub. atque exitia probate: annuite legibus impositis:

accipite otium cum servitio: et tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis mercede circumveniundum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quaesitum erat nomini maiorum, dignitati, atque etiam praesidio; tamen non fuit consilium privatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas, quieto servitio. Quae si probatis, adeste Quirites, et bene iuvantibus diis, M. Aemilium Consulem, ducem et auctorem sequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc vero et posci, cum ceteri eiusdem causa ducem senatus rati, maxumo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, provocare.*

Curionem quaesivit, uti adolescentior, et populi suffragiis integer, aetati concederet Mamerci. *Priscianus* lib. x.

Philippus, qui aetate et consilio ceteros anteibat. *Servius* lib. II.

ORATIO L. PHILIPPI CONTRA LEPIDUM.

Maxume vellem, P. C. remp. quietam esse, aut in periculis a promptissumo quoque defendi; denique prava incepta consultoribus noxae esse. Sed contra seditionibus omnia turbata sunt, &

ab iis, quos prohibere magis decebat: poſtremo, quae peſſumi & ſtultiſſumi decrevere, ea bonis & ſapientibus faciunda ſunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis inviſa, tamen, quia Lepido placent, ſumenda ſunt. Niſi forte cui pacem praeſtare, & bellum pati conſilium eſt. Pro, dii boni, qui hanc urbem omiſſa cura adhuc regitis; M. Aemilius, omnium flagitioſorum poſtremus, qui peior, an ignavior ſit, deliberari non poteſt, exercitum opprimundae libertatis habet, & ſe e contemto metuendum effecit: vos muſſantes, & retractantes verbis & vatum carminibus, pacem optatis magis, quam defenditis: neque intelligitis, mollitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id iure; quoniam ex rapinis conſulatum, ob ſeditionem provinciam cum exercitu adeptus eſt. Quid ille ob benefacta cepiſſet, cuius ſceleribus tanta praemia tribuiſtis? At ſcilicet, ii, qui, ad poſtremum usque, legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperiſſe. Imo deſpecti & indigni rep. habiti, praedae loco aeſtumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiſerant. Equidem a principio, cum Etruriam coniurare, proſcriptos accerſiri, largitionibus rempubl. lacerari videbam, maturandum putabam, & Catuli conſilia, cum paucis ſecutus ſum. Ceterum illi, qui gentis Ae-

miliae benefacta extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant: cum privata arma opprimundae libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quaerendo, consilium publicum corruperunt. Attamen erat Lepidus latro cum calonibus & paucis sicariis; quorum nemo diurna mercede vitam mutaverit: nunc est pro consule cum imperio, non emto, sed dato a vobis; cum legatis adhuc iure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi; flagrantes inopia & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati; quibus quies in seditionibus, in pace turbae sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt; Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii Damasippique, nunc Lepidi satellites. Praeterea Etruria, atque omnes reliquiae belli arrectae: Hispaniae armis sollicitae: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, praeter idoneum ducem, nihil abest ad subvertundum imperium. Quod ego vos oro atque obsecro P. C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos praemia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis dum, exercitu rursus admoto, ferro atque flamma ur-

bem invadit? quod multo propius eſt ab eo, quo agitat, ſtatu, quam ex pace & concordia ad arma civilia: quae ille advorſum divina & humana omnia cepit, non pro ſua, aut quorum ſimulat iniuria, ſed legum ac libertatis ſubvertundae. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine & noxarum metu, expers conſilii, inquies; haec atque illa tentans, metuit otium, odit bellum, luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur veſtra ſocordia. Neque mihi ſatis conſilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam adpellem: qui videmini intenta mala, quaſi fulmen, optare, ſe quiſque ne attingat; ſed prohibere, ne conari quidem. Et quaeſo conſiderate, quam converſa rerum natura ſit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam inſtruebantur, & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, concordia diſturbantur palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis ſunt: vos in metu. Quid exſpectatis? niſi forte pudet, aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait, ſua cuique reddi; & aliena tenet: belli iura reſcindi; cum ipſe armis cogat: civitatem confirmari, quibus ademtam negat: concordiae gratia plebei tribuniciam poteſtatem reſtitui, ex qua omnes diſcordiae accenſae. Peſſume omnium atque impudentiſſume, tibine egeſtas civium, &

luctus curae sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quaeris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Ut te neque hominum, neque deorum, pudet, quos per fidem, aut periurio violasti! Qui, quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine attineas. Neque te provinciae, neque leges, neque dii penates civem patiuntur. Perge, qua coepisti, ut quam maturrume merita invenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando remp. intutam patiemini, & verbis arma tentabitis? Delectus advorsum vos habiti: pecuniae publice & privatim extortae; praesidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur; cum interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto, mehercule, avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelliget, se metu magis, quam aequo & bono sustentatum. Nam qui turbas & caedem civium odisse ait, & ob id, armato Lepido, vos inermes retinet: quae victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Haec si placent; si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnae,

tuitus in urbem reditu, decus ordinis huius interiit, nihilominus vos, atque coniuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alii boni remp. frustra curant. Agite, uti lubet; parate vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt, & rursus advorsum deos penates manus armare. Sin libertas & vera magis placent: decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, ad hoc, coloniae veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur: iam illa, quae collecta sunt socordia nostra, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum, cum pessumis, & hostibus reipub. contra huius ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & caeteris, quibus imperium est, urbi praesidio sint: operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Uti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus maturrume proficiscerentur. *Carisius* l. 3.

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius. Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviam ire, & commori hostibus. *Arusianus Messus.*

Lepidus poenitens consilii. *Caris.* l. III.

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo; neque auribus aut lingua competere. *Nonius: Competere, rei cuiusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quae senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit. *Prisc.* l. X. *Arcessivit, inquit, & lacessivit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Caris.* l. I. *aliter pro alias.*

Gens raro egressa finis suos. *Serv. ad* l. XI. *Aeneid. Arusian. Messus.*

Nisi cum ira belli desenuisset. *Prisc.* l. X.

Maturaverunt exercitum Dyrrachium cogere. *Arusianus Messus.*

Illo profectus, vicos castellaque incendere, & fuga cultorum deserta igni vastare: neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneae. *Non. Serv. ad.* l. XI. *Aeneid.*

Liberis eius avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus Messus.*

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum. *Caris.* l. I. *aliter pro alias.*

Recens scripsi. *Donat. Phorm.* A. V. Sc. VIII. *Caris.* II.

Solis viis. *Donatus Phorm.* A. V. Sc. VIII.

Iussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus* l. X. *Servius* II. *Georg. Virg. Diom.* l. I. cap. IV.

Nexuit catenae modo. *Prisc.* l. X.

Doctus militiam. *Arusian. Messus.*

Neque se recipere, aut instruere praelio quivere. *Prisc.* lib. X.

Equi sine rectore exterriti, aut saucii consternantur. *Idem* l. IV.

Occupatusque collis editissimus apud Hilerdam et cum multa opera circumdata. *Priscianus* l. V.

At inde nulla munitionis, aut requie mora, processit ad oppidum. *Prisc.* l. XVIII. *requie pro requies.*

Agreste. *Caris.* l. I.

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victor. de invent. Cic.* l. I.

* et pondere validam urbem multos dies restantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque Sertorius, levi praesidio relicto in Mau-

ritania, nactus obscuram noctem, aestu secundo, furtivaque celeritate vitare praelium in transgressu conatus est. *Gellius* l. x. cap. xxvi. *Non. Marcel.*

Transgressos omnes, recipit mons Ballera, praeceptus a Lusitanis. *Idem ibidem.*

Earum aliae paullulum progressae, nimio simul et incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit. *Serv.* VIII. *Aeneidos*, *Arusian. Messus.*

Et mox Fufidius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt. *Nonius.*

Cum Sertorius neque erumperet, tam levi copia, navibus fugam maturabat. *Serv. Fuld. Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arusianus.*

Itaque Servilius aegrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Prisc. Non.*

Ad Olympum atque Phaselida. *Prisc.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Lethe oppidum, cui nomen oblivionis condiderant. *Idem Serv.* ad I. *Aeneidos.*

Repulsus a Lethe oppido. *Idem Prisc.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Praeneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam a bellis civitatem. *Idem.*

Militiae peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, et nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attolitur. *Non. Serv.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Prisc.* l. XV.

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxume. *Caris.*

Rumore primo. *Caris.*

Idem fecere Octavius et Q. Caepio sine gravi cuiusquam exspectatione, neque sane ambiti publice. *Serv. ad* IV. *Aeneid. Ambire significat et rogare. Sallustius in Iugurtha : Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur et ambio illum, pro rogo. Sallustius in* I. Idem fecere etc.

Cum arae et alia diis sacrata, supplicium sanguine foedarentur. *Idem.*

Postremo ipsos colonos per miserias et incerta humani generis orare. *Id. ad illud* X. *Aeneid.*

—per eversae genitor fumantia Troiae
Exscidia obtestor.

Ea paucis quibus peritia et verum ingenium est, abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus, vera est aestimanda. *Idem ad* XII. *Aeneid. v.* 694.

LIB. II. HISTORIARUM.

Sardinia in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Gellius* lib. XIII. cap. XVIII. *Non. Faciem totius corporis formam*, πρόσωπον, *id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab aspectu species, et a fingendo figura, ita a factura corporis facies. Sallust.* l. II. Sardinia &c. *Isidorus.*

Inde Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri superiactis fluctibus circumlavit. *Nonius, lavit pro lavat.*

Nam Sullam consulem de reditu eius legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Notat Gell.* l. X. c. XX. *Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, et privilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellasse.*

Nam procul, et diversis ex regionibus. *Carisius, Asper*, procul, *inquit, est e loco.*

Obviam fuere. *Carisius ibidem. Asper, ait, vetuste* obviam fuere, *adverbio quam nomine uti maluit.*

Urbe, patriaque extorres. *Messus.*

Genus militum suetum a pueritia latrociniis. *Idem.*

Inter laeva moenium, et dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo praeterfluit. *Prisc.* l. v. *et* VI. *Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Phorm.* Act. I. Sc. III. *et Hecyr.* Act. IV. Sc. IV. *Nonius, Fiducia est audacia. Servius.*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnae suos. *Arusianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis, dictas pecunias coëgit. *Nonius, dicere, est promittere.*

Post, ubi in fiducia nimius. *Arusianus.*

Sed ipsi ferunt tantum ex grege, quem prope littora regebat Corsa nomine Ligus mulier. *Prisc.* lib. VI.

Nam quaedam Corsa nomine Ligus mulier, cum taurum ex grege, quem prope littora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla, corpore aucto, remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a ceteris degredientem usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulae fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti, eamque nomine mu-

lieris auctoris et ducis appellaverunt. *Isidorus* lib. XIV. cap. VI.

Ne illa tauro parata sint. *Donatus* Act. IV. Sc. II. *Andriae.*

Daedalum ex Sicilia profectum, cum Minonis fugeret iram, atque opes. *Priscianus* lib. VI. *Servius.*

Quem ex Mauritania rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus* lib. I.

Quos advorsum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus* lib. X.

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisius* l. II.

Argentum mutuum arcessivit. *Priscianus* lib. X.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Priscianus* lib. VI.

Nisi qua flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique laetus ager. *Arusianus. Servius* l. I. *Aeneidos.*

Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, sed ipsae belli promtissumos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Phorm.* Act. I. Sc. II.

Noctu diuque stationes et vigilias tentare. *Carisius* l. II.

At Lucullum regis cura machinata fames brevi fatigabat. Multique commeatus interierant insidiis latronum. *Prisc.* lib. VII. *et Nonius.*

Namque primum Iasonem novo itinere maris Aeetae hospitis domum violasse. *Priscianus* lib. VIII.

Tartessum Hispaniae civitatem, quam nunc Tyrii, mutato nomine Gadir, habent. *Priscianus* l. V.

Neque subsidiis, uti soluerat, compositis. *Priscianus* lib. X. soluerat *autem est* solitus fuerat.

Neque inermes ex praelio viros quemquam agnoturum. *Idem ibid.*

Ea continentia vir gravis, et nulla arte cuiquam inferior. *Arusian. Non. in Gravis.*

Omnes qui circum sunt, praeminent altitudine millium passuum duorum. *Arusianus.*

* et Poeni ferunt adversus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore et lingua percitum, et inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium appellabant. *Priscianus* lib. VI.

Audaciter. *Idem* XV.

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequelam orationis, et maxume odium Sullae, graves, carique erant. *Nonius : Obsequium neut. genere, obsequela fem.*

Moenibus deturbat: *Non. Deturbare.*

E muris canes ſportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, advorſa in pravitatem; ſecunda in caſum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus; magna gloria concurrentium undique virile et muliebre ſecus, per vias ac tecta omnium viſebatur. cum quaeſtor C. Urbinus aliique, cognita voluntate, eum ad coenam invitaverant; ultra Romanorum, et mortalium etiam morem curabant: exornatis aedibus per aulaea et inſignia, ſceniſque ad oſtentationem hiſtrionum fabricatis; ſimul croco ſparſa humus, et alia, in modum templi celeberrumi. Praeterea cum ſedenti tranſenna demiſſum Victoriae ſimulacrum cum machinato ſtrepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti thure quaſi Deo ſupplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epulae quaeſitiſſumae: neque per omnem modo provinciam, ſed trans maria, ex Mauritania volucrum et ferarum incognita antea plura genera: quibus rebus aliquantam partem gloriae demiſerat, maxume apud veteres et ſanctos viros, ſuperba illa, gravia, indigna R. imperio exiſtumantes. *Macrob. Satur.* l. III. c. XIII. *Nonius. Soſipater.* l. I.

Ruuntque pars magna fuismet, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci; et praelium accendere, adeo uti Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Idem.*

Avidisque ita, promptisque ducibus, uti Metellus ictu tragulae sauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Don.* Act. v. Sc. II. *And.*

Primo incidit forte per noctem in renunculo piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticae adiungit auctuaria navigia. *Idem in Piraticae naviculae.*

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. *Arusian.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus Adelph.* Act. III. Sc. II.

Circumventi dextra, unde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in ulteriore provincia. *Donatus ad Phorm.* Act. I. Sc. IV.

Immane quantum animi exarsere. *Non. nomen positum pro adverbio.*

At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Serv. Fuldanus.*

LIB. III.

HISTORIARUM.

Exaudirique sonus Bacchanaliorum. *Macr.* lib. I. cap. IV. *Saturn. Non.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capessunt: namque alii fiducia *gnaritatis* locorum in occultam fugam sparsi; alii globis eruptionem tentavere. *Priscianus* lib. x. *Non.*

Unus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Idem* lib. VI. *Probus Catholicis.*

Male iam assuetum ad omnis vis controversiarum. *Priscianus* l. VI.

Coniuratione claudit. *Idem* l. x.

Quali par in oppido festinatio, et ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam moenia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis advorso aestu maris. *Non. in Mador.*

Equis et armis decoribus cultus. *Priscianus* lib. VI.

Dedecores, inultique terga ab hostibus caedebantur. *Idem.*

Contra ille calvi ratus quaerebat, num somnio thesaurus protenderetur. *Idem* lib. VIII. *Non. in Calvitur.*

Parte consumta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus fallerent. *Prisc.* lib. X.

EPISTOLA CN. POMPEI AD SENATUM.

Si advorsus vos patriamque et deos penates, tot labores et pericula suscepissem, quotiens a prima adolescentia ductu meo scelestissumi hostes fusi, et vobis salus quaesita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra aetatem proiectum ad bellum saevissumum, cum exercitu optume merito, quantum est in vobis, fame, miserruma omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? haec sunt praemia pro volneribus; et totiens ob remp. fuso sanguine? fessus scribundo, mittundoque legatos, omnes opes et spes privatas meas consumsi: cum interim a vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per deos immortales, utrum censetis me vicem aerarii praestare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio, profectum: quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisque in cervicibus iam Italiae agentes ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas iter aliud, atque Han-

nibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenaeum, Laletaniam, Indigetis: et primum impetum Sertorii victoris, novis militibus et multo paucioribus, sustinui: hiememque in castris inter saevissumos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. Quid dein praelia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valet, quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta, et praelium apud flumen Durium, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia et exercitu deleti, satis clara vobis sunt: pro quis, o grati patres, egestatem et famem redditis. Itaque meo et hostium exercitui par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quaesoque ut animadvortatis, neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quae non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; praeter maritumas civitates, quae ultro nobis sumtui onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: et nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito et praedicente me, exercitus hinc, et cum eo omne bellum Hispaniae in Italiam transgredientur.

Namque his, praeter ſolita vitioſis magiſtratibus, cum per omnem provinciam infecunditate biennii proxumi grave pretium fructibus eſſet. *Non. Grave multum.*

Hi ſaltibus occupatis, tum externorum agros invaſere: frumentique ex inopia gravi *ſatias* facta. *Idem, Satias pro ſatietas.*

Neque iam ſuſtineri poterat immenſum aucto mari, et vento gliſcenti. *Idem, Gliſcit eſt congelaſcit, colligitur, igneſcit, creſcit.*

Ac tum maxume, uti ſolet extremis in rebus, ſibi quisque cariſſumum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia ſequi. *Idem. Munia, officia.*

Et forte in navigando cohors una, grandi *faſelo* vecta a ceteris deerravit, marique placido a duobus praedonum *myoparonibus* circumventa. *Idem in voce Faſelus. et Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem ſenatus magna induſtria perquirebat, cum per tot ſcaphas, quas ad oſtia cum paucis fidis percunctatum miſerant. *Idem et Cariſius* lib. I.

Duos quam maxumos utres levi tabulae ſubiecit: qua ſuper omni corpore quietus invicem tractu pedis quaſi gubernator exiſteret: ea inter molem, atque inſulam mari vitabundus claſſem hoſtium ad oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti saepe fer-

ramentis navium, aut vulnerati a ſuis, aut afflicti alveos, undarum vi, mulcato foede corpore, poſtremo tamen periere. *Idem, et Aruſianus Meſſus.*

Nam tertia tunc erat, et *ſublima* nebula coelum obſcurabat. *Non.*

Illum nautis forum. *Idem.*

ORATIO MACRI LICINII TRIBUNI PLEBIS AD PLEBEM.

Si, Quirites, parum exiſtumaretis, quod inter ius a maioribus relictum vobis, et hoc a Sulla paratum ſervitium intereſſet: multis mihi diſſerendum fuit, docendumque, quas ob iniurias, et quotiens a patribus armata plebes ſeceſſiſſet; utique vindices paraviſſet omnis iuris ſui, tribunos plebis. Nunc hortari modo reliquum eſt, et ire primum via, qua capeſſundam arbitor libertatem. Neque me praeterit, quantas opes nobilitatis ſolus, impotens, inani ſpecie magiſtratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam ſoli innocentes. Sed praeter ſpem bonam ex vobis, quae metum vicit, ſtatui, certaminis advorſa pro libertate potiora eſſe forti viro, quam omnino non certaviſſe. Quamquam omnes alii creati pro iure veſtro vim cunctam et imperia ſua gratia, aut ſpe, aut praemiis in vos con-

vortere; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, aerarium, exercitus, regna, provincias occupavere, et arcem habent ex spoliis vestris: cum interim, more pecorum, vos multitudo singulis habendos, fruendosque praebetis, exsuti omnibus quae maiores reliquere: nisi quia vobismet ipsi per suffragia, uti praesides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illic omnes: et mox, si vestra receperitis, ad vos plerique: (raris enim animus est ad ea, quae placent, defendenda) cetera validiorum sunt. An dubium habetis, ne obficere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul, aliter, quam metu iura quaedam tribunis pl. restituit. Et quamquam L. Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis, circumventus erat: tamen prius illi invidiam metuere, quam vos iniuriae pertaesum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe saevior Catulus. Tumultus intercessit Bruto et Aemilio Mamerco Coss. dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est.

Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis; quantae denique nunc mihi turbae concitantur! quae profecto incassum agerentur, si, prius quam vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: praesertim cum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia, aut odio, aut avaritia in tempus arsere: permansit una res modo, quae utrimque quaesita est, et erepta in posterum; vis tribunicia, telum a maioribus libertati paratum. Quod ego vos moneo, quaesoque, ut animadvertatis: neu nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro servitio adpelletis. Quo iam ipso frui, si vera et honesta flagitium superaverit, non est conditio: fuisset; si omnino quiessetis. Nunc animum advortite: et nisi viceritis, quoniam omnis iniuria gravitate tutior est, artius habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrum subiecerit. Primum omnium omittendum morem hunc quem agitis, impigrae linguae, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Dein (ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebi, modo patricium magistratum, libera ad auctoribus patriciis suffragia maiores vestri paravere) cum vis omnis, Quirites, in vobis sit, uti, quae iussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere,

aut non agere certe possitis. Iovem aut alium quem Deum consultorem exspectatis : magna illa consulum imperia et patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis, Quirites : ultroque licentiam in vos auctum atque adiutum properatis. Neque ego vos ultum iniurias hortor; magis uti requiem cupiatis : neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens, iure gentium, res repeto : et, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum praebeatis, censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; quaerant triumphos : Mithridatem, Sertorium et reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis; absit periculum et labos, quibus nulla pars fructus est. Nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur : qua tamen quinis modiis libertatem omnium aestumavere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namque ut illis exiguitate mors prohibetur; senescunt vires : sic neque absolvit cura familiari tam parva res : et ignavus quisque tenuissima spe frustratur. quae tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cuius torpedinis erat decipi et vestrarum rerum ultro iniuria gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur. Cavendus dolus

est. Itaque simul comparant delenimenta, et differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum, ubi pertimuere sublatum in cervices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, uti se ferunt, libertatis, tot viros sine uno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium, tantae gloriae adolescentem, male principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium; auctoremque in primis fore tribuniciae potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti praesidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit. Verum occupavit nescio quae vos torpedo, qua non gloria movemini, neque flagitio: cunctaque praesenti ignavia mutastis: abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, et huc ire licet, et illuc, munera ditium dominorum. Atque haec eadem non sunt agrestibus; sed caeduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, et vincitur paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victis est, et in dies magis erit: siquidem maiore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

Poſtquam egreſſus anguſtias. *Meſſus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut ſuſtinere corpora plerique nequeuntes, feſſi, arma ſua quisque ſtantes incumberent. *Idem & Servius.*

Ac ſtatim fugitivi, contra praeceptum ducis, rapere ad ſtuprum virgines, matronasque. *Nonius.*

Quibus a Sertorio triplices inſidiae per idoneos ſaltus poſitae erant: prima, quae fonte venientes exciperet. *Serv.*

Ingens ipſe virium, atque animi. *Aruſianus.*

Locum nullum, niſi in quo armati inſtitiſſent. *Idem.*

At Oppius, poſtquam orans nihil proficiebat, timide veſte tectum pugionem expedire conatus, a Cotta, Vulcioque impeditur. *Nonius. Pugio eſt brevis gladius.*

Caſtrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius a prima adoleſcentia, ſermone fautorum, ſimilem fore ſe credens Alexandro regi, facta conſultaque eius quidem aemulus erat. *Nonius.*

Dubius conſilii. *Aruſianus.*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustra tentatum est, socordius ire milites occoepere, non aptis armis, ut in principio, et laxiore agmine. *Nonius.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque praemiorum spe, quibuscum optavisset, ire iubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defendens, postquam ex sarcinis paludamenta adstare, et delectae cohortes intelligi coepere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem et patres convenisset, coram se daturum operam. *Priscianus* l. XIV.

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

M. Antonius perdundae pecuniae genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, et axe vinctae trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum *ericii* militaris *veruta* binum pedum. *Non. Servius.*

Octavium mitem, et captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubuere Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex

proſcriptis : in ſummo Antonius, et infra, ſcriba Sertorii Verſius : alter ſcriba Maecenas in imo, medius inter Tarquitium, et dominum Perpennam. *Non. Servius.*

Quarum unam epiſtolam forte cum ſervo nacti praedatores Valeriani ſcorpione in caſtra miſere. *Nonius.*

LIB. IV.

HISTORIARUM.

At Cn. Lentulus patriciae gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum ſtolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emtoribus bonorum remiſerat, exigenda promulgavit. *Agellius* lib. XVIII. cap. IV.

Omnes, quibus aetas ſeneſto corpore, animus militaris erat. *Priſcianus* lib. IX. et X.

Dein lenita iam ira, poſtero die liberalibus verbis permulcti ſunt. *Idem*. lib. IX.

Implicitae rates miniſteria prohibebant. *Idem ibidem*.

Igitur legiones pridie in monte poſitas arceſſivit. *Idem* lib. X.

Anxius animi, atque incertus. *Aruſianus*.

Magnam exorſus orationem. *Idem*.

Impotens, et nimius animi eſt. *Idem*.

Amiſumque aſſideri ſine praeliis audiebat. *Priſcianus* l. VIII. *Obſideo et aſſideo activa ſunt; faciunt enim aſſideor et obſideor*.

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem coniectus. *Feſtus*.

Caſtella, cuſtodias theſaurorum in deditionem acciperentur. *Serv. Cariſ.* l. I.

Reliqua cadavera falita. *Diomedes* l. I. cap. IV.

EPISTOLA REGIS MITHRIDATIS SCRIPTA AD REGEM ARSACEN.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.

Omnes, qui fecundis rebus fuis ad belli focietatem orantur, confiderare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quaeritur, fatisne pium, tutum, gloriofum, an indecorum fit. Tibi, fi perpetua pace frui licet; nifi hoftes opportuni, et fceleratiffumi; egregia fama, fi Romanos oppreſſeris, futura eft: Neque petere audeam focietatem; et fruftra mala mea cum tuis bonis mifceri fperem. Atqui ea, quae te morari poffe videntur, ira in Tigranem recentis belli, et meae res parum profperae, fi vera exiftumare voles, maxume hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles focietatem, accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, ufum dedit bene fuadendi: et, quod florentibus optabile eft, ego non validiffimus praebeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, una et ea vetus cauffa bellandi eft, cupido profunda imperii, & divitiarum; qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum fumfere. Dum a Carthaginienfibus premebantur, amicitiam fimulan-

tes ei subvenientem Atiochum concessione Asiae per dolum advertere ; ac mox, tracto Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro et decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa et varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, et repertores perfidiae, quia pacto vitam dederant, insomniis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem ; post Attalum custodem agri captivi sumtibus et contumeliis ex rege miserrumum servorum effecere : simulatoque impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more, per triumphum duxere. Asia ab ipsis obsessa est : postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere ; cum filius Nusa, quam reginam adpellaverant, genitus haud dubie esset. Nam quid ego me appellem ? quem disiunctum undique regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat, divitem, neque serviturum esse, per Nicomedem bello lacessiverunt ; sceleris eorum haud ignarum, et ea, quae accidere, testatum antea, Cretenses solos omnium liberos ea tempestate, et regem Ptolemaeum. Atque ego ultus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli ; Asiamque spolium regis Antiochi recepi, et Graeciae demsi grave servitium.

Incepta mea postremus servorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissumas poenas solvunt: Ptolemaeus pretio [dies] bellum prolatans; Cretenses impugnati semel iam, neque finem, nisi excidio, habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata praelia magis, quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cepi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi: mari exsui classe pulcherruma. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidio moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: simul hiems mari prohibebat. Ita, sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parium, et Heracleam, militum optumos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum praeliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subvertundi, quia multitudinem, artis locis, pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. Nunc quaeso

considera, nobis oppressis, utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, et auri esse: et ea re a nobis ad societatem, ab illis ad praedam peteris. Ceterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus [belli prudentibus,] procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum conficere: quomodo neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertisse? neque quicquam a principio nisi raptum habere, domum, coniuges, agros, imperium? convenas olim, sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul, iuxta sitos, inopes potentisque trahant, excidant; omniaque non serva et maxume regna hostilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna iustos dominos volunt: nos suspecti sumus aemuli, et in tempore vindices adfuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma urbium, regnumque Persidis inclitis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in praesens, et postea bellum exspectas? Romani arma in omnis habent, acerruma in eos, quibus victis spolia maxuma sunt; audendo et fallendo,

et bella ex bellis ferendo, magni facti. Per hunc morem exstinguent omnia, aut occident: quod haud difficile est, si tu Mesopotamia, nos Armenia, circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis: fortuna, aut nostris vitiis, adhuc incolumem. Teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo, hortorque; neu malis pernicie nostra tuam prolatare, quam societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutata declinatione. Caris.* l. 1.

Scalas pares moenium altitudine. *Arusianus.*

Diffidere inter se coepere, neque in medium consultare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius*, *Volentia*, *quae plebs vellet.*

Suspectusque fuit, incertum vero an per negligentiam, societatem praedarum cum latronibus composuisse. *Idem*, *Componere*, *coniungere.*

Collegam minorem, et sui cultorem exspectans. *Arusian.*

Quam maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem; qua in parte Cappadocia ab Armenia disiungitur. Et quamquam ad id naves codicariae

occulto per hiemem fabricatae aderant. *Non. Codicariae naves, quae in flumine usui esse possunt.*

Qui praetergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni specie. *Idem.*

Cum interim, lumine, etiam tum incerto, duae Galliae mulieres conventum vitantes ad menstrua solvenda montem ascendunt. *Idem.*

Pluteosque rescindit ac munitiones demolitur, locoque summo potitur. *Idem, Demoliri est diruere.*

Exercitum dimisit, ut primum Alpes degressus est. *Arusianus.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos iam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, ut in secunda re pariter acre invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, & soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum; quod inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmae equestris armabat. *Nonius, Parma est scutum breve.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolescebant. *Carisius* l. 1. *Servius.*

Avidior modo properandi factus. *Arusian.*

Consilii aeger. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quae properan-

tes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo vinoque laeti invitarent. *Nonius, invitare est repleri.*

Atque hiavit humus multa, vasta et profunda. *Idem. Hiare, aperire.*

Rursus iumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arusianus.*

Tum vero Bithyni propinquantes iam amnem Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis compararevunt. *Nonius.*

In quis notissimus quisque aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore, improbo patibulo eminens adfigebatur. *Idem, patibulum est crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus non amplius patet millibus v. et xxx. *Messus.*

Clausi lateribus pedem. *Idem.*

Naphtas. *Probus Catholicis.*

LIB. V.

HISTORIARUM.

At Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priscianus* l. XVIII.

Legiones Valerianae comperto, lege Gabinia Bithyniam, et Pontum consuli datam, missos esse. *Idem ibidem.*

Regem aversabatur. *Arusianus.*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; et pars sua commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori eius frater erat. *Arusianus.*

Saepe celebritatem nominis intelligo timentem. *Priscianus* l. XIIX.

Video ingentia dona quaesitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompeio quid humani evenisset. *Arusianus.*

Quibus de caussis Sullam in victoria dictatorem, equo descendere, sibi uni adsurgere de sella, caput aperire solitum. *Non. Arusianus. Servius.*

FRAGMENTA

INCERTORUM LIBRORUM.

Ne inrumiendi po------ sublicibus cavata----- sent. *Festus.*

Cuius duas insulas propinquas inter se, et decem stadium procul a Gadibus sitas, constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in angustiis futurum. *Iunius Philarg. ad Georg. Virg.*

Illi tertio mense pervenere in pontum multo celerius spe Mithridatis. *Arusianus.*

Ergo senati decreto serviundumne sit. *Donatus* Act. II. Sc. II.

Pompeius oris improbi, animoque inverecundo. *Suet. de claris Gram.* cap. XIV.

Simulans sibi alvum purgari. *Isidorus* l. XI. *in voce alvus, ad* lib. III. *Aeneidos.*

Fecit ut nunciis confestim lugubribus. *Carisius* l. II.

Communem habitum transgressus. *Priscianus* lib. XIV.

Inter arma civilia aequi boni famas petit. *Seneca Epist.* CXIV.

Haud impigre, neque inultus occiditur. *Donatus ad Andr. Terentii* Act. I. Sc. II.

Festinantibus in summa inopia patribus. *Idem ad Eunuch.* Act. IV. Sc. III.

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus* lib. XVIII.

Exercitum argento fecit. *Seneca Epist.* CXIV.

Togam paludamento mutavit. *Isidorus* lib. XIX. *Servius.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.*

Ibi triennio frustra trito. *Servius ad* IV. *Aeneid.*

ORATIO C. COTTAE CONSULIS AD POPULUM.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiae; multa advorsa fuere: quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, et virtute mea: in quis omnibus, neque animus negotio defuit: neque decretis labos. Malae, secundaeque res, opes, non ingenium, mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Praeterea senectus per se gravis, curam duplicat: cui misero, acta iam aetate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum et bis genitus hic deos Penatis meos, patriamque, et summum imperium vilia habeo: quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quae poena mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescen-

tia in ore vestro privatus, et in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciundum, exercui: avidissumus privatae gratiae maxumas inimicitias pro republica suscepi: qui victus cum illa simul, cum egens alienae opis, plura mala exspectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos Penatis, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. Nam vita et mors iura naturae sunt: uti sine dedecore cum civibus, fama & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi bellique impeditissuma rep. Namque Imperatores Hispaniae stipendium, milites, arma, frumentum poscunt; et id res cogit; quoniam defectione sociorum et Sertorii per montes fuga neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiae marituma, et provinciarum: cum interim vectigalia parva, et bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent: ita classe, quae commeatus tuebatur, minore quam ante navigamus. Haec si dolo aut socordia nostra contracta sunt, uti monet ira, supplicium sumite:

sin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque, et rep. incipitis? Atque ego, cuius aetati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur; neque mox ingenui corporis honestius, quam pro vestra salute, finem vitae fecerim. Adsum en C. Cotta consul, facio, quod saepe maiores asperis bellis fecere; voveo, dedoque me pro rep, quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunae, et maris, et belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut avaritiam caesum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos, Quirites, et gloriam maiorum, tolerate advorsa, et consulite reip. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequidquam abnuitis, et pacis opulentiam quaeritis: cum omnes provinciae, regna, maria, terraeque aspera, aut fessa bellis sint.

Germani intectum renonibus corpus tegunt. *Isidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Arusianus.*

Et ei voce magna vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos a tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum differuit. *Priscianus.*

Inde ortus sermo percunctantibus utrimque, Satin salve; quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur? *Donatus.*

Fugam nostris fecere. *Seneca.*

Quae audita Panormitanos dedere Romanis facere. *Idem.*

Quo cupidius in ore ducis sese quisque bonum, et strenuum ostentantes. *Isidorus, Servius.* X.

Ventis per cava terrae citatis, rupti aliquot montes, tumulique sedere. *Isidorus, Servius.*

Ubi multi nefande casu super ausi, atque passi. *Priscianus.*

Saguntium. *Carisius.*

Tota autem insula modica, et cultoribus inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arusianus.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Servius.*

Tantum antiquitatis, curaeque maioribus pro Italica gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratia. *Agroetius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes.* l. 11.

Non repugnantibus modo, sed ne deditis quidem. A, B, C, M, *Donatus.*

In silva Sila fuerunt. *Servius.*

In nuda iniecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis filia et Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Servius.*

Cum praedixero positum insulae. *Donatus.*

Cuius adversa voluntate, colloquio militibus permisso, corruptio facta paucorum, et exercitus Sullae datus est. *Idem.*

A Gracco seditiones graves ortae. *Augustinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis, quam facundus. *Quintilianus*, lib. IV. cap. II. *Hieron. adv. Helvid. et Gell.* lib. IV. cap. XV.

Insolens vera accipiundi. *Donatus.*

Quae pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camisos. *Idem.*

Luces. *Sergius.*

Primum modo Iapidiam ingressus. *Servius.*

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quae pacta in conventione non praestitissent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum ut Aquilo solet. *Servius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintil.* l. VIII. c. III.

Tyrannumque, et Cinnam appellantes. *Victorinus*, *Servius*.

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviam iretur. *Donatus.*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem.

Vulgus amat fieri. *Quintilianus* l. IX. c. III.

Non poeniturum. *Quintilianus.*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se et milites frequentibus exercitiis praeparavisset ad praelia. *Vegetius* lib. I. cap. IX. *Ioh. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Lactantius.*

Primus Graecorum Achilles. *Servius.*

Cupientissimus legis. *Diomedes.*

Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno usu bello Marsico, paratu militum, et armorum fuit. Multaque tum ductu eius curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt. Comminus faciem suam ostentabat, aliquot advorsis cicatricibus, et effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxume laetabatur: ne-

que illis anxius, quia reliqua gloriosus retinebat. *Gellius* II. c. XXVII.

Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt, vetustatem uti cetera in maius componentem altores Iovis celebravisse. *Lactantius.*

Italiam coniunctam Siciliae constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum. Inde Rhegium nominatum. *Isidorus.*

Pompeius devictis Hispanis tropaea in Pyrenaeis iugis constituit. *Servius.*

Atque edita undique tribus tamen cum muris, et magnis turribus. *Donatus.*

Et in praeliis actu promptus. *Idem.*

Pactione amisso Publico legato. *Idem.*

Ipsum Mare Ponticum dulcius quam cetera. *Servius*, *Macrobius*, *Priscianus.*

Equis paria operimenta erant: quae linea ferreis laminis in modum plumae adnexuerant. *Servius.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Aenum, et Maroneam, et viam Militarem. *Idem.*

Impediebant iussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordia claudebat. *Donatus.*

Ut tanta repente mutatio non sine deo videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*

Pressi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquinius. *Idem.*

Dein campi Themyscirii: quos habuere Amazones, a Tanai flumine incertum quamobrem digressae. *Servius.*

Ubi eum tota concione ab exercitu cogit discedere, dicit se eius opera non usurum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum. *Idem.*

More equestris praelii sumtis tergis atque redditis, et egressi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Castra sine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adolescentia bonos insultavit. *Idem et Donatus.*

Cosa. *Servius.*

Equis, atque armis insignibus. *Idem.*

Fessus in Pamphyliam se receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requisita naturae. *Quinctil.*

Apud latera certos collocaverat. *Servius.*

Apertae portae, repleta arva cultoribus. *Idem.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciae, Pisidiaeque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in

duo promontoria, Bruttium, et Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempestate ex Ponto vis Piscium erupit. *Idem, et Scholiastes Iuvenalis.*

Introrsus prima Asiae Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est et maior Phrygia. *Servius.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior est, qua parte spectat Orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, et post eos vitam refusant: adeo illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem, et Philargyrius.*

Dum inferior omni via grassaretur. *Iohannes Grammat.*

Narbone consilia Gallorum. *Pompeius in artem Donati.*

Post defectionem sociorum et Latii. *Donatus, Adelph.* III. 4.

Ad Iovis mandem nostra. *Idem.* IV. 2.

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus. *Idem Hecyr.* III. 2.

Atque ea cogentes non coactos sceleftos magis quam miseros distringi. *Idem. Ibid.* IV. 1.

Graviori bello, quo prohibituri venerant ſocii, frigere. *Idem.* V. I.

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, aequor et terra. *Id. Phorm.* I. I.

Nam Sullae dominationem audebat. *Idem.* II. 3.

Neque eſt defenſus dominationem Sullae. *Idem. ibid.*

Neu quis miles, neve pro milite. *Servius.*

Ex inſolentia avidus maleſaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis quae forte illata naufragia ſorbens gurgitibus occultis millia ſexaginta Taurominitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque aerumnis incluti per mortalium ſtudium maiores quam opibus, quippe quis etiam tum ſemiruta moenia, domus intectae, parietesque templorum ambuſti manus Punicas oſtentabant. *Hieron. in Habacuc. cap.* II.

Apud Corduennos amomum et alii leves odores gignuntur. *Philarg. in* IV. *Georg. Virgil.*

Quem trans ſtagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

Repente incautos agros invaſit. *Idem.*

Belli ſani ſciens. *Acron.*

Namque omnium ferociſſumi ad hoc tempus Achaei atque Tauri ſunt, quod, quantum con-

iicio, locorum egestate rapto vivere coacti. *Glossae Iuvenalis.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Servius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est. *Idem.*

Sane bonus ea tempestate contra pericula et ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasere patentes, cum et pacis modo effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam et Sardiniam. *Idem.*

Quae mapalia sunt circumiecta civitati, suburbana aedificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitavisse. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius servitium. *Servius ad* I. *Aeneidos.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate eiecta. *Idem ibid.*

Cum murum hostium successisset, poenas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vasta Italia rapinis, fuga, caedibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundum pocula et alias res au-

teas diis ſacrata inſtrumenta convivio mereantur. * *Idem ad* VIII. *Aeneidos.*

In ſecunda feſtinas cohortes compoſuerat. *Idem ad* IX.

Iam repente viſus ſaevire Taguns. *Idem ad* X.

Exuant armis equiſque. *Idem.*

Solas feſtinare. *Idem.*

Luſitaniae gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium praecipere inſtructa, et ſtationes locatae pro caſtris. *Idem.*

Bellum quibus poſſet conditionibus deſineret. *Idem.*

In quis longiſſimo aevo plura de bonis falſa in deterius compoſuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obſiſtat, ferro quam fame aequius perituros. *Servius.*

Conſedit in valle virgulta nemoroſaque. *Idem.*

Paululum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes foedavere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quae cauſa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis exceſſit. *Statii interpres.*

Ut res magis quam verba gererentur; liberos parentesque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africae, contendebant Antipodas ultra Aethiopiam cultu Persarum iustos et egregios agere. *Priscianus.*

Et Perpennam forte cognoscit mulio redemtoris. *Acro in Horat.*

Omnium fluminum quae in maria, qua imperium Romanum est, fluunt, quam Graeci τὴν ἔισω θάλασσαν appellant, maxumum esse Nilum consentitur; proxuma magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *Gell.* lib. x. cap. VII.

Ex omnibus quae tractavimus, Aebuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum cura dicendum, quam quod in manibus est. *Seneca Benef.* IV. I.

Turbinum motus vagus est, et disiectus, et uti Sallustii verbis utar, vorticosus; cometarum autem compositus, et certum iter carpens. *Idem. Nat. Qu.* VII. 8.

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, et Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longius dividantur, spatio medio relicto multorum millium; quae tamen

terra, quae ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem et Isidor.* XIII. *Vib. Sequest. et Hieron. de loc. Heb.*

Pelorum promontorium Siciliae respiciens aquilonem iuxta Sallustium dictum a gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se eius dolo crederet esse deceptum. *Servius et Isidorus.*

Aristaeus, uti Sallustius docet, post laniatum a canibus Actaeonem filium matris instinctu Thebas reliquit, et Ceam insulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: postea, ea relicta, cum Daedalo in Sardiniam transivit, post delatus est Cumas. *Servius.*

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercito deportarunt. *Idem.*

Cares insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi à Minoe, uti Sallustius et Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troia Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundum Sallustium tenuerunt. *Idem.*

Dardania a Dardano Iovis et Electrae filio, aut secundum Sallustium, a Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius Scyllam saxum esse dicit, simile formae celebratae procul visentibus. *Idem.*

In Sicilia eſt Enceladus, Othus in Creta, ſecundum Salluſtium. *Idem.*

Salluſtius ait, Hiſpanorum morem fuiſſe, ut in bella euntibus iuvenibus parentum facta memorentur a matribus. *Idem.*

Orion, iuxta Salluſtium, oritur iuxta ſolis aeſtivi pulſum. *Idem.*

In Flaminia eſt civitas quae Cale dicitur, et in Gallia hoc nomine, quam Salluſtius a Perpenna captam commemorat. *Idem.*

Getae ſunt Myſii, quos Salluſtius a Lucullo dicit eſſe ſuperatos. *Idem.*

Troianorum tempore invadendarum terrarum cauſſa fuerat navigatio, uti Salluſtius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis uſos eſſe antiquos, Livius et Salluſtius docent. *Idem.*

Vices ſignificant pugnam, quia per viciſſitudinem pugnabatur, ut inquit Salluſtius. *Idem.*

Creta medio iacet inſula ponto, id eſt, ſecundum Salluſtium, procul a continenti. *Idem.*

Primo menſe veris dicitur novum ver, ſecundo ver adultum, tertio praeceps: ſicut etiam Salluſtius dicit ubique, nova aeſtas, adulta, praeceps. *Idem.*

Salluſtius in Hiſtoriis tradit, Sertorium victum voluiſſe fugere ad inſulas fortunatas. *Acron.*

Insulas fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homeri Carminibus. *Servius.*

Proxumum dicebant veteres, non solum adhaerens, et adiunctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium exstitisset. *Virg. Aeneid.* l. v.

Proxumus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius.

Ita et Sallustius in Situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, et quod Κριῦ μέτωπον, appellavit, posuit. *Nonius.*

Interrogasti, si tenes, Maeotici
Situs quis esset aequoris. Sallustium
Noram id dedisse, dicta et eius omnibus
Praeiudicatae auctoritatis ducier,
Non abnuebam. Festus Avienus.

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum. In arcus similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem. Nam speciem efficit Scythici arcus. *Servius ad* III. *Aeneid.*

— — *Freta lata relucent.*

Lata autem ideo, quia se angustiae Pontici oris illic dilatant, uti dicit Sallustius. *Servius.*

Teia autem est a Teio Anacreontis Poetae Lyrici oppido, quod in Paphlagonia esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horat.*

Porro Sallustius auctor certissumus asserit, tam

Tygris, quam Euphratis in Armenia fontes demonstrari. *Hieron. de locis Heb.*

Cum multi evaserint Troianum periculum, uti Capys, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui ut alii, Sardiniam, secundum Sallustium. *Servius.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieronym. ad Ruf.*

Calpurniani discipuli. *Idem ibidem.*

Tamen vulgata iam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, et feroces Dalmatas pulsat. *Tertull. de anima.*

Sarcasmus Chlevasmo proxima est, et similis figura, qua adversariorum facta, cum exacerbatione admissi lacessimus. Ut apud Sallustium de Sullae crudelitate. Ut in M. Mario cum fracta prius crura per artus expiraret. *Iul. Rufinianus de schematis lexeos.*

Mesopotameni homines effrenatae lubidinis sunt, ut Sallustius meminit in utroque sexu. *Glossae in Iuvenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius, qui orae maxumae qua Romanum esset imperium contrarius piratis. Si omnes socios et maxume Graecos Asiaticos ac Siculos fortunis omnibus spoliaverunt. *Eaedem Glossae.*

Σαλλουστίου δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον ὤφθαι Ῥωμαίοις καμήλους, λέγοντος, εἰ μήτε πρότερον τοὺς μετὰ Σκιπίωνος νι-

κήσαντες. Ἀντίοχον ᾤετο, μήτε τοὺς ἐναγχος πρὸς Ὀρχομενῷ καὶ περὶ Χαιρώνειαν Ἀρχελάῳ μεμαχημένους, ἐγνωκέναι κάμηλον. *Id est*, Salluſtium demiror, qui autumat, tum primum viſos Romanis Camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad Orchomenum et Chaeroneiam certaverunt cum Archelao, noſſe putaverit Camelum. *Plutarchus*.

Σαλούστιος μὲν οὖν φησι, χαλεπῶς διατεθῆναι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου πρὸς Κυζίκῳ, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἐξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. *Id est*: At Salluſtius quidem fuiſſe milites iam inde a principio male ait in eum [Lucullum] animatos, quod ad Cyzicum, et iterum ad Amiſum duas hiemes eos in caſtris continuiſſet. *Idem*.

LECTORI.

Hactenus Fragmenta florentiſſimi Rerum Romanarum ſcriptoris, quae extare putamus. Cetera quae ſequuntur, in MS. Servio legi auctor eſt V. Cl. Andreas Schottus: in optima tamen illa Honorati Editione a Petro Daniele IC. procurata non comparent.

* m or Trequii praeter s r ciem neceſſariam haud multo ſecus quam ferro noceri poterat. At Varinius, dum haec aguntur a fugitivis, aegra parte militum autumni gravitate, neque

ex postrema fuga, cum severo edicto iuberentur, ullis ad signa redeuntibus, et qui reliqui erant per summa flagitia detrectantibus militiam, Quaestorem suum C. Thoranium ex quo praesente vera facillime noscerent. * * * commiserant, et tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tante fetui debacchitur, nefandum in modum perverso vulnere et interdum lacerum corpus semianimum omittentes, alii in tecta iaciebant ignes, multique ex loco servi, quos ingenium socios dabat, abdita a dominis, aut ipsos trahebant ex occulto, neque sanctum aut nefandum quicquam fuit irae barbarorum, et servili ingenio: quae Spartacus nequiens prohibere, multis precibus cum oraret, celeritate * * * * nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris coepit, et promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incaute motus novos incognitosque et aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Presso gradu silentes iam, neque tam magnifice sumentes praelium, quam postulaverant. Atque illi certamini conscii inter se iuxta seditionem erant. Crixo et gentis eiusdem Gallis atque Germanis obviam ire et ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

INCERTI AUCTORIS
EPISTOLAE DUAE
AD
C. CAESAREM
DE REP. ORDINANDA
SALLUSTIO FALSO ADSCRIPTAE.

EPISTOLA I.

CAP. I.

PRO vero antea obtinebat, regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quae per mortalis avide cupiuntur: quia et apud indignos saepe erant quasi per lubidinem data: neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, fabrum esse quemque fortunae: atque in te maxume, qui tantum alios praegressus es, uti prius defessi sunt homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciundo. Ceterum uti fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet; ne incuria deformentur, au corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: et quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest;

tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id evenit, quia plerique rerum potentes perverse consulunt: et eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet; cum ipse bonus, atque strenuus sis, uti quam optumis imperites. Nam pessumus quisque asperrume rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quam ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores praedam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi; atque in posterum firmanda resp. non armis modo, neque adversum hostes, sed, quod multo maius, multoque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocrique sapientia res huc vocat: quae quisque optuma potest, uti dicant. Ac mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura.

Cap. II.

Sed iam, quo melius faciliusque constituas, paucis, quae me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentiae, maiore fortuna, quam sapientia; quem secuti sunt pauci, per suam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque, si pati

potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cetera multitudo vulgi, more magis, quam iudicio, post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandae reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: et aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quae corrupto animo lubebat, minitari. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci restitere; quibus maius otium in castris, quam Romae, futurum erat, tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem caussas immane dictu est, quanti, et quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoque per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi.

CAP. III.

Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum est: hoc uti civiliter deponas, illa ut quam iustissima, et diuturna sit: de te ipso primum, qui ea compositurus es, quod optumum factu est, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror; neque quemquam multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat; eam vitam bellum aeternum at-

que anceps gerere : quoniam neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. Contra qui benignitate et clementia imperium temperavere, his laeta et candida omnia visa; etiam hostes aequiores, quam aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriae tuae, nimisque in victos bona voluntate praedicent? Scilicet quod ea, quae externis nationibus, natura nobis hostibus, nosque maioresque nostri saepe tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu caede caedem, & sanguine sanguinem expianda.

Cap. IV.

An illa, quae paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, oblivio intercepit? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in praelio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica, pecoris modo, conscissam. Heu quam illa occulta civium funera et repentinae caedes; in parentum, aut liberorum sinum fuga mulierum, et puerorum; vastatio domuum, ante partam a te victoriam, saeva atque crudelia erant! Ad quae te illi iidem hortantur: et scilicet id certatum esse, utrius vestrum arbitrio, iniuriae fierent: neque receptam, sed captam a

te remp. et ea caussa exercitus stipendiis confectis optumos, et veterrimos omnium advorsum fratres, parentesque, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrumi mortales ventri atque profundae lubidini sumtus quaererent: atque essent opprobria victoriae, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te praeterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta, aut convivia, exercuerint nonnulli; quorum aetas ne per otium quidem talis voluptatis sine dedecore attigerit.

CAP. V.

De bello satis dictum. De pace firmanda quoniam tuque et omnes tui agitatis: primum id, quaeso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita, bonis malisque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego sic existumo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate urbi Romanae fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conserturos; ita defessos et exsangues Regi aut nationi praedae futuros. Aliter non orbis terrarum, neque cunctae gentes conglobatae, movere aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt et concordiae bona, et discordiae mala expellenda. Id ita eveniet, si sumtuum et rapinarum licen-

tiam demseris ; non ad vetera instituta revocans, quae iam pridem, corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem finem sumtuum statueris: quoniam is incessit mos, ut homines adolescentuli, sua atque aliena consumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus, denegare, pulcerrumum putent: eam virtutem, et magnitudinem animi; pudorem atque modestiam pro socordia aestiment. Ergo animus ferox, prava via ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in cives: movet composita, et res novas veteribus acquirit. Quare tollendus foenerator in posterum, uti suas quisque res curemus. Ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; et magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere.

Cap. VI.

Atque ego scio, quam aspera haec res in principio futura sit, praesertim iis, qui se in victoria licentius liberiusque, quam artius, futuros credebant. quorum si saluti potius, quam lubidini consules; illosque nosque et socios in pace firma constitues: sin eadem studia, artesque iuventuti erunt: nae ista egregia tua fama simul cum urbe Roma brevi concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vin-

ci, an vicisse, quid retulit? Quare capesse, per deos, remp. et omnia aspera, uti soles, pervade. Namque aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudelis poenas, aut acerba iudicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quam corrigitur; sed uti pravas artes, malasque lubidines, ab iuventute prohibeas. Ea vera clementia erit, consuluisse, ne immerito cives patria expellerentur; retinuisse ab stultitia et falsis voluptatibus; pacem, concordiam stabilivisse: non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpessus, praesens gaudium cum mox futuro malo concesseris.

Cap. VII.

Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxume fretus est, negotii magnitudine et quia tibi terrae et maria simul omnia componenda sunt. quippe res parvas tantum ingenium attingere nequit: magnae curae magna merces est. Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, et publico frumento, corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: iuventus probitati, et industriae, non sumptibus, neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniae, quae maxuma omnium pernicies est, usum atque decus demseris. Nam saepe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clari viri magnitudinem invenissent; quae res populos

nationesve magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus caussis amplissima regna, et imperia, corruissent: eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores divitias contemsisse, et victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, et divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniae et corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita praebendo, perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientia, bonisque praeceptis, et factis fortibus exercitando.

Cap. VIII.

Nam domum, aut villam exstruere, eamque signis, aulaeis, aliisque operibus exornare, et omnia potius, quam semet, visendum efficere; id est non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressere, nequaquam eo postea hebeti atque claudo, pro exercito uti volunt. Nam imprudentia pleraque et se praecipitant. Verum haec et omnia mala pariter cum honore pecuniae desinent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo Italia, atque provinciae tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant,

ſuas deſerendo domos, et per iniuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia iniuſta aut inaequalis ſit: cum alii triginta, pars nullum ſtipendium faciet: et frumentum id, quod antea praemium ignaviae fuit, per municipia et colonias illis dare conveniet, cum ſtipendiis emeritis domos reverterint. Quae reipublicae neceſſaria, tibique glorioſa ratus ſum, quam pauciſſimis abſolvi. Non peius videtur, pauca nunc de facto meo diſſerere. Plerique mortales ad iudicandum ſatis ingenii habent, aut ſimulant: verum enim ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus; vix ſatis apertum os, aut lingua promta videtur, quae meditata pectore evolvat: quibus me ſubiectum haud poenitet, magis reticuiſſe pigeret. Nam ſive hac, ſeu meliore alia via perges; a me quidem pro virili parte dictum et adiutum fuerit. Reliquum eſt optare, uti, quae tibi placuerint, ea dii immortales approbent, beneque evenire ſinant.

EPISTOLA II.

CAP. I.

Scio ego, quam difficile, atque aſperum factu ſit, conſilium dare regi, aut imperatori; poſtremo cuiquam mortali, cuius opes in excelſo ſunt: quippe cum et illis conſultorum copiae

adsint; neque de futuro quisquam satis callidus, satisque prudens sit. Quin etiam saepe prava magis, quam bona consilia prospere eveniunt: quia plerasque res fortuna ex lubidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere: atque in ea cognoscenda multam, magnamque curam habui: non ita, uti magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam, uti rempublicam domi militiaeque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitam haberem. Itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam modestiamque meam post tuam dignitatem habere, et cuius rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriae acciderit. Idque non temere, aut ex fortuna tua decrevi; sed quia in te, praeter ceteras, artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi maiorem in adversis, quam in secundis, rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est, quod et prius defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo, quae gloria digna essent.

Cap. II.

Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promtu sit. Neque ego, quae visa sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium atque ingenium

meum amplius aequo probaretur: sed inter labores militiae, interque praelia, victorias, imperium, statui admonendum te de nogotiis urbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra adversum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites. Sin in te ille animus est, qui iam a principio nobilitatis factionem disturbavit, plebem Rom. ex gravi servitute in libertatem restituit, in praetura inimicorum arma inermis disiecit; domi militiaeque tanta et tam praeclara facinora fecit, uti ne inimici quidem fari quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quae dicam de summa republica. Quae profecto aut tu vera invenies, aut certe haud procul a vero.

Cap. III.

Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil maluit, quam quod sibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus iaceret: quibus ille rebus temp. conturbavit, eisdem tibi restituendum est. Primum omnium summam potestatem moderandi de vectigalibus, sumtibus, iudiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cuius antea summa potestas erat, nosque his quidem legibus in servitute reliquit. Iudicia tametsi, sicut antea, tribus or-

dinibus tradita ſunt; tamen iidem illi factioſi regunt, dant, adimunt, quae lubet: innocentes circumveniunt; ſuos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obſtat, quo minus magiſtratus capiant: quod commodum eſt, trahunt, rapiunt: poſtremo tanquam urbe capta, lubidine ac licentia ſua pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, ſi virtute partam victoriam, more ſuo, per ſervitium exercerent. Sed homines inertiſſumi, quorum omnis vis virtusque in lingua ſita eſt, forte, atque alterius ſocordia dominationem oblatam inſolentes agitant. Nam, quae ſeditio ac diſſenſio civilis tot umquam illuſtres familias ab ſtirpe evertit? aut quorum umquam victoria animus tam praeceps tamque immoderatus fuit?

IV.

L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametſi ſupplicio hoſtium partes ſuas muniri intelligebat: tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisque eiusdem factionis, quadraginta ſenatores, multi praeterea cum ſpe bona adoleſcentes, ſicuti hoſtiae, mactati ſunt: cum interea importuniſſuma genera hominum tot miſerorum civium ſanguine ſatiari nequivere: non orbi liberi, non parentes exacta aetate, non gemitus virorum, lu-

ctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies malefaciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate eversum irent. Nam, quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignavissumi vita sua commutare volunt? scilicet neque illis tantae voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto moerori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi R. imperium maxumum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias communiasque. Mihi quidem quae mens suppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare, quae vera atque utilia factu putes.

CAP. V.

In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut a maioribus accepi, in patres, et plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in plebe. Itaque saepius in civitate secessio fuit: semperque nobilitatis opes deminutae sunt, & ius populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbia, sed bona fama, factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in armis, aut militia, nullius honestae rei egens, satis sibi, satisque patriae erat. Sed ubi eos paul-

latim expulsos agris, inertia atque inopia incertas domos habere subegit: coepere alienas opes petere, libertatem suam cum republica venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat, et cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: et pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Haec igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capessendam rempubl. Ceterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendae, tum his servitutis amittendae cura orietur. Hos, ego censeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis constituas: ita et res militaris opulentior erit, et plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet.

CAP. VI.

Sed non inscius, neque imprudens sum cum ea res agetur, quae saevitia, quaeque tempestates hominum nobilium futurae sint, cum indignabuntur, omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo:

malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet; ubi bonum publicum etiam privatim usui est: id vero dubitare adgredi, socordiae atque ignaviae duco. M. Livio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent. Sed homines factiosi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maxumum beneficium multis mortalibus dari: videlicet et sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Livio Druso iuxta, ac de se, existumaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eum nisi, sua et ipsius consilia disturbaverunt. Quo tibi, Imperator, maiore cura fideque amici, et multa praesidia paranda sunt.

Cap. VII.

Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque vitare bonis in promtu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem revocata plebes erit, in ea re maxume animum exercitato, uti colantur boni mores; concordia inter veteres et novos coalescat. Sed multo maxumum bonum patriae, civibus, tibi, liberis, postremo humanae genti pepereris, si studium

pecuniae aut sustuleris, aut, quod res feret, minueris. Aliter, neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiae, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit; neque disciplina, neque artes bonae, neque ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Saepe iam audivi, qui reges, quae civitates, et nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quae per virtutem inopes ceperant: id adeo haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum, magisque acceptum videt, primo aestuat, multaque in pectore volvit: sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit; animus ad voluptatem a vero deficit. Quippe gloria industria alitur; ubi eam demseris, ipsa per se virtus amara atque aspera est. Postremo ubi divitiae clarae habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una et ardua via est: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: et malis et bonis rebus ea creatur. Ergo inprimis auctoritatem pecuniae demito: neque de capite, neque de honore ex copiis quisquam magis aut minus iudicaverit; si neque praetor, neque consul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. Sed de magistratu facile populi iudicium fit. Iudices a paucis probari, regnum est; ex

pecunia legi, inhonestum. Quare omnes primae classis iudicare placet, sed numero plures, quam iudicant. Neque Rhodios, neque alias civitates umquam suorum iudiciorum poenituit: ubi promiscue dives, et pauper, ut cuique sors tulit, de maxumis rebus iuxta, ac de minumis disceptat.

Cap. VIII.

Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis quinque classibus sorti centuriae vocarentur. Ita coaequati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit. Nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia praemiis exercetur. Ubi ea demseris, nemo omnium gratuito malus est. Ceterum avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana atque domos, vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque moenia obstant, quo minus vi sua penetret; fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. Verum, si pecuniae decus ademeris, magna illa vis avaritiae facile bonis moribus vincetur. Atque haec ita sese habere, tametsi omnes aequi atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est; cuius si dolum

caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis aemuli bonorum, quam invidi, essent. Quia desidia, et inertia, et stupor eos, atque torpedo, invasit; strepunt, obtrectant, alienam famam bonam suum dedecus aestumant.

CAP. IX.

Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus, maxumum imperium, maxumo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cuius nullum membrum a flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentae, pedes fugaces; quae honeste nominari nequeant, inhonestissuma. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur haec disciplina Graecorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Graecos nulla sunt. Quippe, cum domi libertatem suam per inertiam amiserint; censesne eorum praeceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissumi nobiles: in quibus, sicut in statua, praeter nomen, nihil est additamenti. L. Postumius, et M. Favonius, mihi videntur quasi magnae navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenere, usui sunt; si quid adversi coortum est, de illis po-

tissumum iactura fit, quia pretii minumi sunt.

Cap. X.

Quoniam nunc, uti mihi videor, de plebe renovanda corrigendaque disserui: de senatu, quae tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi aetas ingeniumque adolevit, haud ferme armis atque equis corpus exercui, sed animum in litteris agitavi, quod natura firmius erat, id in laboribus habui. Atque ego in ea vita, multa legendo atque audiendo, ita comperii, omnia regna, item civitates, nationes usque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicumque gratia, timor, voluptas ea corrupere; post paullo imminutae opes, deinde ademtum imperium, postremo servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo: cuicumque in sua civitate amplior illustriorque locus, quam aliis est, ei magnam curam esse reip. Nam ceteris, salva urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt, ubi paullum inclinata resp. agitari coepit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur, aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat: omnibus locis adest, festinat; quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperius magisque anxie agitat. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, eiusque consulta

exsequitur: patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque maiores nostri, cum bellis asperrumis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia aerarii, non vis hostium, non adversa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quae virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quam bonis praeliis, patrata sunt. Quippe apud illos una resp. erat, ei consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriae, non suae quisque potentiae, exercitabat. At hoc tempore contra ea homines nobiles, quorum animos socordia atque ignavia invasit, ignari laboris, hostium, militiae, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur.

Cap. XI.

Itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi, ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt, ut eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert: ita bonum malumque publicum existumant. Quod si aut libertas aequa omnium, aut sententia obscurior esset; maioribus opibus resp. et minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coaequari gratiam omnium difficile est; quippe cum illis maiorum

virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo, pleraque insititia sit, sententias eorum a metu libera: ita occulte sibi quisque alterius potentia carior erit. Libertas iuxta bonis, et malis, strenuis, et ignavis, optabilis est. Verum eam plerique metu desefunt, stultissumi mortales. quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & praesidii plus, et usus amplior est. Nam fere, his tempestatibus, alii iudiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane reip. consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quaecumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, facere. Verum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiae dicentur; nae illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissume imperitabant.

Cap. XII.

Forsitan, imperator, perlectis litteris, desideres, quem numerum senatorum fieri placeat;

quoque modo in multa et varia officia distribuatur; iudicia quoniam primae classis mittenda putem, quae descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere uti decreveris, cetera in promtu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maxumeque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo, et quamprimum resp. adiuvetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atque ego te oro hortorque, ne clarissumus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit; quin insomniis exercitus, furibundus atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi: sed, ex natura, diversa praemia bonos malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem praebet.

Cap. XIII.

Quod ſi tecum patria atque parentes poſſent loqui, ſcilicet haec tibi dicerent: O Caeſar, nos te genuimus fortiſſumi viri, in optuma urbe, decus praeſidiumque nobis, hoſtibus terrorem! Quae multis laboribus et periculis ceperamus, ea tibi naſcenti cum anima ſimul tradidimus, patriam, maxumam in terris; domum familiamque in patria clariſſumam; praeterea bonas artes, honeſtas divitias; poſtremo omnia honeſtamenta pacis, et praemia belli. Pro his ampliſſumis beneficiis non flagitium a te, neque malum facinus, petimus; ſed uti libertatem everſam reſtituas. Qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuae volitabit. Namque hac tempeſtate, tametſi domi militiaeque praeclara facinora egiſti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus aequalis eſt: ſi vero urbem ampliſſumo nomine, et maxumo imperio, prope iam ab occaſu reſtitueris; quis te clarior, quis maior, in terris fuerit? Quippe ſi morbo iam, aut fato huic imperio ſecus accidat; cui dubium eſt, quin per orbem terrarum vaſtitas, bella, caedes oriantur? quod ſi tibi bona lubido fuerit, patriae, parentibus gratificandi: poſtero tempore, rep. reſtituta, ſuper omnes mortales gloria agnita, tuaque unius mors vita clarior erit. Nam vivos interdum

fortuna, saepe invidia, fatigat: ubi anima naturae cessit, demtis obtrectationibus, ipsa se virtus magis magisque extollit. Quae mihi utilia factu visa sunt, quaeque tibi usui fore credidi, quam paucissumis potui, perscripsi. Ceterum deos immortales obtestor, uti, quocumque modo ages, ea res tibi, reique publicae prospere eveniat.

IN

M. TULL. CICERONEM

DECLAMATIO

ALSO SALLUSTIO ADSCRIPTA.

GRaviter et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed cum in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem? P. C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse perfidiae? apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, uti sese, ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissumo cuique et sceleratissumo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissumi, Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paullo ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita a

pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae iactura perdidicisti? Itaque minume mirandum est, quod eam flagitiose venditas, quam turpissume parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attolit; uxor sacrilega, ac periuriis delibuta; filia matris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi, et rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet uti nos commonefacias, quam conversa sit resp. cum in ea domo habitares, homo flagitiosissume, quae P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque haec cum ita sint; tamen Cicero se dicit in concilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi: civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit. quasi vero non illius coniurationis caussa fuerit consulatus tuus; et idcirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quae post consulatum cum Terentia uxore de rep. consuluisti, cum legis Plautiae iudicia domi faciebatis: ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanam, alius Pompeianam villam aedificabat, alius domum emebat: qui vero nihil

poterat, is erat calumniae proxumus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quae si tibi falsa obiicio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus accreverit, qua ex pecunia domum paraveris, Tusculanum et Pompeianum infinito sumtu aedificaveris? Aut, si reticeas; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine et miseriis civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, eius virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium: remp. caram habet, neque terrore, neque gratia commovetur: illud vero amicitiae tantum, ac virtutis est animi. Immo vero homo levissumus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, levissumus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis a turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissumae, gula immensa, pedes fugaces; quae honeste nominari non possunt, inhonestissuma. Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me consule Romam!* Te consule fortunatam, Cicero? immo vero infelicem, et miseram, quae crudelissumam proscriptionem civium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuae cogebas;

cum omnia iudicia, omnes leges, in tua lubidine erant, cum tu, ſublata lege Porcia, erepta libertate, omnium noſtrum vitae neciſque poteſtatem ad te unum revocaveras. Atque parum eſt, quod impune feciſti: verum etiam commemorando exprobras; neque licet obliviſci ſervitutis ſuae. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris, quod libet: ſatis eſt perpeſſos eſſe: etiamne aures noſtras odio tuo onerabis? etiamne moleſtiſſumis verbis inſectabere? *Cedant arma togae, concedat laurea linguae.* Quaſi vero togatus, et non armatus, ea, quae gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamque dictatorem, praeter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua inſolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Iupiter optumus maxumus in concilio deorum admiſit, Italia exſulem humeris ſuis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, ſuperaſti, quem tandem locum in hac civitate obtines? quae tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in civitate feciſti inſidias, ancillaris: [Quo iure, cum de exſilio tuo Dyrrachio rediſti, eum ſequebaris?] quos tyrannos appellabas, eorum potentiae faves: qui tibi ante optimates videbantur, eosdem dementes ac furioſos vocas. Vatinii cauſam agis: de Sextio male exiſtumas; Bibulum petulantiſ-

ſumis verbis laedis : laudas Caeſarem : quem maxume odiſti, ei maxume obſequeris : aliud ſtans, aliud ſedens, de rep. ſentis : his maledicis, illos odiſti : leviſſume transfuga ! neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

IN
SALLUSTIUM
DECLAMATIO
QUAE
CICERONI FALSO TRIBUITUR.

I.

Ea demum magna voluptas eſt, Criſpe Salluſti, aequalem ac parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obſcenum dicere, cui non ab initio pueritiae omni genere facinoris aetas tua reſpondeat, ut omnis oratio moribus conſonet. Neque enim, qui ita vivit, uti tu, aliter, ac tu, loqui poteſt: neque, qui tam illoto ſermone utitur, vita honeſtior eſt. Quo me vertam, P. C.? unde initium ſumam? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior eſt uterque noſtrum. Quod ſi aut de mea vita, atque actibus, huic conviciatori reſpondero, invidia gloriam conſequetur: aut, ſi huius facta, mores, omnem aetatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis, quod huic obiicio. Id vos, ſi forte offendimini, iuſtius huic, quam mihi, ſuccenſere debetis, qui initium introduxit. Ego

dabo operam, ut et pro me minimo cum fastidio respondeam, et in hunc minime mentitus esse videar. Scio me, P. C. in respondendo non habere magnam exspectationem, quod nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros, quis et meae, et vestrae iam, et ipsius aures calent. Verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum; sed ita ingressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliqua aetate praeterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, uti lutulentus sus, cum quovis volutari. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguae vitae sordes eluuntur: sed est quaedam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. Quod si vita istius memoriam vicerit: illam P. C. non ex oratione, sed ex moribus suis spectare debetis. Iam dabo operam, quam maxume potero, brevi ut faciam. Neque haec altercatio nostra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim resp. privatis crescit inimicitiis; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere.

II. Primum igitur quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad unum exemplum et regulam quaerit, velim mihi respondeat, numquid, quos

protulit Scipiones et Metellos, vel Fabios, ante fuerint aut opinionis, aut gloriae, quam eos res gestae suae, et vita innocentissume acta commendavit? quod si hoc fuit illis initium nominis et dignitatis, cur non aeque de nobis existumetur? cuius et res gestae illustres sunt, et vita integerrume acta. Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus. quod si esses; nonnullos iam tuae turpitudinis pigeret. Ego meis maioribus virtute mea praeluxi; uti, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriae suae: tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros obiectare. Satius est enim, me meis rebus gestis florere, quam maiorum opinione niti, et ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, et virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui iam decesserunt, omnique odio carent, et invidia; sed cum iis, qui mecum una in republica versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; [non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit] aut in gerendis magistratibus, aut in vindicandis maleficiis tam severus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas:

credo, quod non omnes tui ſimiles incolumes in hac urbe vixiſſent. At quanto meliore loco reſpublica ſtaret, ſi tu par ac ſimilis ſceleſtorum civium, una cum illis adnumeratus eſſes! An ego tunc falſo ſcripſi, *Cedant arma togae*, qui togatus armatos, et pace bellum oppreſſi? An illud mentitus ſum, *Fortunatam natam me conſule Romam;* qui tantum inteſtinum bellum, et domeſticum urbis incendium exſtinxi?

III. Neque te tui piget, homo leviſſume, cum ea culpas, quae in hiſtoriis mihi gloriae ducis? An turpius eſt, P. C. ſcribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod in aetatem increpuiſti, tantum me abeſſe puto ab impudicitia, quantum tu a pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi auſus ſis eloquentiam uti vitium obiicere, cuius ſemper nocens eguiſti patrocinio? An ullum exiſtumas poſſe fieri civem egregium, qui non his artibus et diſciplinis ſit eruditus? An ulla alia putas eſſe rudimenta et incunabula virtutis, quibus animi ad gloriae cupiditatem aluntur? Sed minime mirum eſt, P. C. ſi homo, qui deſidiae ac luxuriae plenus ſit, haec ut nova atque inuſitata miratur. Nam quod iſta inuſitata rabie petulanter in uxorem, et in filiam meam invaſiſti, quae facilius ſe mulieres a viris abſti-

nuerunt, quam tu vir a viris; ſatis docte ac perite feciſti. Non enim me ſperaſti mutuam tibi gratiam relaturum, ut viciſſim tuas compellarem. Unus enim ſatis es materiae habens: neque quidquam turpius eſt domi tuae, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putaſti parare invidiam ex mea re familiari: quae multo mihi minor eſt, quam habere dignus ſum. Atque utinam ne tanta quidem eſſet quanta eſt; uti potius amici mei viverent, quam ego teſtamentis eorum locupletior eſſem! Ego fugax, Criſpe Salluſti? Furori tribuni pl. ceſſi: utilius duxi, quamvis fortunam unus experiri, quam univerſo populo R. civilis eſſem diſſenſionis cauſa: qui, poſteaquam ille ſuum annum in rep. perbacchatus eſt, omniaque quae commoverat, pace et otio reſederunt; hoc ordine revocante, atque ipſa Rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, ſi cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo ſuperet, cum univerſi vos, populusque R. frequens adventu meo gratulatus eſt. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi aeſtimaverunt.

IV. Neque hercule mirum eſt, ſi ego ſemper iuſtas omnium amicitias exiſtimavi. Non enim uni privatim ancillatus ſum, neque me addixi: ſed quantum quisque reip. ſtuduit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus. Ego nihil plus vo-

lui valeré, quam pacem; multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua] timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me poenitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sexti insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Caesaris favi. Hae enim laudes egregii civis, et unicae sunt. Quae si tu mihi uti vitia obiicis, temeritas tua reprehenditur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset disserendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis?

V. Nunc ad te uti revertar, Sallusti, patremque tuum praeteream: qui si nunquam in vita sua peccavit, tamen maiorem iniuriam reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. Neque, tu si qua in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit, sed qualem adolescentiam egeris. Hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia, quam impudicus et procax, adoleve-

ris. Posteaquam immensae gulae impudicissimi corporis quaestus sufficere non potuit, et aetas tua iam ad ea patienda, quae alteri facere collibuisset, exoleverat; cupiditatibus infinitis efferebaris, ut, quae ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile exputare, P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quaesierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissime venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coëgerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet a me eum quaerere, quis in P. Crassi domo habitet; cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule! lapsus aetatis tirocinio, postea sese correxit. Non ita est: sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani: bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: et ita discessit, uti non hic innocens esse, sed iudices peierasse, existimarentur. Primum honorem in quaestura adeptus, hunc locum et hunc ordinem despexit: cuius aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora eius clam vos essent, cum omnibus matrum familiarum viris opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra.

VI. Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris, quae

volueris; ſatis ſit, unum te tuorum ſcelerum conſcium eſſe; noli nobis languorem, et ſoporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum noſtrarum: ſed ita experrecti non ſumus, ut a te cavere poſſimus. Audacia tua vincit ſtudia noſtra. Ecquod hunc movere poſſit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quod ſi nihil pro me tibi reſpondere voluiſſem; ſed illud cenſorium elogium Ap. Claudii, et L. Piſonis, integerrimorum virorum, quo uſus eſt quisque eorum, pro lege palam univerſis recitarem: nonne tibi viderer aeternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non poſſit? Neque poſt illum delectum ſenatus te umquam vidimus. Niſi forte in ea te caſtra conieciſti, quo omnis ſentina reip. confluxerat. At idem Salluſtius, qui in pace ne ſenator quidem manſerat, poſtea quam reſp. armis oppreſſa eſt, et idem victor, qui exſules reduxit, in ſenatum poſt quaeſturam reductus eſt. Quem honorem ita geſſit, ut nihil in eo non venale habuerit, cuius aliquis emtor fuerit. Ita igitur egit, ut nihil non aequum, ac verum duxerit, quod ipſi facere collibuiſſet: neque aliter vexavit, ac debuit, ſi quis praedae loco accepiſſet magiſtratum. Peracta quaeſtura, poſteaquam magna pignora eis dederat, cum

quibus ſimilitudine vitae ſe coniunxerat, unus iam ex illo grege videbatur. Eius enim partis exemplar erat Salluſtius, quo tanquam in imam voraginem coetus omnium vitiorum exceſſerat: quidquid impudicorum, cillonum, parricidarum, ſacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, ſicut in fretis, ſubſederant, nominis perditi, ac notiſſimi, nulla in parte caſtris apti, niſi licentia vitiorum, et cupiditate rerum novarum.

VII. At poſtea quam praetor factus eſt, modeſte ſe geſſit et abſtinenter. Nonne ita provinciam vaſtavit, ut nihil neque paſſi ſint, neque exſpectarint gravius ſocii noſtri in bello, quam experti ſunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhauſit, quantum potuit aut fide nominum transiici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhauſit, quantum voluit. ne cauſſam diceret, ſeſtertio duodecies cum Caeſare paciſcitur. Quod ſi quidpiam eorum falſum eſt; hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tamquam ſomnio beatus, hortos pretioſiſſimos, villam Tiburti C. Caeſaris, reliquas poſſeſſiones paraveris? Neque piguit quaerere, cur ego P. Craſſi domum emiſſem: cum tu veteris villae dominus ſis,

cuius paullo ante fuerat Caesar? modo, inquam, patrimonio non comeso, sed devorato, quibus rationibus repente factus es tam adfluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui?

VIII. At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum sive tu es similis, sive illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem, et bis quaestorem fieri, quanti bis consularem, et bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum adsecla, omnium cubiculorum in aetate pellex, et idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & civilis belli memoria. Quid enim hoc gravius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis aestimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. Saepe enim vidi gravius offendere animos auditorum

eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

INDEX HISTORICUS.

A

Aborigines cum Troianis Romam condidere 7.
Adherbal, Micipsae filius 77. 81. victus a Iugurtha Romam contendit & verba habet in Senatu 86. iterumque victus a Iugurtha Cirtam profugit 98. eius litterae in Senatu recitatae 99. deditio & interitus 102.
Adrumetum a Phoenicibus conditum 95.
Aedes concordiae 44.
Aemilius Scaurus a Iugurthae largitione se continet 91. eius mores 104. a Iugurthae legatis corrumpitur 105.
Aeneas 7.
Aethiopes. 95.
Africae situs & descriptio 92.
Allobroges ad coniurandum ab Umbreno sollicitati 39. iisdem ob detectam coniurationem praemia decreta 47.
C. Annius, Leptitanorum praefectus 164.
L. Annius & P. Lucullus Tribuni Pl. magistratum continuare nituntur 116.
Q. Annius e coniuratis Catilinae 18.
Antiochus 10000 talent. a Philippo spoliatus 254.
C. Antonius Consul 25. Catilinam cum exercitu persequitur 35. pedibus aeger praelio adesse nequit 67.
Appii dictum : Fortunae suae quisque faber 281.
App. Claudius interrex 227.
Aquila Marii in Catilinae castris 66.
Archelaus Mithridatis incepta impedivit 255.
Aristonicus Antiochi filius, triumpho ductus 254.
Armeniorum origo 94.
Asia a Romanis obsessa 254.
Aspar Numida 207.
Athenae suam celebritatem scriptoribus debent 10. Atheniensium triginta Tyranni 52.
Aventinus mons 109.
Auli castra a Iugurtha circumventa 118.
Aurelia Orestilla, Catilinae coniux 16.
P. Autronius Catilinae socius 17. Consul designatus, ambitus damnatur 18.

B

Baebius a Iugurtha corrumpitur 112.
Bellienus Praet. 202.

Bellum Cimbricum 66. Macedonicum maritimum atque Mithridaticum 37. fervile Capuae & in Apulia 29.
L Beftia coniuratus 18.
L. Beftia Calpurnius Conful a Iugurtha corrumpitur 104.
Bithynia direpta 254.
Bocchus Maurorum rex 96. 166. 167. 169. 197. 200. 202. 207. 210.
Bomilcar 114. 147. 156. 157. 158.
D. Brutus Semproniae maritus 39.

C

Cabira 255.
C. Caefar pontifex maximus 47. eius natura, mores, & comparatio cum Catone 60. 61.
Calpurnius Conful a Iugurtha corrumpitur 104.
C. Cornelius Eq. Rom. coniuratus 18. pollicetur Ciceronem confodere 28.
C. Cotta vovit fe patriae 264.
Capitolium incenfum viginti annis ante coni. Catil. 44.
Capfa oppidum Numidiae ab Hercule condita 180. oppugnatur a Mario & incenditur 183.
Carthago aemula imperii Rom. 11. deleta difcordiam Romae peperit 121.
Caffius Longinus coniuratus 17.
L. Caffius Praet. ad Iugurtham mittitur 111.
Catabathmos 93. 95.
Catilina, eius mores, ingenium ac focii 6. 7. filium necavit 16. repetundarum reus prohibitus petere confulatum 19. Ciceroni infidias machinatur 27. 28. eius exercitus 62. 63. fortiter pugnans occiditur 67. 68.
Catonis oratio de coniuratis 54.
Catulus a Catilina litteras accipit 34. eius & Caefaris inimicitiae 47.
Cethegus unus e coni. 17. 43.
Cicero fit conful 25. homo novus 25. de coniuratis in Senatu refert 48. luculentam habet orationem 31.
Cinnae in urbem reditu omnes interierunt ordines 227.
Cirta oppugnatur a Iugurtha 98. eidem tradita 102.
Civem Rom. verberibus caedi nefas 51.
Comitia 24.
Coniuratio Catil. ex quibus conflata 15. 16. prima & fecunda 18. 19. eius pignus, fanguis humanus hauftus

24. caussa, aes alienum 32. patefacta 40. 47. 48.
Coniuratorum catalogus 17. partes 40. in carcere necantur 62.
Consul designatus sententiam primus rogatur 48.
Consulis potestas 29.
Consulatus petendi legitimi dies 19. Consulatus ante C. Marium novo homini nemini mandatus 151. 159.
Cornelii tres fato Romae regnaturi 44.
Cornelius scriba 220.
Crassus Marcus Pompeio inimicus 18. coniurationis conscius iudicatur 45. 46.
Q. Curius coniuratus 18. coniurationem patefecit 25.
Cyrene, colonia 95. Cyrenenses magni & opulenti 165. eorum cum Poenis de finibus conditiones initae 166.
Cyrus in Asia bella gerere primus coepit 4.

D

Dabar interpres inter Bocchum & Sullam 207.
Damasippus iugulatus 52.
L. Domitii vita 298.
L. Drusus patronus nobilitatis.

E

Elephanti quadraginta a Romanis interfecti 136.
Epistola Adherbalis 99. 100. Bomilcaris 157. Catilinae ad Catulum 34. Lentuli ad Catilinam 42. Scipionis ad Micipsam 80.
Equites Romani Caesari gladio minitantur 47.
Etruria dominatione Sullae inops reddita 28. infamis latronibus ibid.
Eumenes 254.
Exercitus Rom. quomodo mollis evaserit 13.

F

Fabii Maximi & Scipionis apophthegma 76.
Q. Fabius Sanga Allobrogum patronus 39.
Familiae gladiatoriae 30.
M. Favonius 298.
Fusidius 221.
Fulvia nobile Q. Curii scortum 25.
Fulvius coniuratus a patre necari iussus 38.

INDEX

G

Gabinius Capito coniuratus 41.
Gaetuli, eorum situs, mores 93. 94. 95.
Gallica gens bellicosa 38. infestissima nomini R. 58.
Gauda Masinissae nepos 152.
Gracchus ab Opimio consule occisus 92. Gracchi, plebem in libertatem vindicare conantes, occiduntur 123. 124. C. Gracchi lex de vocandis ex quinque classibus centuriis 297.
Graeci facundia, Galli gloria belli ante Romanos fuere 60.
Gulussa & Mastanabal fratres morbo absumti 77.

H

Hannibal Romanos afflixit 77.
Hercules in Hispania perit 93.
Herennius a Pompeio cum exercitu deletur 242.
Hiempsal Micipsae filius 77. occiditur 84. eius libri 93.
Hippo a Phoenicibus condita 95.

I

Italiae vastitas ex bello civili 77. Itali suffragia ferebant 120.
Iugurtha Mastanabalis filius ex concubina 78. auxiliari exercitui praefectus 79. a Scipione laudatur, adoptatur a Micipsa 80. 81. eius ira & insidiae in Hiempsalem 83. pugna Adherbalem vincit 85. Romam venit, Baebium corrumpit 112. Italia decedere iussus 115. Castra Romana capit 118. a Metello vincitur 134. Bocchum regem ad bellum compellit 167. eius exercitus a Mario funditur 197. proditur Romanis a Boccho 211.
C. Iunius in Apuliam a Catilina mittitur 27.
Iunius Silanus 48.

L

Lacedaemonii in Graecia primi belligerant 4. Athenienses vicere 52.
Laris, oppidum Numidiae 182.
Lentulus 17. 41. 43. 44. 47. 61. 64.
Leptis a Sidoniis condita, eius situs 164. Leptitanorum lingua, leges & mores 163. 164.
Lex Memmii 111. Plautia 31. Porcia 51. Sempronia 103. pro debitoribus adversus foeneratores 32.
Libyes 94.
Liguris cujusdam ope castellum capitur. 185. 186.

M

Mamilii Trib. Pl. quaestio in eos qui fuerant a Iugurtha corrupti 120.
C. Manlius coniurationis particeps 27.
A. Manlii in filium severitas 58.
L. Manlius trib. pl. de imperatore contra Iugurtham ad populum refert 160.
A. Manlius Marii legatus 178.
Mapalia Numidarum aedificia 94. 128.
Q. Marcius imp. ad urbem, triumphum petens 29.
M. Aemilius omnium flagitiosorum postremus 223.
Marius Metelli legatus 128. ei haruspex felicia omnia portendit 149. patria, natura, mores 150. Gaudam adversus Metellum incendit 152. a Metello dimittitur 159. ipsi consulatus mandatur, & Numidia 160. 169. eius ad populum oratio 171. eius in Africam expeditio 179. castella Iugurthae vi praemiisque tentat 180. Capsam capit 183. eius & Sullae pugna cum Iugurtha & Boccho 192. 193. 196. 197. de Iugurtha triumphavit 21[illegible]
Masinissa 77. 86.
Massiva 113.
Mastanabal & Gulussa fratres, morbo absumti. 77.
Mauri dicti qui antea Medi, eorum origo 94. 167. 196.
C. Memmius Trib. pl. 103. eius facundia 106. oratio ad populum 107. rogatio 112.
Q. Metellus consul in Numidiam ingressus exercitum R. licentia corruptum ad militarem disciplinam revocat 126. legatos Iugurthae corrumpit, eius innocentia 127. pugna cum Iugurtha 132. 133. Numidiae oppida capit 138. Zamam oppugnat, & relinquit 146. 147. eius superbia 151. Gaudae regios honores negat 152. eius strategemata, Thalam capit 161. Mollities animi 168. conspectum Marii fugit 179. Romae laetissimis animis excipitur 179.
Metellus Celer, praetor 30.
Metellus Creticus imperator ad urbem, triumphum petens 29.
Micipsa, Masinissae filius, eius genus, filii, mors 77. 83.
Mithridates 217. 267. 270.
Mulucha flumen Mauros a Numidis dividit 184. Mulucha urbs ibid.
Murena citeriori Galliae praefectus 40.

Muthul Numidiae flumen 131.

N

Nabdalsa, in prodendo Iugurtha suspectus 157. 158.
T. Neronis sententia de coniuratis 48.
Numantia deleta 79.
Numidarum origo, situs, incrementum 93. 94. eorum ingenia 141. cibus & abstinentia 181. fusi fugatique a Romanis 155. 160.
Numidiae pars speciosior Adherbali traditur 92.
Nusa, Nicomedis filius regno frustratur 254.

O

L. Opimius a Iug. corruptus 92. Sempronio Graccho & M. Fulvio Flacco interfectis, Consul acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercet ibid.
Orbis divisio ibid.

P

L. Paulus Catilinam lege Plautia interrogat 31.
Persarum origo atque situs 94.
Perses, Philippi filius in somniis occisus 254.
Petreius, Antonii consulis legatus 67.
Philaeni vivi terra obruti pro Rep. Poenorum 166.
Phoenices oppida multa in Africa condidere. 95.
Picenus ager 63.
Cn. Piso ab Hispanis voluntate Pompeii occisus 19. 20. cur inimicus Caesaris 47.
Pistoriensis ager 63.
Pompeius Crasso invisus 18. eius potentia formidolosa 20. ipse & Crassus Consules Tribuniciam potestatem restituere 37.
Q. Pompeius Rufus Praetor 30,
Pons Mulvius 42.
Ptolemaeus pretio diem praelii prolatat 255.
Punica fides,, incerta 207. Punicum bellum Romanos in officio retinuit 121.

Q

Quaesitores 121.

R

Reatinus ager s. Arretinus 35.
Rhodii 49.

Romae urbis origo & incrementa 7. ibi omnia venalia 80. venalis si emtorem invenerit 115.
Romanorum antiquorum mores & instituta 7. 8. 9. 10. 11. 60. eorum in aedificando luxuries 13. 22. quam a maioribus descíverint 60. a Iugurtha sub iugum missi 118. eis omnia regna adversa 167. Romani exercitus prima corruptio 13. Romano imperio ad occasum ab ortu solis omnia parebant 35.
P. Rutilius Metelli legatus 133.

S

L. Saenius Senator 29.
Sallustius 5. 6. 75.
M. Scaurus in senatu princeps, qualis 101. 105. 120.
P. Scipio 76. 79. 80.
P. Scipioni Nasicae Consuli Italia provincia obvenit 103.
Seleucia urbium maxima 256.
Sempronia coniurationis particeps 26. D. Bruti uxor 39.
Septimius Camers in agrum Picenum a Catilina mittitur 27.
Sertorius Hispaniam Citeriorem vastavit 247.
Sicca oppidum 141.
Sidonii 95. 164.
L. Sisenna Historicus 189.
P. Sittius Nucerinus 23.
Spintheri Lentulo in custodiam traditus Lentulus 45.
L. Statilius 18. 41.
Sullae fratres, Publius & Servius coniurati 17.
L. Sulla, quo pacto sibi exercitum fidum fecerit 13. crudelitas ibid. eius, cum esset Marii quaestor, mores, ingenium, natura 189. eloquentia 198. magnanimitas 204. 205. agit cum Boccho 197. 203. 209.
Sullani milites Senatores facti 36.
P. Sulla Consul designatus, condemnatus ambitus 18.
Suthul, oppidum Numidiae 116.
Syphax 77. 87.
Syrtes 164.

T

Tanais flumen Africae 182.
L. Tarquinius coniurationis index 48.
Thereon colonia, Cyrene 95.
Thala, oppidum Numidiae 161. 162. 163.

Thirmida, oppidum 83.
T. Manl. Torquatus 58.
Tribuniciae seditiones Remp. agitabant 116.
Triginta Atheniensium tyranni 52.
Triumviri capitales 61.
Troiani Romam condidere 7.
Tullianum, locus in carcere 62.
T. Turpilius Syllanus Vaccensibus praefectus 154. 155. 156.

V

Vaga s. Vacca, Numidarum oppidum 129. 154. 156.
Valentia a Pompeio deleta 242.
L. Valerius Flaccus 42.
L. Varunteius coniuratus 18.
Vettius Picens 220.
P. Umbrenus 38.
T. Volturcius coniuratus 42. 43. 44. ei ob detectam coniurationem praemia decernuntur 47.
Volux, Bocchi filius 203. 204. 205.
Utica 152.

Z

Zama 141. 142.

eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

INDEX HISTORICUS.

A

Aborigines cum Troianis Romam condidere 7.
Adherbal, Micipsae filius 77. 81. victus a Iugurtha Romam contendit & verba habet in Senatu 86. iterumque victus a Iugurtha Cirtam profugit 98. eius litterae in Senatu recitatae 99. deditio & interitus 102.
Adrumetum a Phoenicibus conditum 95.
Aedes concordiae 44.
Aemilius Scaurus a Iugurthae largitione se continet 91. eius mores 104. a Iugurthae legatis corrumpitur 105.
Aeneas 7.
Aethiopes. 95.
Africae situs & descriptio 92.
Allobroges ad coniurandum ab Umbreno sollicitati 39. iisdem ob detectam coniurationem praemia decreta 47.
C. Annius, Leptitanorum praefectus 164.
L. Annius & P. Lucullus Tribuni Pl. magistratum continuare nituntur 116.
Q. Annius e coniuratis Catilinae 18.
Antiochus 10000 talent. a Philippo spoliatus 254.
C. Antonius Consul 25. Catilinam cum exercitu persequitur 35. pedibus aeger praelio adesse nequit 67.
Appii dictum: Fortunae suae quisque faber 281.
App. Claudius interrex 227.
Aquila Marii in Catilinae castris 66.
Archelaus Mithridatis incepta impedivit 255.
Aristonicus Antiochi filius, triumpho ductus 254.
Armeniorum origo 94.
Asia a Romanis obsessa 254.
Aspar Numida 207.
Athenae suam celebritatem scriptoribus debent 10. Atheniensium triginta Tyranni 52.
Aventinus mons 109.
Auli castra a Iugurtha circumventa 118.
Aurelia Orestilla, Catilinae coniux 16.
P. Autronius Catilinae socius 17. Consul designatus, ambitus damnatur 18.

B

Baebius a Iugurtha corrumpitur 112.
Bellienus Praet. 202.

Bellum Cimbricum 66. Macedonicum maritimum atque Mithridaticum 37. servile Capuae & in Apulia 29.
L. Bestia coniuratus 18.
L. Bestia Calpurnius Consul a Iugurtha corrumpitur 104.
Bithynia direpta 254.
Bocchus Maurorum rex 96. 166. 167. 169. 197. 200. 202. 207. 210.
Bomilcar 114. 147. 156. 157. 158.
D. Brutus Semproniae maritus 39.

C

Cabira 255.
C. Caesar pontifex maximus 47. eius natura, mores, & comparatio cum Catone 60. 61.
Calpurnius Consul a Iugurtha corrumpitur 104.
C. Cornelius Eq. Rom. coniuratus 18. pollicetur Ciceronem confodere 28.
C. Cotta vovit se patriae 264.
Capitolium incensum viginti annis ante coni. Catil. 44.
Capsa oppidum Numidiae ab Hercule condita 180. oppugnatur a Mario & incenditur 183.
Carthago aemula imperii Rom. 11. deleta discordiam Romae peperit 121.
Cassius Longinus coniuratus 17.
L. Cassius Praet. ad Iugurtham mittitur 111.
Catabathmos 93. 95.
Catilina, eius mores, ingenium ac socii 6. 7. filium necavit 16. repetundarum reus prohibitus petere consulatum 19. Ciceroni insidias machinatur 27. 28. eius exercitus 62. 63. fortiter pugnans occiditur 67. 68.
Catonis oratio de coniuratis 54.
Catulus a Catilina litteras accipit 34. eius & Caesaris inimicitiae 47.
Cethegus unus e coni. 17. 43.
Cicero fit consul 25. homo novus 25. de coniuratis in Senatu refert 48. luculentam habet orationem 31.
Cinnae in urbem reditu omnes interierunt ordines 227.
Cirta oppugnatur a Iugurtha 98. eidem tradita 102.
Civem Rom. verberibus caedi nefas 51.
Comitia 24.
Coniuratio Catil. ex quibus conflata 15. 16. prima & secunda 18. 19. eius pignus, sanguis humanus haustus

24. caussa, aes alienum 32. patefacta 40. 47. 48.
Coniuratorum catalogus 17. partes 40. in carcere necantur 62.
Consul designatus sententiam primus rogatur 48.
Consulis potestas 29.
Consulatus petendi legitimi dies 19. Consulatus ante C. Marium novo homini nemini mandatus 151. 159.
Cornelii tres fato Romae regnaturi 44.
Cornelius scriba 220.
Crassus Marcus Pompeio inimicus 18. coniurationis conscius iudicatur 45. 46.
Q. Curius coniuratus 18. coniurationem patefecit 25.
Cyrene, colonia 95. Cyrenenses magni & opulenti 165. eorum cum Poenis de finibus conditiones initae 166.
Cyrus in Asia bella gerere primus coepit 4.

D

Dabar interpres inter Bocchum & Sullam 207.
Damasippus iugulatus 52.
L. Domitii vita 298.
L. Drusus patronus nobilitatis.

E

Elephanti quadraginta a Romanis interfecti 136.
Epistola Adherbalis 99. 100. Bomilcaris 157. Catilinae ad Catulum 34. Lentuli ad Catilinam 42. Scipionis ad Micipsam 80.
Equites Romani Caesari gladio minitantur 47.
Etruria dominatione Sullae inops reddita 28. infamis latronibus ibid.
Eumenes 254.
Exercitus Rom. quomodo mollis evaserit 13.

F

Fabii Maximi & Scipionis apophthegma 76.
Q. Fabius Sanga Allobrogum patronus 39.
Familiae gladiatoriae 30.
M. Favonius 298.
Fusidius 221.
Fulvia nobile Q. Curii scortum 25.
Fulvius coniuratus a patre necari iussus 38.

INDEX

G

Gabinius Capito coniuratus 41.
Gaetuli, eorum situs, mores 93. 94. 95.
Gallica gens bellicosa 38. infestissima nomini R. 58.
Gauda Masinissae nepos 152.
Gracchus ab Opimio consule occisus 92. Gracchi, plebem in libertatem vindicare conantes, occiduntur 123. 124. C. Gracchi lex de vocandis ex quinque classibus centuriis 297.
Graeci facundia, Galli gloria belli ante Romanos fuere 60.
Gulussa & Mastanabal fratres morbo absumti 77.

H

Hannibal Romanos afflixit 77.
Hercules in Hispania perit 93.
Herennius a Pompeio cum exercitu deletur 242.
Hiempsal Micipsae filius 77. occiditur 84. eius libri 93.
Hippo a Phoenicibus condita 95.

I

Italiae vastitas ex bello civili 77. Itali suffragia ferebant 120.
Jugurtha Mastanabalis filius ex concubina 78. auxiliari exercitui praefectus 79. a Scipione laudatur, adoptatur a Micipsa 80. 81. eius ira & insidiae in Hiempsalem 83. pugna Adherbalem vincit 85. Romam venit, Baebium corrumpit 112. Italia decedere iussus 115. Castra Romana capit 118. a Metello vincitur 134. Bocchum regem ad bellum compellit 167. eius exercitus a Mario funditur 197. proditur Romanis a Boccho 211.
C. Iunius in Apuliam a Catilina mittitur 27.
Iunius Silanus 48.

L

Lacedaemonii in Graecia primi belligerant 4. Athenienses vicere 52.
Laris, oppidum Numidiae 182.
Lentulus 17. 41. 43. 44. 47. 61. 64.
Leptis a Sidoniis condita, eius situs 164. Leptitanorum lingua, leges & mores 163. 164.
Lex Memmii 111. Plautia 31. Porcia 51. Sempronia 103. pro debitoribus adversus foeneratores 32.
Libyes 94.
Liguris cujusdam ope castellum capitur. 185. 186.

M

Mamilii Trib. Pl. quaeſtio in eos qui fuerant a Iugurtha corrupti 120.
C. Manlius coniurationis particeps 27.
A. Manlii in filium ſeveritas 58.
L. Manlius trib. pl. de imperatore contra Iugurtham ad populum refert 160.
A. Manlius Marii legatus 178.
Mapalia Numidarum aedificia 94. 128.
Q. Marcius imp. ad urbem, triumphum petens 29.
M. Aemilius omnium flagitioſorum poſtremus 223.
Marius Metelli legatus 128. ei haruſpex felicia omnia portendit 249. patria, natura, mores 150. Gaudam adverſus Metellum incendit 152. a Metello dimittitur 159. ipſi conſulatus mandatur, & Numidia 160. 169. eius ad populum oratio 171. eius in Africam expeditio 179. caſtella Iugurthae vi praemiisque tentat 180. Capſam capit 183. eius & Sullae pugna cum Iugurtha & Boccho 192. 193. 196. 197. de Iugurtha triumphavit 21.
Maſiniſſa 77. 86.
Maſſiva 113.
Maſtanabal & Guluſſa fratres, morbo abſumti. 77.
Mauri dicti qui antea Medi, eorum origo 94. 167. 196.
C. Memmius Trib. pl. 103. eius facundia 106. oratio ad populum 107. rogatio 112.
Q. Metellus conſul in Numidiam ingreſſus exercitum R. licentia corruptum ad militarem diſciplinam revocat 126. legatos Iugurthae corrumpit, eius innocentia 127. pugna cum Iugurtha 132. 133. Numidiae oppida capit 138. Zamam oppugnat, & relinquit 146. 147. eius ſuperbia 151. Gaudae regios honores negat 152. eius ſtratagemata, Thalam capit 161. Mollities animi 168. conſpectum Marii fugit 179. Romae laetiſſimis animis excipitur 179.
Metellus Celer, praetor 30.
Metellus Creticus imperator ad urbem, triumphum petens 29.
Micipſa, Maſiniſſae filius, eius genus, filii, mors 77. 83.
Mithridates 217. 267. 270.
Mulucha flumen Mauros a Numidis dividit 184. Mulucha urbs ibid.
Murena citeriori Galliae praefectus 40.

Muthul Numidiae flumen 131.

N

Nabdalsa, in prodendo Iugurtha suspectus 157. 158.
T. Neronis sententia de coniuratis 48.
Numantia deleta 79.
Numidarum origo, situs, incrementum 93. 94. eorum ingenia 141. cibus & abstinentia 181. fusi fugatique a Romanis 155. 160.
Numidiae pars speciosior Adherbali traditur 92.
Nusa, Nicomedis filius regno frustratur 254.

O

L. Opimius a Iug. corruptus 92. Sempronio Graccho & M. Fulvio Flacco interfectis, Consul acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercet ibid.
Orbis divisio ibid.

P

L. Paulus Catilinam lege Plautia interrogat 31.
Persarum origo atque situs 94.
Perses, Philippi filius in somniis occisus 254.
Petreius, Antonii consulis legatus 67.
Philaeni vivi terra obruti pro Rep. Poenorum 166.
Phoenices oppida multa in Africa condidere. 95.
Picenus ager 63.
Cn. Piso ab Hispanis voluntate Pompeii occisus 19. 20. cur inimicus Caesaris 47.
Pistoriensis ager 63.
Pompeius Crasso invisus 18. eius potentia formidolosa 20. ipse & Crassus Consules Tribuniciam potestatem restituere 37.
Q. Pompeius Rufus Praetor 30.
Pons Mulvius 42.
Ptolemaeus pretio diem praelii prolatat 255.
Punica fides,, incerta 207. Punicum bellum Romanos in officio retinuit 121.

Q

Quaesitores 121.

R

Reatinus ager s. Arretinus 35.
Rhodii 49.

Romae urbis origo & incrementa 7. ibi omnia venalia 80. venalis si emtorem invenerit 115.
Romanorum antiquorum mores & instituta 7. 8. 9. 10. 11. 60. eorum in aedificando luxuries 13. 22. quam a maioribus desciverint 60. a Iugurtha sub iugum missi 118. eis omnia regna adversa 167. Romani exercitus prima corruptio 13. Romano imperio ad occasum ab ortu solis omnia parebant 35.
P. Rutilius Metelli legatus 133.

S

L. Saenius Senator 29.
Sallustius 5. 6. 75.
M. Scaurus in senatu princeps, qualis 101. 105. 120.
P. Scipio 76. 79. 80.
P. Scipioni Nasicae Consuli Italia provincia obvenit 103.
Seleucia urbium maxima 256.
Sempronia coniurationis particeps 26. D. Bruti uxor 39.
Septimius Camers in agrum Picenum a Catilina mittitur 27.
Sertorius Hispaniam Citeriorem vastavit 247.
Sicca oppidum 141.
Sidonii 95. 164.
L. Sisenna Historicus 189.
P. Sittius Nucerinus 23.
Spintheri Lentulo in custodiam traditus Lentulus 45.
L. Statilius 18. 41.
Sullae fratres, Publius & Servius coniurati 17.
L. Sulla, quo pacto sibi exercitum fidum fecerit 13. crudelitas ibid. eius, cum esset Marii quaestor, mores, ingenium, natura 189. eloquentia 198. magnanimitas 204. 205. agit cum Boccho 197. 203. 209.
Sullani milites Senatores facti 36.
P. Sulla Consul designatus, condemnatus ambitus 18.
Suthul, oppidum Numidiae 116.
Syphax 77. 87.
Syrtes 164.

T

Tanais flumen Africae 182.
L. Tarquinius coniurationis index 48.
Thereon colonia, Cyrene 95.
Thala, oppidum Numidiae 161. 162. 163.

Thirmida, oppidum 83.
T. Manl. Torquatus 58.
Tribuniciae seditiones Remp. agitabant 116.
Triginta Atheniensium tyranni 52.
Triumviri capitales 61.
Troiani Romam condidere 7.
Tullianum, locus in carcere 62.
T. Turpilius Syllanus Vaccensibus praefectus 154. 155. 156.

V

Vaga s. Vacca, Numidarum oppidum 129. 154. 156.
Valentia a Pompeio deleta 242.
L. Valerius Flaccus 42.
L. Varguntеius coniuratus 18.
Vettius Picens 220.
P. Umbrenus 38.
T. Volturcius coniuratus 42. 43. 44. ei ob detectam coniurationem praemia decernuntur 47.
Volux, Bocchi filius 203. 204. 205.
Utica 152.

Z

Zama 141. 142.